

MOLNÁR MIKLÓS

Bohócként üdvözült

*„ha volna igazszívű kecske,
az ő dicséretét mekegné”
József Attila*

Bohóc vagyok,
bohóc volt az apám is,
bohóckodva gázolt át
tengernyi csúfságon.
Hírnévre bár nem vágyott,
ám nem fért a bőrébe,
az Újvilágba csatangolt,
hogyan szerencsét próbáljon.

Száraz lábbal lábalt át
az Óperenciákon,
nem az járt az eszében,
hogyan majd szállodát nyit,
vagy hollywoodi filmekhez
ő írja a könyvet,
amcsi légből kóstolt volna
egy-két szippantásnyit.

Szimatolni is kezdett
délceg sasorral,
de mert minden bűdös volt,
el is dugult menten.
*Be these words our sign of parting:
hell is empty, and all the devils are here,
motherfucker sons of bitches, I am leaving,*
mondta, repülőre szállván
Washington D.C.-ben.

Itthon aztán nekiült
bebifázni széptant,
jogot, bölcséletet, meg
– a fene enné meg! –
teológiát:

hogyan kell jóistenné hazudni
 egy kuszált agyakban fogant
 komisz demiurgoszt.

Diplomát kapott róla végül,
 hogy az égvilágon
 semmihez sem ért,
 jogos tehát
 három *vívát!*

A padlásán
 nyestek, nyustok,
 denevérek dáridóznak,
 pincében természet görögüzát,
 istállóban törökdiényét,
 féltucatnyi tűzok
 gunnyaszt a pajtában,
 búsan csipegetve
 a szomszédasszony gölödinjét.

*Ha szorul a kapca, együnk tűzokot,
 – nem sorolom, bár tudnék rá húsok okot –;
 akitől a tűzok étékként sem idegen,
 fogyassza sütvé melegen, vagy pástétomban hidegen:
 jobb má egy tűzok, mint holnap hat veréb.*

Napestig zsinórban
 csépli a zongoráját,
 Aathovent,
 Beethovent,
 Ceethovent zenget,
 Cervantest, Swiftet,
 Hašeket bújja,
 A rím kedvéért Petőfit
 könyv nélkül is fújja,
 és eközben rá se ránt,
 a rút új világ
 mit üzenget.

Levélsakkot játszik
 a cheshire-i macskával,
 regényt ír – lovaknak,
 ez is nagyon rá vall.

Shakespeare-től kapásból
oldalakat idéz,
disznókra, ha ultizik,
szárnyakat igéz.
Lassúsági versenyt nyer
lajhábajnokságon,
csigák mögött araszolva
motorkerékpáron.

Mindemellett nagymestere
a borászkodásnak:
aki sűrűn szivornyázta
az ő kadarkáját
vagy rizlingjét,
nem érhetette semmi baj
sem az agyát,
se gyomrát,
se szívét,
se máját.

*Ha buckai karcost iszol,
föltámadsz a sírhant alól.
Búbánatnak mondjad, hogy hess!
Azért vagy ember, hogy nevetthess.*

Az ő buckai lángbora ihlette Kodály Zoltánt
*A kadarkatarka szarka farka,
avagy Alfred Jarry esete a talált biciklivel*
című profán oratórium megírására:

*Nem minden fajta szarka
farka kadarkatarka,
csak a tarka fajta szarka
farka kadarkatarka.*

Volt őneki neje is,
szép sorjában három,
szeretője is rengeteg,
mint kutyán a bolha,
számontartásukra
alkalmasint alkalmas
csak Pataki Ferenc,
a fejszámoló volna.

A három fia közül
                                én vagyok az egyik;
ez a nevünk:
                                Alfamér,
                                Bétamér,
                                Gammamér.
Magam sem tudom már,
                                engem hogy is hívnak,
annyit tudok csak,
                                hogy bennem is van kutyavér.

Ha férfi bántotta,
                                korbáccsal felelt,
ölebekre
                                díszkarddal rontott,
ám barátja lévén
                                mindennek, ami él,
még baromfivért
                                sem szívesen ontott.

Nem hegycsúcsra született,
                                hanem lapályra,
királydinyétől ékes rónaságra,
szélre húzódva, *abseits* élt,
                                hiperboreus módra,
magasról hányt fittyet
                                a politika szánalmas locsogására.

*Mert nem értük föl észsel, hogy talán
Prospero volt ő, bohóccács varázsló Tűzoktanyán,
de sokszor akartunk szarvasokká válni,
hogy apánkat a szarvunk hegyére tűzhessük,
éles kősziklához hozzávagdoshassuk,
rétről rétre, kőről kőre, hegyről hegyre üzhessük –
szarvassá nem lettünk, éppen az a kínunk,
borzra, struccra, majomra inkább hasonlítottunk.*

A termodinamika második törvényén mélézva,
                                a kozmosz énekére fülelve
  a semmi ágán ült,

– József Attila szíve mellett
akad még elég hely –,
alatta, körülötte
ricsaj,
trágyabűz,
tahófalvi szellemtelenség,
s mindig valamilyen *izmus*:
bolsev-, nác-, fas-, kommun-, kapital-,
meg más efféle szürrealizmus.

Nevetnie mindezen,
kivált önmagán,
csak bohócként sikerült.

„Ha kiürül a pokol, és itt van minden ördög,
a bölcsesség végső forrása a köldök.”

Elsütötte azt a kapitális tréfát,
hogy halála napján dobta föl a talpát.

*As you from crimes would pardon'd be,
let your indulgence set me free.*

*Bűneitekre miként bocsánatot leltek,
hát megbocsássatok, s szabaddá tesztek.*

Útban Elízium felé
az alvilági kompon állt,
s *Nekünk Mohács kell* címmel
fingoperát komponált.

Bohócként élt,
bohócként halt,
bohócként üdvözült –

legalábbis itt, a papíron,
amire ezt a bohóctréfát írom,
s amiből bohócsipkát hajtogatni
nem fogom holnapig halogatni...

BAKONYI ISTVÁN

Molnár Miklós:

Egy öreg csavargó klapanciái

„...Szövegeiben mintha egy Berzsenyi robusztus ereje és egy Sinka gyökeres népisége találkozott volna Emil Cioran cinizmusával és a popkultúra trágár végleteivel...” – írta 2015-ben Gyurácz Ferenc Molnár Miklós írói értékeiről. Az íróról és költőről, akinek akkor mintegy tucatnyi könyv volt már a háta mögött. Frappáns jellemzés, jól illik az *Egy öreg csavargó klapanciái* szerzőjére is.

Például azért, mert ebben a különös kötetben is megtalálható ez a sokszínűség: hiszen az erő, a népiség, a cinizmus és a trágárság is benne van ezeknek a verseknek a világában. Meg az avantgárd is. S persze a provokáció, mert kétségtelenül akadnak köztük klapanciának hívható szövegek, de hasonlóképpen vannak benne a hagyományosnak nevezhető szépséget megragadó művek is. Eszünkbe juthat akár Baudelaire *Egy döge* is, mégpedig azért, mert ott, a nagy francia szimbolistánál fontos szerephez jut a rút, mint esztétikai kategória vagy éppen a döbbenetes szépség ereje. Molnár Miklós rokonlelkűen ír és cselekszik. A rút és a fenség jegyében. S milyen jellemző rá, hogy – ahogy a fülszövegben olvashatjuk – „koronázatlan klozetcsászárnak” neveti önmagát...

Egy művelt, XX–XXI. századi írástudó kötete ez. Azé az emberé, aki öniróniával néz szembe saját énjével. Tudja, hogy mennyit ér az életműve, mindez most egy általa tervezett, klasszikus szépségű, küllemében igényes könyvből derül ki. Például a harmincoldalas, kötetnyitő *Nyelvleckéztetés* írásainak segítségével, melyeknek élén a *Dedikáció* című kispróza áll. Egy jellegzetes mondata: „...Ha a dedikáltatás ordenáré szándékával merészelték nyaggatni, és nem tudtok valami igen súlyos okot mondani, mégpedig olyat, amit én is méltányolok, akkor leshetitek, hogy ellássam kézjeggyemmel a nálatok lévő, bárhonnan kerített könyveket...” Cserében aztán kapunk egy szellemes bevezetőt, egy élvezetes vitairatot.

Molnár Miklós hangja páratlanul őszinte, minden sallangtól mentes, titkait fölfedő, „maszk nélküli”, s közben arról is meggyőződhetünk, hogy szerzőnk a kánonoktól független, sehova be nem sorolható értelmiségi. Vagy csavargó az irodalmi életben? És árad a szövegekből az életszeretet, annak ellenére, hogy mélységeket tár föl. Eközben a múlandóság is témái közé tartozik, mint ahogy a kegyetlen sors számos játéka. Ebbe belefér a polgárpukkasztás épp úgy, mint a gyerekvers-utánzat, másutt pedig a mives líraiság. Játsszik a nyelvvel, van úgy, hogy annak széttördelésével (*Csóró & kegyetlen*).

Gyakran mutat fityiszt a világnak, a hazugságnak. Megéneкли a szerelem hervadását, s közben naturalisztikusan szól, vulgáris elemekkel tarkítva szövegét. Kedveli a groteszk nyelvi játékot, ezzel még élvezetesebbé téve stílusát. „Alattomos alliterációival” Illyés Gyula *Koszorújának* profán rokona lesz, miközben a „szív segédigáját”

emlegeti Esterházy után szabadon. De eszembe jut Bella István *Igék és igákja* is, az érintkezési pontokat keresve. Majd ideidézi a *Szeretethimnusz* néhány részletét, de Radnóti egy híres sorát is „vulgarizálja” ekképpen: „szarni sem érdemes ott, ahol értik e hexametert is”...

Bizonyára sokakat meghökkentenek az ilyesfajta szövegek, ám inkább azokkal tartok, akik elfogadják ezt a kavalkádot, tudva, hogy így is érvényes a lét értelmezése! Úgy, ahogy ő is építi káromkodásaival a „szellem katedrálisát”... Előbbi szövege végkifejlete pedig így hangzik: „...föltámad a szél / kinyitja és becsukja a könyveket / próbáljunk meg élni”. A vihar utáni lehiggadás hangján. S ezt követik a kötetben azok a művek, amelyek egy teljesen más arcot mutatnak. Mondhatjuk, hogy az örök szépség jegyében. Néhány sor ennek bizonyítására az *Elveszejtettből*: „Megnyíló kalitka: / Gyöngyharmatos füvek / Világfák fényköze / Szomjeltő forrásvíz / Szárnyemelő szellő / Napba szálló madár...” S a fájdalmas szépség eszköze a végén a „Porba hulló madár”. A tőle szokatlan szonett formáját is megtaláljuk itt (*Grádics ad absurdum*), igaz, a befejezésben a korántsem fennkölt sorra lelünek, hiszen „a szellentések szent szintézisét” találjuk a kétségkívül egyedi alliterációban....

Az isteni és a sátáni világ együtt van tehát jelen, nagyjából úgy, ahogy az egyes ember és az emberi közösség életében is. Az álmok megvalósulatlanságát és nagy hazugságainkat pedig egy sajátos „egypercesben”, a *Kézben* írja meg: „Ha Jézus megjelenne köztünk, hogy meggyógyítsa a tengernyi sebet, melyet a kereszténység évszázadai okoztak, aligha bírna megbirkózni a feladattal. Mihelyt az útjába akadó legelső beteg asszony fejére tenné gyógyító kezét, nyomban letartóztatnák „szexuális zaklatás” vádjával.” Így olvad el nála az örökkévaló a reáliában... Mint ahogy az irodalom hiábavalóságát is hirdeti nem kis keserűséggel. Pedig képes akár elmúlt századok líraiságát is földidézni a *Szempárban* vagy a *Halljam, ha engem hív* szépséges soraiban. Nyelvi gazdagság jellemzi az érzékiség pontos megjelenítésében. Ez jellemzi a *Turbékol a tesztoszteron-ciklus* egészét. Hangot kap benne a hiány, vagy éppen a szerelem kínjainak rögzítése. A klasszikusok útját járja ezeken a helyeken, a maga korszerű eszközeivel. Itt nem „koronázatlan klozetcsászár”, hanem XX–XXI. századi dalnok. Bizonyos szempontból az erotikus verseket (is) író Janus Pannonius kései utóda. Azért is így van ez, mert valamit ő is őriz a reneszánsz kavargó, ellentmondásoktól sem mentes világából.

A *Komédia-ciklusban* a színek markánsabbak, metaforikusabbak. A „lélek sötét bugyrait” tárja elének költőnk gyakorta, a morbiditás és a „minimal art” is föllelhető. (*Párkapcsolat*) Világlátását egy Petőfi-allúzióval illusztrálhatjuk: „.....elhull a világ / eliramlik az út az igazság és az élet”. S persze itt van a biblikus utalás is!... Kegyetlenül néz szembe a múlandósággal, az idő fogyásával, az öregedéssel. (A kötet 75. születésnapja előtt nem sokkal jelent meg.)

Kötetcím adó írásainak élén egy rendhagyó esszé áll. Aztán jönnek a „klapanciák”, közöttük néhány remekléssel, tajtékzó humorral. *Bakonyi trillája* egyfajta ellen-Petőfi tájvers. Hangütése: „Mit nekem, te zordon Kiskunságnak / porba fúlón dögunalmas tája! / Nem csodállak, és nem is szeretlek, / képzetem lapályodat nem járja...” Másutt Ady vagy Juhász Gyula „kerül terítékre”. Egy XXI. századi „Így írtok ti” jegyében.

S hogy további színeket említsünk: az *Imigyen szól egy liliputi patrióta* című kispróza egy sajátos vallomás, amelynek központjában a haza szeretete áll. Amolyan Molnár-módra, hiszen már az elején ezt olvassuk: „Füstködön, kipufogógázon, vegyi permeten, elektroszmogon át, bédekkereket, utazási prospektusokat, „országimázs” handabandát sutba dobva hadd mondjam el neked: szeretlek, Liliput...”

És végül: ezért (is) szerethető Molnár Miklós új kötete.

(*Cédrus Művészeti Alapítvány, 2020*)

M.M. ÉS A GENERÁCIÓ

Alighanem itt a végső pillanata annak, hogy az az írónemzedék, amely szívesen becézi magát (persze nem kevés önironiával) „Nagy Generációnak”, megrajzolja a maga – szubjektíven hiteles – önképét, és ezt ajánlja az utókor figyelmébe. És – hadd tegyem rögtön hozzá – ezzel igazságot is szolgáltatson magának: mindazokkal a ráfogásokkal, manipulált és manipuláló „kánonokkal”, célirányos kirekesztésekkel szemben. Fél száz év telt el azóta hogy Tandori Dezső, Simonffy András és Nádas Péter első könyvei megjelentek, amire azután talán csak a XIX–XX. század fordulójának irodalmi megújulásához hasonlítható tehetőségáradás következett. És az első emberöltőnyi idő végetáján elérkezett a mindenre – politikára, életmódra, közérzetre, nemzetfelfogásra, privát, közösségi és művészi kommunikációra stb. – kiterjedő rendszerváltozás. Amiben – s ez is magán- és köztörténetek feltárandó sorát igényli – szerepük lehetett az ekkorra már pályájuk csúcására jutott íróknak, képzőművészeknek, filmeseknek. Ez a nagy emancipációs történet hallatlanul színes volt, mind az egyes alkotók karrierjét és teljesítményét nézve, mind pedig azokat a sorsképleteket mérlegelve, amiket alkotók és körülmények együttesen dolgoztak ki a csúcsokra jutottaknál és a félre sodródottaknál egyaránt. Titkok sorát is meg kell fejteni. Az esztétikum és az értelmiségi szociológikum terepén egyaránt.

Megfejtendő titok számomra Molnár Miklós élete és életműve. Akit ismerek évtizedek óta, akinek könyvei ott vannak a könyvespolcomon, akinek írásai hektikus szabálytalansággal itt vannak az Életünkben évről évre, akiről soha nem tudjuk, hogy éppen hol van, és miért éppen ott, mit ír és mire készül, akinek teljesítményei – szinte minden irodalmi műfajban – nemcsak a „szakmai” rangsorokon, hanem a köztudatban is helyet igényelnének neki. Most volt hetvenöt éves és tűrhetetlenek tartom, hogy továbbra is a maga „ködlovagi státusához” ragaszkodjék. El kell foglalnia azt a helyet végre, ahova könyvei emelték, ha – bocsánat az iskolamesteri modorért – tetszik, ha nem. Tudom, hogy nem vagyok egyedül ezzel a kívánsággal.

Istenem... Molnár Miklós „őszikéi”... Szépen és brutálisan, emlékezve és álmódosva, vallva és tagadva, műfaji kötelmekre, gonosz, akarnok és hamis „kánonokra” fittyet hányva... Csak írja meg, és ezzel írja meg önmagát is. Mi meg olvassuk és lássuk ott, azon a nagy tablón, ahova való.

Alexa Károly

T Ö N K Ö L J Ó Z S E F

Írott-kő-Anyánk

Milyen szépen látszik a kőszegi hegy, és ha elmegyünk,
kék habja majd mások szívét veti borház-tutajok után,
minden kidőlt fa odvára innen odalátni,
völgyben hömpölygő rozsföldekre, bődönkutakra,
Írott-kő-Anyánk esősustorgás, kásás lasponya,
harmat s törölköző kendő, mezítlábunkra csizmát húz,
indulunk tovább az út jobbik ágán,
a mi beszédünk forrásokból kiszedett iszapról szól,
permeteg gyöngyről, gabonanyárról, szüretről,
elporladt mézszegő, vincellérek arcán ballagunk,
hetvenhét kapujú domb ez itt, hetvenhét hordós pince,
hetvenhét szőlődaráló, vakablak késekkel,
metszőollóval, tölcserrel, mustfokolóval,
fogynak körülöttünk rokon nemzetségek,
a nehézlábú csillagok fiatal korunkból visszatérnek,
röpül-forog veres-sárga homokbánya, fújd el, köpd el,
mondunk édes kedvesnek, hét az ösvény előttünk,
aludj, öreg éjjel-Anyánk, mint fogak között a nyelv,
az esti imádkozás,
aludj, hajnalok hajnala, kagyló karimája, nézd csak,
milyen lassan törnek szét a tér repedezett hársai,
vadméheid zümmögnek,
felhők nap-vágta áléja gurgatin, boronán, ekén,
érzugok, csészek, szirmok, bibék és rengeteg örvény,
álmunkban meghalunk, mint egy rózsaszínű lepke,
halak, istálló, ablakok, fecskék ura kicsoda?
fekszünk bogernyőben nyíló virág szoknyáján,
távol egy szekér porzik át csitkenye rajzával a tájon,
ha nem vagy a gyepűnél, mi se vagyunk,
nem tudjuk, milyen villám útját állja el égő jegenye,
habos bodza, pajta, kazal, kőris deszkája,
esőre várunk vagy súlyos harangok zúgnak bennünk,
nem tudjuk, mennyi fény, kakukk-hang illant el itt,
hogyan vonult rajtunk a lidérces füst,

mikor seregélyssereg szőlőre csattant,
vagy függöny, egy fátyol vagy egy kereplő tánca,
pálinkához kerget minket egy dal még évek múlva is,
nyitjuk az ajtót, ígérj jót, ne kérd számon a rosszat,
kamaszkori istenekkel gyűjtják föl magukat az utcák,
bemászkálja sok-sok ráncunkat az idő, mint a pók,
voltunk, mint bárki más, nincsen itt nekünk hely,
                                árok ásít éjfél, fejünkre záport,
az éjszaka kikötőjében ide már
bekerített udvarok csapódnak,
szétlótt széles fácánszárnyak, boglárkás rétek vízdudái.

Kihajtáskor

Mondhatnám azt is, a páskom felett kolomp-kongás,
mire kökénybokor ágán elér hozzád,
nem lesz se örömed, se bánatod,
mondhatnám azt is, mint akinek éppen semmi dolga,
ülök a mázas-cserép csipkecsillagon,
lép elém hazatérő marhacsorda,
első kihajtáskor homloka vérét mázolja szét a tehén.

Öreganyám vörös kányával

Kilovagolok az éjszakába, elmarad mögöttem a Százhold dülő
szöcske-sudaras ostorokkal, küllőktől lángoló szekerekkel,
égnek tűzvészben búzakévék,
olyan a vérük, mint az enyém,
már évezredes varjak viszik a halottakat, vetik be a lombtalan,
fű nélküli világ ágyait, körös-körül minden fölmerül és süllyed,
a kolompos dalt szeretném hallani,
babócs-mellű menyecskék énekét lucernavirágzásból,
a tiszta csöndet az első és a második égből,
hol szótlán állnak kaszások és gyémánt-szajkosarú tehenek,
lábam alá tapostam ösvényt, tüskés bokrokat, jaj, mennyit!
nem tudom, honnan ennyi róza, átok és moha-dörgés,
békatorkú kutak zuhanásakor a nyírfák árnyékának pompája,

szörnyű kövek csalánfala varangyokkal, páfrány-trombitákkal,
benövi viola a kert mélyét,
hol a harmat úgy csörög, mint a lánc, Mária kilép a házból,
mikor már fejni lehet, kezében arannyal foltozott vödör,
az ajtó előtt áll és vár, tyúkhordó kánya lesi a mennyből,
két lába olyan zajt csap, mint a szekérkerék,
szárnyai dagadnak, hogy sírjak esőben, ködbe tekerődve,
mint ünneplő ruhás felhő, nem leszek ott izzó szíve mellett,
hogy szorítsam őt és ő is szorítson,
elzarándokoljunk Cellbe, imánk neki szóljon, szőlő virágának,
szepőtelen és irgalmas szűznek, kinek a méhe Jézust hordta,
üdvözlégy sánta öreganyám, tarkón megkötött fejkendő,
jácint-ránc, szemem szivárványhártyáján ballada,
mind éjjel, mind nappal csak rázúdul a rontó szél,
rézerdő pihenteti el vízzel dagadt lábaimat, vágytam rá,
hogy fénylő madártojásokat álmodj, tündér öltöztessen,
angyal simogasson, vetés-zöld pillangó kocsiya ringasson,
kazal föl vágott hasadékan legyél az álom és a hold,
senki se tudja,
milyen altatót énekelt neked a halál csomós harangvirága,
ujjai hogyan hasították szobád padlóját,
napsütésben a mindenség koponyája,
látszanak gödrök, aranybogár-szemgolyók, és most, most,
mikor a beszéded, mint az abroncs,
nagy zúgással és nagy roppanással hirtelen megszakad,
saskörmű vörös kánya kelt föl ágyadból,
hogy megőrizd a szeretetet a kilencedik és a tizedik égben,
a hegyen berekedt férfiakat, pirosra szítt hóbér koccanásait.

Tószéli utca

Tószéli utca ez, bámulom az öreg diófáit, s nem is tudom,
kik jártak erre harmadfű csikóval,
kik voltak itt lila fagyban, forró kemencék sütőlapátjaival,
rongyokba tekert égető sindőkkel.

Még van elég idő, hadd hintázzon a vadszőlő a holtágban,
játszunk katonásdit, csürközést, játszunk sántaiskolát,
hányan és hol? ki tudja mind a vermeket, az udvarokat,
ott hevernek zölden, mint béka-szügyyel a lapuk,

ki adott nekünk ekkora bánatot, hozott ránk ilyen gyászt?
csak most fog el a félelem: indulok az élőkhez a temetőbe,
igazi sebesültekhez, cserepet rúgó alázatos lányokhoz,
volna még valami történetük a Farkaserdőről például,
a Hidegkútról, madarakkal hemzsegő égről és mezőről,
a poros akácos mellett láncokkal összekapcsolt majorról,
a város köveiről és a költők száradt csontjairól,
azokról, akik kint fekszenek a Bükdülő partján,
és igyekeznek minél messzebb kerülni az ünnepi asztaltól.

Ismerem a járást, a viharlámpák drótos kelyhét, fényágait,
látom mákmező tokos csordáját, az apró gubókoponyákat,
felhőket markolászó füstöt a kéményeken,
megsérült és elaltatott lovat,
a feledés már megy magától, de az a pillanat,
mikor az istálló ajtajára fokhagymával rajzoltam keresztet,
az kimondhatatlan, mint az udvari zajok, zörejek, füttyök,
mint madárszárnyú angyalaim fürdőzködése,
és földalatti szélben csak áll a kazal, a kocsmá nyitva,
ragacsos tapintatú poharáról eszembe jut a bölényvirág,
a kanyargós szélű beléndek,
este van, földbe ivódnak az utca szétnyílt labdarózsái,
kezem kiszáradt diófalevelektől elsorvad.

Lelkem vétekből,
nincs éhség, nincs szomjúság,
csak fű a szájban, hantjaival sok nyár és tél a szemgödörben.

TÓTH CSABA

A Pálffy Madonnáról – fél év távolából¹

„Csodák csak azzal történnek, akik hisznek benne.” Bernard Berenson

Bernard Berenson (1865-1959) litván származású amerikai művészettörténész, a múlt század első felének egyik legtekintélyesebb reneszánsz kutatója két alkalommal is Budapestre látogatott, és megtekintette a kérdéses festményt. 1932-ben és 36-ban, 67 és 71 éves korában. Az ő, a festménnyel kapcsolatos akkori meghatározása eldöntötte a kép további sorsát, azt Leonardo egy, a németalföldi festészetet is jól ismerő tanítványa művének tartotta. A kép emiatt továbbra is raktáron maradt, fényképe publikációkban nem jelent meg közel egy évszázadon keresztül.

Berensonról még életében, Hauser Arnold a „*Nevek nélküli művészettörténet*” tanulmányában megállapítja, hogy „nincs okvetlenül szüksége olyan egyénekre, akiknek saját életrajzuk van.”² Hauser kicsit elmarasztalólag még azt is hozzáteszi, hogy Berenson „korábban Botticellinek, Ghirlandaiónak, Filippónak vagy Filippino Lippinek tulajdonított művek sorát egy fiktív – ’Amico di Sandro’ nevű – művész alkotásaként tünteti fel.” Tehát már a kortársak felfigyeltek Berenson „névtelenítési” hajlandóságára, ami a Szépművészeti Múzeum festménye esetében szinte végzetesnek bizonyult.³

Ha valaki, akkor Berenson tisztában volt véleményének súlyával, mivel szerinte is a Metropolitan Múzeumban őrzött Leonardo kompozíciós vázlata az első olyan ábrázolás „ahol a Madonna és a kis Jézus a gyermek Szent Jánossal együtt látható, és ha találnánk korábbi példákat, akkor is vitathatatlan, hogy ennek az ikonográfiai motívumnak leonardói megoldása a legeredetibb.”⁴

Ennek ellenére Berenson a „Közép-Itália reneszánsz festéstői” című könyvében egyszerűen átugorja Leonardót, Perugino után rögtön Raffaellót tárgyalja.⁵ Egy másik tanulmányában az *Utolsó vacsoráról* lekezelőleg ezt írta: „Micsoda lármás, indultatos, hadonászó külföldiek ezek!”⁶

Berenson tehát felettébb ellentmondásos személyiség. Korunk nagyszerű reneszánsz kutatója, Ross King egyszerűen előítéletesnek és korlátoltnak nevezi.⁷

Marco Rosci egy tanulmányában azonban Berensonnak egy fontos észrevételére hívja fel a figyelmet a londoni *Szent Anna harmadmagával* karton nőalakjai kapcsán: „az athéni Parthenon Pheidiasz faragta istennőire emlékeztetnek.”⁸ Berenson másutt még hozzáteszi: „Van valami görögös az helyütt megtestesült eszmények bájos humanitásában, és mint dekoráció is görögös e mű. Aligha találunk redőzött ruhába öltöztetett alakokat, amelyek plasztikusabban lennének megformálva, hacsak nem lépünk vissza évszázadokat a Parthenon oromzatán csoportba rendezett női figurákhoz.”⁹ Berenson megfigyelései itt tökéletesek és helytállóak. Athéna Parthenosz

(Szűz Athéna) nemes redőzetű ruhája, földöntúli arckaraktere szinte megegyezik a karton Szent Annáéval és Szűz Máriáéval.¹⁰

Berenson 1959-ben hunyt el, és e sorok írója ugyanebben az évben született. A két életutat az előbbi évszámon kívül Leonardo életműve köti össze. 2020-ig gyakorlatilag Berenson meghatározása volt érvényben a Szépművészeti Múzeum festményét illetően. E furcsa, atavisztikus kapcsolódások miatt választottuk mottóul Berenson megszívlelendő aforizmáját, és mivel a budapesti *Pálffy Madonna* valóban a remekművek csodájával, aurájával rendelkezik. Ennek alátámasztásául hadd idézzük ide még Berenson Leonardóról szóló örökérvényű megfogalmazását: „Ő az egyetlen művész, akiről a szó legszorosabb értelmében véve kijelenthetjük: amihez csak nyúlt, magán viseli az örök szépség bélyegét.”¹¹

Leonardo „forradalmi” látásmódjára Marco Rosci hívja fel a figyelmet.¹² Ez pedig nem más, mint újszerű és zseniális térlátása.¹³ Ez már a 21 éves korában készített *Toscán táj* című rajzában megnyilatkozik, de igazából a Windsori Royal Királyi Könyvtárban őrzött *Fa tanulmányában* érhető tetten. Tulajdonképpen itt történik először a nyugati művészetben a csoda, hogy egy kétdimenziós síkon, életre kel a 3D.¹⁴ Leonardo nem egyszerűen kiteríti a fa ágainak koronáját a síkon, mint előtte, és utána mások, hanem meg tudja jeleníteni a felénk jövő és a fedésben lévő, tőlünk távolodó ágakat is, és ezzel virtuálisan megnyitja a teret a papíron.

Leonardo ezt a térbeli hatáskeltést¹⁵ Masacciótól tanulta el. „A firenzei Tomaso, aki Masaccio néven ismeretes, tökéletes jártasságával bebizonyította, hogy azok a festők, akik önteltségükben nem a Természettől, a nagy mesterek kedvesétől vették modelljeiket, hiába erőlködnek.”¹⁶

Leonardónak ezt a mondatát kőbe kellene vésní, mivel a vizuális művészetek ma is érvényes lényegére tapint rá benne. Majd még hozzáfűzi: A festészet... rákényszeríti a festő szellemét, hogy átváltozzék a természet szellemévé, s tolmács legyen a természet és a művészet között.¹⁷ Ebben a gondolatkörben Rosci is idézi Leonardót: „Mi viszont tudjuk, hogy a festészet átkarolja s méhében hordja mindazt, amit a természet létrehozott, és amit az emberek sokféle esetleges munkája véghezvitt.”¹⁸

Így jutunk el a kulcshoz, ami rányitja az ajtót Leonardo életművének és személyiségének titokzatosságára, amit nagyon sokan kerestek és keresnek ma is. Hekler Antal művészettörténész ebben is élen járt, hiszen egy tanulmányt szentelt ennek feltárására.¹⁹

„Egész lényét olthatatlan ismeretszomj járta át. Lelkében ott égett a kutatás nyughatatlan ösztöne s az igazság szenvedélyes szeretete... Szellemének szenvedélyes alkotásvágyát ismeretszomja csak táplálta, mert hiszen, mint maga is vallotta, világokat csak az tud teremteni, aki a világot ismeri és szereti. Az ismeret nyomán fakadó szeretetben fogan a magány életadó melegébe ágyazva a teremtés misztériuma... ő egész életében, bármerre vette is az útját, sohasem szűnt meg kihallgatni a jóságos természet tanításait, hogy szert tegyen arra a bölcsességre, mely a 'csalhatatlan tapasztalatnak gyermeke'...”²⁰

Vállalta a lelkiismeretlenség és a következetlenség látszatát, hogy következetes maradjon önmagával szemben, aki a kutatásnak, az igazság keresésének volt felküldt katonája, s aki ezt a hűségfogadalmat utolsó leheletéig megtartotta.”²¹

„Leonardo lelkét egy szinte emberfölötti szigorú önfegyelem páncéljával vértelve mindig objektív akart és tudott maradni... A zsibbasztó dőre és hiú vágyakat (vane stolti desiderii) már csírájukban elfojtotta lelkében. Mérsékletet és önuralmat hirdetett. A művészeknek is azt tanácsolja, hogy őrizzék meg lelkük csöndjét és tükörtisztaságát.”²²

Hekler ezt a lelki jellemzést három évvel Leonardo könyve megjelenése előtt írta. A könyvében is foglalkozik ezzel a misztériummal, amelyből mi is idéztünk a karantén alatt írt tanulmányunkban. Puzzle-ként azonban össze kell illesztenünk ezt a két forrást, hogy Hekler Leonardo recepcióját teljességében láthassuk.

Már korábbi tanulmányunk is foglalkozott Leonardo istenképével, ami meghatározta egész lényét és festészetét is. Hekler ezen a téren is mélyfúrásokat végzett: „Felfogása szerint a természettanulmány s a tapasztalás végső eredményben Isten megismeréséhez és szeretetéhez vezet. Hitt a csodálatos, legfőbb igazságban, mely, mint a legfőbb mozgató erő gondoskodik arról, hogy a természeti erők érvényesülhessenek, és föltételeik szerint hathassanak.” Majd Leonardótól idéz: „Engedelmeskedem Neked Istenem, először a szeretetnél fogva, mellyel, mint értelmes lény irántad viseltetem, másodsor mert Tiéd az élet megrövidítésének és megnyújtásának hatalma.”²³

Valóban Leonardo belső transzcendenciája nélkül nem érthető és nem közelíthető meg művészetének transzcendenciája sem, aminek csodálatos dokumentuma a budapesti *Pálffy Madonna*.

Tavaszi tanulmányunkban teljesen megnyugtató módon nem varrtuk el azt a bizonyos magyar szálat, a Mátyás király számára festett *Madonnát*. Pontosabban már akkor jeleztük, hogy hipotézisünk eltér ezen a téren Váralljai Csocsány Jenőétől, aki „*A magyar monarchia és az európai reneszánsz*” című könyvében, általa felkutatott dokumentumok alapján Mátyás király *Madonnáját* a *Sziklás Madonna* első változatával azonosítja.

Lodovico Sforza 1485. április 13-án ezt a levelet írta Maffeo da Trevigliónak, Mátyás udvarában lévő követének: „Minthogy úgy értesültünk, hogy Őfelsége (Mátyás király) nagyon élvezi a szép festményeket, különösen, ha van bizonyos vallásos ihletésük, találván most egy igen jó (uno optimo) festőt, akinek lángeszű műveit látván, párját nem ismerünk, (ezért) elrendeltük ugyanennek a festőnek, hogy a Miasszonyunknak olyan szép, kitűnő és ájtatos képmását fesse meg, amelyet csak tud, nem kímélvén semmi költséget. Ő jelenleg ezen munkálkodik, s nem készít más munkát, amíg ezzel el nem készül. Azt azután megparancsoljuk, hogy adják az előbb említett Őfelségének.”²⁴

Váralljai egy másik levelet is idéz könyvében, melyet Beatrix királyné írt Este-i Hercules ferrarai hercegnek 1486. augusztus 4-én, egy épp akkor Itáliából megérkező festményről: „...hanem mert fiai, akiket természet után lefestettek, ugyancsak tetszenek,

s hasonlóképpen tetszenek Őfelségének, uramnak a Királynak, aki nem tud megelégedni nézésükkel s mondogatja, hogy... Don Hippolyto őfelsége sokkal szebb, mint az elsőszülött Don Alfonso őfelsége: s az országnagyok is mind hasonlóképpen mondják és vallják, hogy ez a fiúcska, akit Fejedelemségek érsek úrnak adott, sokkal szebb, mint az elsőszülött, s nekünk magunknak is ez a benyomásunk...²⁵

A levélben Estei Hippolitról (1479–1521), későbbi esztergomi érsekről (1487–97) van szó, aki a levél megírásakor 7 éves volt.²⁶ Valentini Cesar, ferrarai követ, az esemény szemtanúja szerint „Mátyás király az egész udvar előtt megcsókolta, s utána a jelenlévő zászlósokkal is megcsókoltatta” a képet.²⁷

Váralljai szerint Leonardo a Mátyás királynak szánt *Madonna* képen a kis Este-i hercegeket örökítette meg gyermek Jézusként és kis Keresztelő Jánosként, és a kép nem más, mint a *Sziklás Madonna* első változata.²⁸

Váralljai okfejtésében van némi bizonytalanság. Leonardo a *Sziklás Madonna* megbízásának szerződését a De Predis fivérekkal 1483. április 25-én írták alá, tehát 1485-ben a gyermek arcokat teljesen át kellett festeni, de ha eljátszunk a gondolattal, hogy már a legelső változatban is ők voltak a modellek, akkor Este-i Hippolit 4 éves volt. (Ez körülbelül megfelel a kis Keresztelő Szent János korának.)

A kérdés tehát ezzel a hipotézissel kapcsolatban ott merül fel, hogy ha 1485-ben kapja Leonardo a megbízást, miért festi fel Beatrix királynő rokonságát, unokahúgát és unokaöccseit már 1483-ban a képre? A párizsi képen átfestésnek az arcokon nincs nyoma. Leonardóék a testvériségtől 1485 februárjáig kapnak pénzösszegeket a megrendelt festményért, az tehát elvileg akár el is készülhetett Lodovico Sforza Mátyásnak szánt új megrendeléséig. Azt is furcsának tartjuk, hogy Beatrix királynő levele miért nem említi a kép központi szereplőjét, Szűz Máriát, és egyáltalán miért nem tesz említést a *Sziklás Madonna* áhitattal teli, lefegyverző hatásáról. Beatrix királyné levele nem tudósít a festő kilétéről sem, pedig ez elvárható lett volna, ha olyan komoly és régi a kapcsolat Leonardo és Mátyás király között, ahogy ezt Váralljai feltételezi.²⁹

Váralljai hipotézise azonban a *Pálffy Madonnára* sem vonatkozhat, hisz azt már Leonardo a mi feltevésünk szerint még Firenzében kezdte el, és a milánói korszaka elején fejezte be, még a *Sziklás Madonna* megbízás előtt.³⁰

„Fordítsuk figyelmünket immár az első firenzei korszak *Madonna a gyermek Jézussal*-motívumára. Mekkora fejlődést tapasztalunk a müncheni *Madonnától* – a vázlatok és tanulmányok hosszú során keresztül – a *Sziklás Madonnáig*... Két följegyzés is maradt ránk Leonardótól ezzel kapcsolatban. Az egyik így szól: ‘...ber hónapban, 1478-ban két Madonnaképet kezdtem festeni’ (ez a szövegtörödék az Uffizi gyűjteménynek egyik rajza fölött olvasható); a másik: ‘egy már csaknem kész Madonna-kép, meg még egy Madonna’ (műtermének leltárából, amikor Milánóba készült). Általános vélemény, hogy ezek az utalások nem vonatkozhatnak a müncheni *Madonnára*, hiszen ez az alkotás még túlságosan is Verrocchio nyomdokait követi ahhoz, hogy a nyolcadik évtized közepénél későbbi lehessen.”³¹ Rosci a második

idézetből elhagyja a „profilból ábrázolva”³² kifejezéseket, ami a *Pálffy Madonnára* is vonatkozhatott.

Már a Mi Sziklás Madonnánk írás is utalt rá, és most is arra hívjuk fel a figyelmet, hogy Leonardo életében az 1478–85 közötti időszakban nagyon sok kutató fogalmaz meg olyan megállapításokat, melyek a szakirodalom előtt eddig ismeretlen budapesti *Madonnára* is igazak és helytállóak, sőt szinte csak arra vonatkoztathatók. Szinte mindenki ide feltételezett egy a *Pálffy Madonnához* hasonló festményt, csak épp nem tudtak róla.³³

Mai szemmel nézve, számunkra szinte felfoghatatlan, hogy a XV. században a kultúrdiplomácia milyen szinteken volt Európában. Lorenzo Medici, vagy Lodovico Sforza adták-vették a műveket és a művészeket „cselszövő és kalandor külpolitikájukban”³⁴, ha érdekük úgy kívánta.³⁵

Néhány gondolat erejéig azonban térjünk még vissza Váralljai írására. Szerinte ugyanis 1486 nyarán megérkezik Budára Leonardótól a festmény. Tanulmányában két lehetőséget is felvet, hogy a kép miként került Magyarországról vissza Franciaországba.

Az első felvetése szerint, miután II. Ulászló és Beatrix királyné házasságát 1500 áprilisában VI. Sándor pápa érvénytelenítette, II. Ulászló, XII. Lajos francia király udvarából választott magának menyasszonyt Candalai Anna személyében, és 1502-ben nászajándékként került a festmény Franciaországba. A második hipotézis szerint, II. Lajos özvegye, Mária királyné vitte magával Belgiumba a képet, ahonnan a királyné belgiumi kastélyát kifosztó II. Henrik francia király zsákmányolta el 1554-ben.³⁶

Amennyiben Mátyás király számára valóban megérkezett Leonardo *Madonna* festménye, és esetleg véletlenül azonos lenne a *Pálffy Madonnával*, ahogy tanulmányunkban ezt is felvetettük, akkor annak Franciaországba való visszakerülése ilyen módokon is történhetett.

Váralljai egyébként ugyanúgy kész tényként kezeli Mátyás és Leonardo budai találkozását, mint többek közt Ross King, vagy mi.

„Az a festő, akinek festményét Mátyás, születésnapján a kezében tartotta és olyanira dicsérte, sem lehetett senki más, mint maga Leonardo.”³⁷ Váralljai ezután még messzebbre megy: „Nyilvánvaló az is, hogy (Leonardo) sikerének hatása alatt festette a Firenzében lévő „*Angyali üdvözlés*” Szűz Máriáját Beatrix arcának mintájára.”³⁸

Az Uffizi gyűjtemény *Angyali üdvözlésének* Máriája és Ginevra Benci portré arcvonásai közt vannak hasonlóságok, és talán a korábban felvetett Isabella 'd Estre portréval is, persze mindegyikhez szükséges a Laurana büszttel való összehasonlítás. A büszt tekinthető ugyanis a leghitelesebb Beatrix ábrázolásnak. Váralljai még hozzáfűzi: „... mint sokat ígérő ifjú festőt, őt (Leonardót) küldték Firenzéből Nápolyba, ahol Mátyás király szoros kapcsolatot tartott fönn éppen Verrocchióval, akinél lakott és tanult, hogy a menyasszony arcképét megfesse.”³⁹

Leonardo életműve mindig is, és ma is többismeretlenes egyenlet, az *Utolsó vacsorán* és még néhány festményén (*Háromkirályok imádása*, *Szent Jeromos*, a párizsi *Szűz Mária és a gyermek Jézus*, *Szent Anna harmadmagával*, *Mona Lisa*) kívül nem lehet teljes pontossággal megállapítani az ő szerzőségét. A fennmaradt írásos dokumentumoknak és a ma neki tulajdonított festményeknek kevés a közös nevezőjük. Sokkal több festményről tudunk, mint amit most számon tartanak, illetve nagyon sok festményről, melyet hozzá kötnek, nincs írásos bizonyíték.

A *Pálffy Madonna* is ilyen, a sok megválaszolt kérdés ellenére mindig maradnak vele kapcsolatban megválaszolatlan, megválaszolhatatlan kérdések. 1912-höz, 1932-höz, és 1936-hoz képest 2021-ben sokkal többet tudunk már róla, de mindent soha nem fogunk tudni a festményről.

Azonban ne feledjük, ha hiszünk a csodában, megtörténhet velünk, az is, hogy Leonardo egyik ifjúkori fő-műve Budapesten található! Leonardótól az egyetlen fennmaradt szobor és a legnagyobb festészeti vállalkozásának, az *Anghiari csatának* a központi alakjaihoz készült rajzvázlatai mellett, immár a firenzei korszakának legértettebb és befejezett festménye is a Szépművészeti Múzeum kincsei, csodái közé számítanak.

(képek forrása: *Fa tanulmány* – <https://www.pinterest.com.au/pin/287245282464804150/>; *Pálffy Madonna* – a kép negatívja a szerző tulajdonában; *Vázlatlap a Madonna és a gyermekek csoportjával* – <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/337494>) letöltés 2020.12. 19.

JEGYZETEK

- 1 2020 tavaszán, a Covid karantén alatt írtam egy tanulmányt a Szépművészeti Múzeum eddig leonardói műhelymunkáinak tartott festményéről, ami „*A Mi Sziklás Madonnánk*” címmel jelent meg az „*Isten és a Világ*” című, a Szülőföld Könyvkiadó gondozásában, és ennek a tanulmánynak egy rövidített, átdolgozott változata pedig a Magyar Művészet ez évi első számában.
- 2 Hauser Arnold: A művészettörténet filozófiája – Gondolat Kiadó 1978 Bp. (169-170)
- 3 Berenson a Louvre-beli *La Belle Ferronnière* képről mondta a múlt század elején: „... csak sajnálkozhatnánk, ha ezt a festményt valóban Leonardo alkotásaként kellene elfogadnunk.” 1932-ben majd mégis elfogadta. (Kenneth Clark: Leonardo da Vinci – Corvina Kiadó 1982 Bp. 50,148)
- 4 Clark (30)
- 5 Bernhard Berenson: Die Mittelitalienischen Maler der Renaissance – Kurt Wolff Verlag 1925 München
- 6 King (277)
- 7 Ross King: Leonardo és az utolsó vacsora – Park Könyvkiadó 2012 Bp. (226)
- 8 Marco Rosci: Leonardo da Vinci – A Művészet története / A korai reneszánsz – Corvina Kiadó 1990 Bp. (293) Fülep Lajos is hasonló következtetésekre jut (lásd a *Mi Sziklás Madonnánk* tanulmányt).
- 9 Clark: Leonardo (94)
- 10 „Leonardo előtt nem akadt emberi szem, még az ókorban sem, amely az emberi test mozdulataiban ilyen világosan felismerte volna a 'lélek követeit', ahogy Leonardo maga kifejezte.” Mihail Alpatov: A művészet története II. – Corvina Kiadó 1965 Bp. (53)
- 11 King (122)
- 12 Rosci (289)
- 13 Hogy milyen varázserőt tulajdonítottak abban a korban a tér-illúziókeltés művészetének, tudományának, azt ma nehezen tudjuk elképzelni, legfeljebb csak úgy, hogy mozgókép, a TV, az internet és az okos-telefonok megjelenésével vetjük össze. Dante írja: „A geometria fehér, mint a lilium, tévedés nem ejt szeplőt rajta, a bizonyosságot birtokolja mind önmagában, mind szolgálólányában, kinek neve Perspektíva.” (Michael Baxandall: Reneszánsz szemlélet – reneszánsz festészet – Corvina Kiadó 1986 Bp. 135) A geometriával szenvedélyesen foglalkozó Leonardo ezért tudta megalkotni a frontális perspektíva klasszikus művét, az *Utolsó vacsorát* is. „A tér nem önmagában való realitás, amelynek csupán az ábrázolásmódja változik a koroktól függően. A tér maga az ember tapasztalata.” (Pierre Francastel: Művészet és társadalom – Gondolat Kiadó 1972 Bp. 16)
- 14 A 3D-t Leonardo korában rilievoznak-reliefnek, prominentiának-kidomborodásnak hívták, a formák háromdimenziós hatást keltő ábrázolásának, „... a fény és az árnyék a valódi tárgyakat reliefként (rilevato) tünteti fel előttünk.” (Baxandall 129) Leonardo erre fejlesztette ki a chiaroscuro szabadalját, és ennek a relíefhatásnak rendeli alá a festmény színeit, azok ezért kapnak nála a kortársaihoz képest alárendelt szerepet. Emiatt hatnak erőteljesebben a festményei, a középkorból örökölt színszimbólika így jobban érvényesül azokon.
- 15 Abban a korban az ilyen festmény olyan volt, mint egy dombormű, mint egy színes dombormű, mint amilyent a Robbiák készítettek akkor. A *Pálffy Madonna* is így hat a nézőre.
- 16 Baxandall (u.i.)
- 17 Baxandall (u.i.)
- 18 Rosci (283)
- 19 Hekler Antal: Leonardo lelkivilága – Napkelet 1924/12 – Magyar Irodalmi Társaság Bp. (440–444)
- 20 Hekler (u.i.)
- 21 Hekler (u.i.)
- 22 Hekler (442)
- 23 Hekler (444)
- 24 Váraljai Csocsány Jenő: A magyar monarchia és az európai reneszánsz/ Leonardo da Vinci és a magyar királyi udvar – Kráter Kiadó 2005 Pomáz (139)

- 25 Váralljai (142)
- 26 Estei Hippolit Mátyás király keresztfia volt (Váralljai 140)
- 27 Váralljai (u. i.)
- 28 Váralljai szerint a *Sziklás Madonna* angyalának modellje pedig Isabella 'd Este (1474–1539) volt, aki mellesleg 1486-ban bizonyítottan Beatrix királyné udvarhölgye Budán. A kép keletkezésekor 9-11 éves.
- 29 Erre később visszatérünk. A Mi Sziklás Madonnánk tanulmány kéziratában mi is sokat foglalkoztunk ezzel a kapcsolattal, több hipotézist is felvetettünk, többek közt Francesco Laurana Beatrix márvány büsztje és Benedetto da Maiano Beatrix domborműve, valamint Leonardo Isabella 'd Este portréja közt véltünk felfedezni karakterhasonlóságokat. Illetve azt, hogy a Leonardo által készített valódi Isabella 'd Este portré az lehet, amely 1998-ban *La Bella Principessa* (A szép hercegnő) címmel árverésre került a Christie's manhattani aukcióján. Tiziano Isabella 'd Este portréjára ugyanis kísértetiesen hasonlít ez az arckarakter. A kéziratot az *Isten és a Világ* könyvben felére kellett szűkíteni, ezek a részek kimaradtak a könyvben megjelent tanulmányból.
- 30 Rosci a *Sziklás Madonna* életútja esetében is felveti: „A párizsi kép saját kezű alkotás s talán Firenzében festette, elutazása előtt.” Rosci (289)
- 31 Rosci (276) Clark (Clark 27) és Rosci is a *Benois Madonnával* azonosítja az idézetben szereplő egyik képet. Arra azonban nem utal, hogy a *Madonna a macskával* rajcsoport a *Benois Madonna* előtanulmányai is lehetnek.
- 32 Clark (30)
- 33 Ezért volt végzetes Berenson meghatározása, mondjuk ki, tévedése.
- 34 Rosci (287)
- 35 Miután Corvin János, Mátyás váratlan halála miatt elesett a trónutódlástól, Lodovico Sforza Bianka Sforzát, Corvin János jegyesét II. Ulászlóval igyekezett összeházasítani. 1493-ban viszont a megözvegyült Miksa császár felesége lett. (Váralljai 144)
- 36 Váralljai (144-145)
- 37 Váralljai (142) Váralljai szerint ez 1475-ben, vagy 1476-ban történt.
- 38 Váralljai (143) A Mi Sziklás Madonna tanulmányunk kéziratában, mi a Ginevra Benci portré arcvonásaiban véltük felfedezni Beatrix királyné arcvonásait, szintén Francesco Laurana fennmaradt portrészobrával összevetve. A Ginevra Benci portré, hátoldalán a boróka ágacskával, babérággal és felirattal „VIRTVTEM FORMA DECORAT (Szépség az erény ékessége) valóban jegyajándéknak hat. A festményt 1474-76 közé datálják, tehát azokra az évekre, amikor Váralljai szerint Leonardo és Mátyás király találkozása megtörtént.
- 39 Váralljai (143) Váralljai mutat rá, hogy az Uffizi *Angyali üdvözlétének* háttérében a nápolyi kikötőt látjuk.

P É N T E K I M R E

Visszahelyezhető-e a régi idők metaforikus értékvilága a mai képekbe?

I S T E N É S V I L Á G –

T Ó T H C S A B A S Z A K R Á L I S M Ű V E I

A lassan gyűlő, de mind jelentősebbé váló életművek ideje jött el régióinkban. Ennek több jele is van, rangos díjak, jelentős kiállítások, mind szebb és színes albumok. Neveket is említhetnék, Baky Péter, Hegyeshalmi László, Filep Sándor, Nemes László, Veszei Lajos, Tolnay Imre festőművészek, akik pályájuk beteljesülő szakaszába érkeztek. S köztük van a szombathelyi-vasi Tóth Csaba is, aki különösen érzékeny a lokális értékek iránt. Személye azért is érdekes, mert nemcsak művészként, hanem művészeti íróként is működik. E jelenségnek különös súlyt ad az az album, amelyet a Szülőföld Könyvkiadó jelentetett meg *Isten és a világ – Tóth Csaba szakrális művei* címmel. A tartalmas és szépen szerkesztett albumot az NKA is támogatta, amelyben írások találhatók Tóth Csaba festészetéről, néhány vele készült interjú és nem utolsósorban tanulmányok a festő-szerzőtől, a fő hangsúlyt a Leonardo-mű azonosítására helyezve. A majd 300 oldalas kötet felét az írás, a másik felét Tóth Csaba képei teszik ki. A mű azért is érdekes, mert a címben is vállalja vallásos elkötelezettségét, a szakrális művekről kíván szólni. Szerencsére a szakrális alkotásoknak már vannak külön fórumaik, kiadványaik, gondoljunk itt csak a kecskeméti Kortárs Keresztény Ikonográfiai Biennálé gyűjteményére, mely több alkalommal vendégtárlatként eljut a legkülönbözőbb galériákba, s ma már jegyzett fórumnak számít. Ettől függetlenül Tóth Csaba elkötelezettsége külön is figyelmet érdemel.

De nézzük a kötet szerzőit, amelyek a művészről időrendben szólnak.

Lőrincz Zoltán művészettörténész a kilencvenes évek elején kapott lehetőséget az értékelésre.

A szakember Tóth Csaba festészetét neoromantikusnak nevezi. A festő a régi evidenciákat helyezi vissza a festészet palettájára. Témáit tekintve a klasszikusok felidézését tekinti forrásnak, figyelembe véve a vallás megtermékenyítő jellegét. A régi mesterek idézése nem öncélú, hanem átgondolt művészeti program. Azt is mondhatnánk: programja „metaforikus ikonográfia”. A kevés szín, a monokrómia a mondanivaló hangsúlyozását szolgálja. A kép kompozíciójában feltűnő szavak megerősítő jellegűek, távlatot adnak a művészeti elgondolásnak. Istenről lehet szólni, mint névtelenről és megfoghatatlanról, s ezek a törekvések is elvezetnek a célhoz. A neoromantikus hozzáállást többek között ez jelenti.

Gosztonyi Ferenc Tóth Csaba képeit egyfajta rekonstrukciónak tekinti. Válogatott műtárgyak újraalkotott variációi képezik „múzeuma” anyagát. Ebből a sorozatból szerepelnek a XIX. századi képek transzformációi. A régi és az új ötvözetei. A művészettörténész szerint három fogalom konglomerátuma a gyűjtemény: az imitációé, az elekcióé és a koncepcióé. Így születtek a művek metszetreprodukciói.

Olveczky Gábor – aki már a kétezer-tízes évek alkotásairól beszél – monokróm interpretációkat lát az újrafestett művekben. Az újrafestés azonban újabb és újabb összefüggéseket hoz elő, a közepre festett – többnyire – latin szó átértelmezi a képet, ami ez által csak gazdagodik. Tóth Csaba XXI. századi módon beszél nekünk régmúlt századok értékeiről.

Kelecsényi Csilla a vallással való kiengesztelődésről beszél, mert a kortárs képzőművészet csak ebből nyerhet életerőt. A festő életével és művészetével tanúságot tesz a kereszténység

mellett, a bizonytalan világnézetek forgatagában. Sokan az appropriation art körébe sorolják Tóth Csaba művészetét. Ez a kisajátítás, elsajátítás – elsősorban a művészi újraalkotás közepére írt latin szóval – új dimenzióba emeli a művet.

Gerber Pál felteszi a kérdést: képírás, parafrázis, példabeszéd vagy plágium-e Tóth Csaba festészete? Válasza: az értelmezés a helyes megközelítés. Festészetének Isten közelsége a legfontosabb jegye. A szürke tónusok ellenére színesnek mondható világa, „a színes szürkék skálája miatt”. Képeinek művészi válogatása erőt és bizonyosságot sugall. Amit idéz: a szent hagyomány megtartó ereje. Ennek ellenére a művei kortárs jellegűek és progresszívek. Bár a képek feliratozása abbamaradt, szakralitásuk azonban folytatódott. A kezek festésével egy részkérdés vált beszédessé: az Istenre irányuló élet minden perce megszentelődik.

Székely János, szombathelyi püspök nyilván a teológiai megközelítést próbálja érvényesíteni. És valóban: a szépség, a jóság és a szentség szoros összetartozásáról beszél. Ahogy írja: „A teremtő belerejtett a világba egy gyönyörű rendet, egy gyönyörű harmóniát, az igaz művészetét”. Tóth Csaba képei szakrális jellegűek akarnak lenni, amelyekben Isten közelsége felragyog. És a figuratív művészet „lázadása” a káosz ellen, a természetben, a létben rejlő isteni Rend kibontását tekinti fontosnak. „Nem kell szubjektív ötletekkel érdekessé tenni, a szent, az örök titkot” – mondja Székely. Az új képek üzenete világos és egyértelmű. A kezek festészete arra utal, hogy a kéz felszabadul a funkciók alól, s a lélekre, a Teremtő kézre irányul, amely ezt a világot létrehozta. S a benne rejlő Rend és Harmónia a miénk lehet, ha megfogjuk a felénk nyújtott isteni kezet és elfogadjuk az Ő áldását.

A válogatásban nyolc interjú segíti a tájékozódást, amelyek 1991-től 2020-ig terjedő időszakban készültek. Ráadásul egy részük olyan kiállítás kapcsán, melyeket külföldön rendeztek.

Horváth Sándort, a Vas Népe munkatársát a dialógus, mint olyan érdekelte. A beszélgetésből kiderül: a festő elsősorban a magyar közönségnek akart szólni, akár ausztriai kiállítása kapcsán is. A mai művészet a tagadás művészete, Tóth Csaba a középkori festészetig akart visszamenni, amelyet áthatott a kereszténység gondolatvilága. Véleménye szerint a kereszténység a leghasznosabb, a legelőremutatóbb életfilozófia, amely hasznára vált Európának. A folyamat azonban megszakadt, ezért kell visszamenni a nagy elődökhöz, mesterekig.

Ölbei Livia a képeken szereplő latin szavakról kérdezte a művészt.

A válasz szerint először magyar szavakra gondolt a festő, de aztán a latin mellett döntött. Mert ezek egyetemesebbek. Tóth Csaba képeinek nemcsak az Isten a nézője, hanem mindenki, aki az általa felhozott igazságokban társául szegődik. Módszere változatlan: az újrifestett, négyzet alakú képekre egy-egy latin fogalom kerül. És mellette ott a cím is. Tehát egy valóságos fogalmi háló keletkezik, amely befogja a kínálkozó élményt és elgondolást.

Merklin Tímea a képek radikális egyszínűségéről kérdezi a festőt. A festő szerint a színeknek ma már nincs olyan súlyos mondanivalója, mint régebben. Ezért választotta a monokrómiát, melyeken azért – olykor – megjelennek kifejező színek is. De számára az analógiás gondolkodás a lényeges. A metaforikus gondolkodás „visszatelepítése”.

Magyar Hajnalka kíváncsi volt a szakma véleményére, az újrifestéssel kapcsolatban. A festő számára egyaránt lényeges a tisztelgés az „idézett” mesterek előtt, és az újr gondolt kép üzeente. A plakátszerűséget nem vállalja, de azt igen, hogy a latin szavak kihívása felébreszti a kíváncsiságot, amit a kép egésze kínál. A vizuális versengésben ennek is van jelentősége.

Némethy Mária a nemzeti identitás és az európai identitás viszonyát feszegeti. Tóth Csaba arra figyelmeztet, hogy a fehér ateizmus szinte teljesen felszámolta Európa évszázados szellemi entitását. Az életellenes ideológiák uralkodnak, amelyek a halál felé vezetnek. A Nyugat alkonyához. A nemzeti identitás az európai kulturális identitás részét képezi, amelyben Jézus evangéliuma újra hatni fog.

Nagy-Miskó Ildikó visszatér a régi képek üzenetéhez. Hogy azok miként jutnak el – az interpretációk által – a ma emberéhez? Tóth Csaba azt válaszolja: kell egy közvetítő. Aki a képi és fogalmi közvetítést egyaránt megoldja. A kétféle hagyomány egyesítésével a szakrális tartalmak továbbéltetése érhető el. Ahogy a Krisztus-ábrázolások terén végzett munkája is jelzi ezt.

Katona Attila is a monokróm technikáról kérdezte, amelyről kiderült: a malevicsi gondolat itt – a latin szavak által – emlékezőfestészetté vált.

Pallós Tamás a festőművész Leonardo-kutatásairól szól, azt a folyamatot mutatja be, amelynek során a budapesti Sziklás Madonnából Leonardo-alkotás vált.

A szöveges rész csúcspontja a művészeti író bemutatkozása.

Első írás – egy levél szüleinek, a legutolsó sikertelen felvétel után. Az elhivatottság küzd e sorokban az aktuális kudarc élményével. S csak boldog lehet az az ifjú ember, aki szülei megértésére számítva számol be életének e súlyos eseményéről. De az elkészülő kép, amelyet haza szándékozik vinni, mindennél erősebb inspirációkat jelent számára. Ebben a levélben írja: „Énbelőlem a főiskola már nem farag festőt, mert én már azzá váltam, azzá tett az élet.” A továbbiakban a festő bevezet abba a gondolati folyamatba, amely őt festészeti tanulmányai felé vezette. Egy bizonyos avantgarde periódus után, 1990-ben, váltott át az absztrakt felfogásból a figurális-szimbolikus megjelenítésre. És arra a négyzetes látásmódra, amely új képeit jellemzi. Első írásaiban azt rója fel a modernizmusnak, hogy a metafórikus gondolkodást felváltotta a dekonstruktív felfogás, ami a művészetek csődjéhez vezet. A megmentő nem lehet más, mint az evangéliumi hang, mely a XIX. század nagy gondolkodóit, Tolsztojt, Dosztojevskijt, Kierkegaardot jellemezte. A remekművek újrafestése, „felidézése”, a színes helyett monokróm előadás, a kép központjában egy latin szó elhelyezése – nos, ezek azok a jellemzők, amelyek Tóth Csaba festészetének evidenciái. Így jött létre az a hitvalló művészet, amely számos hívet szerzett magának. Festőtársai közt épp úgy, mint művészettörténészek között. A Nagy Rekonstrukció, az archaikus gondolkodás „visszahelyezése”, az emlékező festészet egyaránt jelzik útját, magányos harcát a régi értékek érvényesüléséért. Számomra egyik „istenkísértő” írása, a Miatyánk értelmezése, s az ebből következő, művészetekre vonatkozó feladatok.

Az „interpretáció”, új képeinek sorozata valósítja meg, amit számára a „gondolati festészet” jelent. Ahogy ő írja: „Ezek a képeim az európai lét (és benne a miénk) kontinuitást, mint világnézeti energiát és „világnézeti értelmet” hivatottak megjeleníteni, a latin feliratozás is ezt hangsúlyozza.”

Tóth Csaba a szakralitást visszalopja az életünkbe, csak mi, a közönsége értsük meg ezt a sajátos módszert, és legyünk partnerei.

De visszatérek a kötet egészére, hiszen ez a zavarba ejtő gazdagság esetleg riasztó is lehet. Ez egy komplexitásra törekvő gyűjtemény, a festőművész eddigi „életkalandja” tanúságát akarta egy helyre koncentrálni. Szerintem sikeresen. Hiszen a Leonardotanulmány magában is megérne egy elemzést. S akkor még hátra van majd 150 oldalnyi képanyag. Eltöprenghetünk (újra) a korábban tett felfedezéseken, olykor megkap egy-egy festmény hitelessége, máskor a feliratok igazságtartalma zökkent vissza a valóságba. Egy nővumról azonban érdemes szólni. A kezek festéséről. A címlapon is a Megváltó szöggel átütött keze látható. Az utolsó képeken is az „átszellemült” kezek szólnak az isteni érintésről, a stigmatizációról, az imára hajló áhitatról, a kitárulkozásról és az odaadásról. S a végül néhány ujj figyelmeztet. Int. Könyörög. Ezek a könyörgő ujjak talán mindannyiunknak szólnak. Mindannyiunkért. S csak hálával tartozunk a festőnek, hogy ezt az *intelmet* kimentette művészi kutatásaiból.

(Szülőföld Könyvkiadó, 2020)

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

A nullától a zéróig

AVAGY EGY MONOGRÁFIA SORSVÁZLATA

Mottó: „*A tudomány általában három különböző szakaszra osztható. Az első a megsejtés, melyből hiányzik a központi paradigma. Ezt követi a »szokásos« tudomány, amikor a tudósok »puzzle-kirakással« próbálják meg szélesíteni a központi paradigmát. A paradigma által vezérelve a normál tudomány rendkívül produktív: »ha a paradigma sikeres, a szakmabeliek olyan problémákat fognak megoldani, amit a tagok aligha hittek, és soha nem vállaltak volna a paradigma iránti elkötelezettség nélkül.«*”¹

E sorok szerzője valahogy vonzódik a ’kudarcos’, kevés sikerrel kecsegtető, viszont annál több kulimunkával járó tudományos feladatokhoz. Első ilyen témaköre a Kosuth-emigráció román kapcsolatainak feltárása volt, amelynek – a nagypolitikában gyakorlatilag semmilyen gyakorlati eredménnyel nem járó volta miatt – a magyar–román kapcsolatok története mindmáig legsikerültebb alkotásának szerzője, Makkai László mindösszesen két (2) oldalt szentelt 1948-ban megjelent alapkönyvében.²

De nem tekinthető *success story*-nak a hajdan világverő magyar futball gyakorlatilag az 1954. július 4-én (a berni döntőben elszenvedett, a „magyar alkat” ismeretében korántsem olyan meglepő, *mitoszromboló*) veresége óta tartó *folyamatos hanyatlása* s a feltámasztására irányuló, egyelőre igen szerény eredménnyel járó erőfeszítések történeti, mondhatni szociálintropológiai eszközökkel történő vizsgálata³ sem, amelyek tudományosnak remélt hozadékát⁴ az elmúlt másfél évtizedben három kötetben tettem közzé.

A tudományos kutatás „három különböző szakaszra” történő felosztása *formailag* máris összeegyeztethető tehát a Thomas Kuhn által felállított korszakalkotó tétellel, hiszen a szerző a Nagybánya környéki magyar szórványban szerzett gyerekkori élményeire és korai ösztönös román nyelvtudására⁵ alapozott *emigrációs alap kutatás* volna e szerint a „sejtés” (mármint, hogy a magyar–román viszony más „megközelítésből” is vizsgálható, mint a korábbi, megrogzódott s kanonizálódott „erdélyi prizmán” át); a „magyar foci” hosszan elhúzódó *mélyrepülése* ürügyén megejtett – s persze ugyancsak személyes élményekre: a szerző 1966 és 1970 közötti, *illúziókergetésnek* bizonyult „profi futballistaságára” – támaszkodó mentalitástörténeti és társaslélektani elemzés pedig immár a „paradigma”-(váltás) egy *látszólag* másik dimenzióban – a futballban – történt „működtetése” eredménye volna...

S mi volna akkor a „központi paradigma”? Ez itt a (fő)kérdés! Hiszen Kuhn ama megállapítása is tökéletesen illik a szerző az emigrációs kapcsolattörténeti kutakodás

– „*puzzle-kirakás*” – során megképződött felismerései nagy részére, miszerint „semmi se úgy van”, ahogy korábban mi, magyar historikusok gondoltuk, hiszen már az is elég, hogy az eddigtől gyökeresen eltérő eredményre jussunk, ha a „prizmán” fordítunk, s megpróbálunk Bukarest felől nézelődni (nem is beszélve a havaselyi és a moldvai társadalomszerkezet- és gondolkozásmód szociológiai és tipológiai különbségeiből fakadó árnyalatokról, a „fanariotizmus” mélyen rögzült hatásmechanizmusáról, a havaselyei, különösen bukaresti város lakó rétegek balkáni, főként macedoromán eredetéről s ebből fakadó, az eddig feltételezettnél jóval nagyobb betagozódási hajlamáról s az erdélyi gyökérszerű kontinuitás-elmélet iránti fogékonyságáról – mennyi olyan, addig homályban maradt tényezőről, amelyek korántsem mellőzhetők, ha – kellő távolságtartással – meg akarjuk érteni, hogy a versailles-i ’békecsinálók’ nyers hatalompolitikai és stratégiai érdekein kívül *objektíve miért lehetett* sikeresebb a szintén francia típusú román *national building* a tétova, önáltatástól sem mentes magyar nemzetépítési és állammegtartó törekvéseknél...)

A szerző történelmi karrierje kezdetétől fogva tudatában van annak, hogy kutatási témái többnyire „szomorú történetek”, – de hiszen az egész huszadik századi „magyar történet” sem fátklyásmenet! – amelyeket lehetetlen mély optimizmustól áthatva olvasni. Innen eredeztethető szövegeim – s a róla szóló ’beszéd’ (miként ez a kutatástörténeti összefoglaló is) olykor „panaszos hangja”, amely némi rosszmájúsággal akár „sirám” gyanánt is értelmezhető. *Ez nincs így!* A szerző nagyon is elégedett megháromszorozott (történelmi, műfordítói és diplomata) pályája alakulásával, s még azt sem titkolja, hogy – kivált a futballista álmokra elfecsérelt, közel évtizedes lemaradást is beszámítva – „nem nézett ki ennyit” magából⁶... A felsorakoztatott tények, esetek, „betartások”, s azok értelmezése *a szomorú*, amelyeket persze el lehet hallgatni, könnyedén felül lehet(ne) rajtuk emelkedni – csak éppen meg nem történtté tenni nem lehet őket. Helyesebb tehát, ha megvalljuk, s kellő tapintattal rögzítünk néhányat belőlük, abban a hiú reményben, hogy tanulsággal szolgálnak az utánunk következő történelm- és nemzedékeknek. S végül, de nem utolsósorban a szerző azzal is régóta tisztában van, hogy írásainak – főként „futballtörténeteinek”, de egyéb tanulmányainak is – elég gyakori személyes hangütése (hiszen saját, olykor megszenvedett „élményeken” alapulnak) *idegen* a magyar közfelfogástól, s meglehet, hogy sokak számára szokatlan, kihívó, netán ellenszenves...⁷

*

Emez *Utószó* írója anélkül vágott bele a Levente-pör történetének kutatásába 1991 elején, hogy bármit is hallott, tudott volna a hajdani temesvári kegyesrendi diákok regényes históriájáról. E tekintetben tehát semmiben nem különbözött „Mari nénitől”, a Pest környéki falusi kofától vagy a Bosnyák téri piac akármelyik alkalmi kuncsaftjától, akit krumplivásárlás közben taláломra megkérnek, ugyan mondana pár szót erről a réges-régi bánási eseménysorról.

Egyike volt tehát a több mint tízmillió magyarnak, akiknek halvány fogalmuk sem volt róla, mi minden történt 1919 novembere és 1920 júniusa között a *Temesi Bánságban* s annak székhelyén, Temesvárott...

Vagyis, mi tagadás, **a nulláról indult**, amikor a végére szeretett volna járni ennek a sokrétű *feladványnak*. Ezért gondolta azt, hogy monográfiája első változatának megszerkesztése közben reménybeli Olvasóját tájékoztatja, mondhatni „beavatja”, hogyan igyekezett egyről a kettőre jutni, majd miként próbált az időközben tudomására jutó s egyre gyarapodó adatok, tények, ismeretek, összefüggések, sejtések, feltételezések dzsungeljében utat törni. Ezt tette könyve három, ún. „kutatástörténeti” részfejezetében. S mindeközben annak sem volt tudatában, hogy e törekvése érvényesítésekor szinkronba kerül a 2000-es évek elején virágkorát élő *posztmodern történeti irányzattal* (legalábbis annak némely „bevett” narratológiai fogásával), amelyről hallott ugyan, de igazából nem volt tisztában vele, hogy mi fán terem. S azzal még kevésbé, hogy éppen ezt műveli maga is... Ennélfogva arról is csupán nagy késéssel s közvetve értesült, hogy kik ennek a nagyon modern, ’trendi’ historiográfiai iskolának honi követői s felkent képviselői, vezetői.⁸ És készséggel beismeri, eszébe sem jutott, hogy ha nem vesz tudomást róluk és eredményeiről, minthogy akkoriban valóban nem is tudott még róluk, érzékenységeket, érdekeket sért, ellenszenvet kelt, lényegében akár „betolakodónak”, mindenesetre ’hívatlan vendégnek’ minősülhet...⁹ (Ezen az utólagos, meglehetősen kényelmetlen érzésen sokat tompított ama, pár napja eszembe jutott újabb tény, hogy a magyar irodalom *poeta doctusa*, Babits Mihály ugyanezt az általa „*menet közben megismerés*”-nek nevezett módszert alkalmazta, amikor Szekfű Gyula kérésére *minden előfeltevés nélkül* nekiült, hogy megszövegezze álláspontját a „magyar jellemről”, erősen bízva abban (akárcsak e sorok írója), hogy – idézzük – „*a lényegét majd megfogjuk útközben*”.¹⁰)

*Ő csupán saját erejéből és a maga módján eleget kívánt tenni „megbízója”, néhai Osváth György udvarias felkérésének, miszerint „dolgozza ki” ezt a témát egy „olyan tanulmány” formájában, mely „Temesvárt érinti az 1918-as évek után”.*¹¹

S ez volt az a pillanat, amikor a „dolgok” váratlanul bonyolódni kezdtek! Osváth György ugyanis nem volt akárki, nem csupán a brüsszeli székhelyű EURÓPAI BIZOTTSÁG (*Commission Européenne*) nyolc részlege egyikének – s éppen az egyik legfontosabbnak, a Petrokémiai Osztálynak – volt a főigazgatója (német állampolgárként), hanem az akkori magyar „rendszerváltó” kormányfő, boldogult Antall József (1932–1993) legbefolyásosabb külpolitikai tanácsadóját is tisztelhetjük benne. Akinek Kossuth téri irodája közvetlenül a miniszterelnöki kabinet mellett volt, bár-mikor bejelentés nélkül benyithatott hozzá¹²... Következésképpen akármilyen diplomatikus stílusban íródott is az elegáns fejléces levélpapírra írt, futárpostával érkezett felkérés, az bizony utasításnak minősül, ha a címzett történetesen az *Antall–Jeszenszky kormány* ún. „beosztott diplomatája” hazánk bukaresti nagykövetségén.¹³

De O'svách György tippadóját, néhai Vajay Szabolcsot (1921–2010) sem a gólya költötte: az eredetileg diplomatának készülő *Szabolcs de Vajay* 1943-as genfi tanulmányi ösztöndíjának lejárta után a „szabadságot választotta”, nem tért haza, alkalmi munkákból, fordításokból élt, majd az 1946/1947-es újabb párizsi béketárgyalások idején a magyar delegáció mellett betöltött szerény titoknoki állása megszűnése után 1948-ban kivándorolt Buenos Aires-be. 1959-ben innen pályázott meg s nyert el – argentin–magyar kettős állampolgárként – egy fontos UNESCO megbízatást, egyhuzamban csaknem negyedszázadot töltve az *ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete* vezető beosztású tisztviselőjeként a Fény Városában.¹⁴ S persze nem mellékesen nemzetközi hírnű genealógus lett, a spanyol és az argentin Akadémia külső tagja, rangos medievisztikai és családtörténeti világkonferenciák állandó meghívottja, fontos francia, spanyol és angol nyelvű tudományos publikációk szerzője, aki hosszú évtizedeket töltött a Johannita és a Máltai Lovagrend történetének kutatásával.¹⁵ Ez utóbbinak volt befolyásos vezetőségi tagja, utóbb elnöke, végül tiszteletbeli elnöke Georg von O'svách (1931–2017) – így kerültek munkakapcsolatba.

Szó szót követett, s kiderült, O'svách György családfáján két fontos történelmi személyiség is szerepel. Az egyik, anyai ági nagybátyja, ifj. *Niamessny Mihály* (1902–1925), a temesvári Levente-pör egyik főszereplője s legemblematisusabb figurája, a másik, talán még jelentősebb, noha Magyarországon teljesen ismeretlen „szürke eminenciás”, a brüsszeli magyar főtisztviselő nagyanyjának, Manasz Margit írónőnek az ükapja: *Eliadés Manassis* (1733–1813) – a bánási (hodonyi) *Manasz család* névadója, aki kora legnagyobb presztízsű görög tannyelvű iskolája, a bukaresti *Fejedelmi Akadémia* Páduában orvosi diplomát is szerzett matematika- és filozófiatanára, egy időben rektora. Nem mellesleg az egyik legjelentősebb, egyszersmind a legjobb emlékezetű havaselti fanarióta uralkodó, Alexandru Ipsilanti (1774–1782, 1796–1797) belső titkos tanácsosa, házi orvosa s több alkalommal Nyugatra küldött követe, egyszóval legközelebbi bizalmi embere.

Utólag mérlegelve nagyon fel volt tehát adva a lecke O'svách Györgynek, ha olyan szaktörténészt kívánt keríteni, aki *mindkét hírneves őse* viselt dolgainak képes utánajárni, és – egy füst alatt – meg tudja rajzolni pályaképüket. Mi több, ismét egy divatos posztmodern szakkifejezéssel élve, „kontextusba” képes „helyezni” alakjukat, személyiségüket, törekvéseiket, egyszóval: életüket...

Telt-múlt az Idő, s O'svách György hiába rendelte meg drága pénzen a görögnek vélt ősatyára vonatkozó – vagy tőle származó – iratmásokat az athéni, bukaresti és nagyszombati levéltárakból, csaknem két évtizedes kutakodás során sem találta meg emberét, mígnem 1987 körül az időközben nyugalomba vonult és a Lausanne-környéki Vevey-be költözött Vajay Szabolcs egy munkaértekezleten közölte vele, megismerkedett egy (akkor még) viszonylag fiatal, partiumi eredetű magyar történésszel,¹⁶ aki – *talán* (így mondta Vajay!) – meg tudná oldani a *kettős feladatot*...

Vajay intuícióját különben két másik – általa nem ismert – tény is igazolhatja. Kiválasztottjának egyik „felfedezője” (Diószegi István, Szabad György s maga Szabolcs de Vajay mellett) *Belia György* (1923–1982) apai ágon szintén abból a nagyszombati

macedo-román (aromán) közösségből származik, amelybe a nyugalmasabb „nyugati” (értsd: közép-európai) életformát választó, magának osztrák honosságot, utódainak pedig magyar nemesi címet szerző Manassis Iliadis az 1780-as évek elején benősült, oda is költözött, és sírja is az ottani ortodox temetőben található. Ha lehet, még ennél is szilárdabb kapaszkodó, hogy a Manaszyak leendő botcsinálta családi krónikása – úgymond ’házi történésze’¹⁷ – 1974 őszén maga is személyes kapcsolatba került a harmincas-negyvenes évek bukaresti intelligenciájának egymás között még mindig franciául beszélő utolsó mohikánjaival. A „véletlen” (s Belia György gondos segítő keze) jóvoltából ugyanis ama román kisregény szerzője, amelyet az Európa Kiadó számára 1974-ben lefordítottam,¹⁸ *nem* Ioana Orlea (amiként a borítón és az impresszumban szerepel), hanem... *Maria-Ioana Cantacuzino* (1936–2014)!

Márpedig a Cantacuzino família – a Moruzziak, a Ghicák, a Mavrocordatok, a Suțuk és az Ipsilantiak mellett – egyike a legelőkelőbb fanarióta klánoknak, beltagja annak a rendkívül kifinomult, franciás műveltségű, görög, s kisebb részben macedo-román eredetű ’kozmpopolita’ elitnek, amely a XVII. század utolsó harmadától az 1821-es görög felkelés kitöréséig az Oszmán Birodalom külügyeit és hírszerzését kezében tartotta, s bár látszólag és hivatalosan török érdekek szolgálatába(n) állt, valójában egyetlen pillanatra sem mondott le arról, hogy az oszmán hatalmat belülről elsorvasztva/felmorzsolva egy kedvező pillanatban annak romjain a Bizánci Impériumot újjáteremtse. És ugyanez a rendkívül tehetséges társaság (nevezhetjük szociológiai szegmensnek, de megingathatatlan presztízsű, hatalmát és befolyását századokon át sikeresen őrző elitcsoportnak is), amely *1821 után* – kényszerből felhagyva a Bizánci Birodalom reneszánszának meghíúsult ábrándjával – minden felhalmozódott államvezetési és diplomáciai tapasztalatát, kapcsolati tőkéjét, politikacsinálási képességét immár egy eladdig nem létező vadonatúj állami entitás (Nagy-Románia) létrehozása érdekében mozgósítja – de már *román oligarchiává* átlényegülve...¹⁹

A másik fogódzó, amelyre Vajay hagyatkozott, már ismert volt korábbi publikációimból: mint főtebb már volt róla szó, több mint negyedszázadot töltöttem az 1849 utáni magyar (Kossuth-)emigráció román kapcsolatainak feltárásával s eme (főként az erdélyi és magyarországi románság jövőbeni sorsa miatt) komplikált viszonyrendszer mélyebb (szociológiai, társadalom- és mentalitástörténeti) elemzésével. Ennek volt egyik fontos tanulsága (sok más lényeges összefüggés mellett), hogy a *Cuza-korszakban* (1859–1866) épp *metamorfózisa* döntő szakaszába érkezett, testestől-lelkestől *román hazafivá* váló talentumos politikusgárda – Alexandru Ioan Cuza (1820–1873) és környezete –, amely ugyancsak akkortájt tette végképp magáévá az „erdélyi triász” (Inocențiu Micu-Klein, Gheorghe Șincai és Petru Maior) által pár évtizeddel korábban kidolgozott *dako-román kontinuitás tanát*, s vonta azt be politikai érvrendszerébe – nemhogy alárendelt helyzetben lett volna magyar tárgyalópartnerével (Kossuth emisszáriusaival) szemben, hanem – épp ellenkezőleg: „fanarióta” beidegződései révén – már akkor is fölényben volt...²⁰

Nem tudom viszont utólag felidézni (már csak azért sem, mert nem emlékszem, hogy beszélgetéseink és levélváltásaink során *konkrétan* szóba került volna), hogy

ama *harmadik tény*, amely – egyfajta „melléktermék” gyanánt – a magyar–román (román–magyar) emigrációs egyeztetések, megegyezési kísérletek, titkos találkozók kutatása és értelmezése során jegecesedett ki öntudatlanul bennem, vajon megjárta-e Vajay Szabolcs esztét? Közelebről az, hogy jóllehet az elmosódó magyar kollektív emlékezetben és a szakirodalomban az 1849-es magyar emigráció jórészt Kossuth nevét viseli, az 1859 és 1864 közötti emigrációs tapogatózások, alkudozások és konkrét egyezmények vezérfigurája Klapka György Tábornok²¹ volt, akit már kortársai közül is többen – némi gúnnyal – „*homo temesvariensis*”²² néven, vagyis a ’temesvári polgár’ prototípusaként – emlegettek hátrahagyott irataikban. Magyarán, ha valaki vette magának a fáradságot, hogy megpróbálja megérteni a szabadságharc Görgei után leghíresebb generálisának bonyolult személyiségképletét – Klapka felmenői között egyetlen magyar eredetű személy sincs! –, akaratlanul is komoly fogódzókra tehet szert a bánsági s főként temesvári német polgárság és vegyes etnikumú (sváb, elzászi francia, bolgár, szerb, horvát, szlovák, román, macedo-román, etc.) tisztviselő réteg betagozódási, egyszersmind magyarosodási törekvéseinek történeti/szociológiai komponenseiről... Akárcsak a verseci születésű, Franz Herzog néven anyakönyvezett *magyar tróféjedelem*, Herczeg Ferenc művei (*A hét sváb, Pogányok*, stb.) olvastán...

S végül, de távolról sem utolsó sorban: a XIX. század eleji, tekintélyes hányadában görög, ill. részben macedo-román (aromán) eredetű havaslevi s kisebb részben moldvai elit (a *protipenda*) hamisítatlan *román oligarchiává* átlényegülésének történelmileg gyors folyamata – melynek folytán a XIX. század közepétől már nagyon nehezen volt megállapítható, hogy tagjai *elrománosodott görögök* vagy *elgörögösödött románok* leszármazottai-e – tett fogékonyra Norbert Elias és Mályusz Elemér egymásba átváltó, egymásba olvadó kategóriái (a „polgárosodott nemes” avagy a „megnemesedett polgár”)²³ iránt, amelyeket erőmtől tellően próbáltam alkalmazni és tovább árnyalni, finomítani tanulmányaimban – leginkább éppen ebben a monográfiámban.

Ez volna tehát a szakmai megalapozottsága az O’svát–Vajay duó választásának s a brüsszeli főtisztviselő felkérésének, amely csupán három, egymástól elválaszthatatlan dologgal *nem* számolt:

a leendő monográfus Édesapja – id. Kálmán Béla (1920–2000), korábbi nagyenyedi Bethlen-kollégista diák (1931–1940) és a bécsi döntés következtében 1941 júniusában Kolozsvárt kántortanítói oklevelet szerzett színérváraljai általános iskolai igazgató (1948–1958) – a román Állambiztonságnál szerzett priuszával²⁴

vele azonos nevű, Bukarestben magyar kultúrtafcnsosi posztot betöltő fia kapcsolatépítési tevékenysége, továbbá neves erdélyi és bukaresti magyar értelmiségieket (köztük Méliusz Józsefet) gyámolítani hivatott kötelmeinek természetével²⁵ és

a magyar–román kapcsolatok akkori (1990 és 1995) közötti hiperérzékenységgével.

Némi cinizmussal (akasztófabumorrall) úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy amit „megbízóim” a réven nyertek, azt a vámon azonnal elvesztették.

Mindennek alaposabb kifejtésére ebben az *Utószó*-ban természetesen nincs terünk – a vontatottan és bukdácsolva folyó anyaggyűjtés némely részletére amúgy is utaltunk már a monográfia „kutatástörténeti” epizódjaiban. Az azonban közel három évtizedes távlatból könnyűszerrel megállapítható, hogy a fentebb felsorolt három tényező egyike sem tette (volna) lehetővé – legalábbis a román szakszolgálatok szemszögéből – a bukaresti, temesvári és a nagyszebeni archívumokban folytatandó elmélyült forrásfeltárást. Hát még egyszerre mindhárom!²⁶

Ebben az összefüggésben is újra le kell írnom: a levéltári kutatások felügyeleti szerve a „szomszédos baráti országban” (N. Ceaușescu) – harmincegy évvel az 1989-es „decemberi forradalom” után is – változatlanul a Román Belügyminisztérium!

A nagy kérdés persze továbbra is megválaszolhatatlan: az ilyen-olyan adminisztratív és egyéb (logisztikai, időbeosztásból fakadó, technikai jellegű etc.) akadályok, kibúvók vajon személyre szólóak voltak-e, vagy minden magyarországi kutatóra vonatkoztak?²⁷

*

S hogy mi következik ebből? Mindenekelőtt az, hogy sajnálatos módon magát a Levente-pör történetét az elsődleges (primér) forráscsoport: a temesvári és a nagyszebeni román hadbíróóság periratai megszerzése és hasznosítása *nélkül* voltam kénytelen megírni, még hozzá, kissé szokatlan módon, két változatban is: az elsőt *Őt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levente-pör 1919–1920* (Noran Kiadó, 2006, 533 old.), míg a második, átdolgozott verziót *Ifj. Niameșny Mihály és a temesvári Levente-per (1919–1920)* címmel (Helikon Kiadó, 2010, 483 old.).

Ennek is van magyarázata, mint (majdnem) mindennek. O'sváth György felkérő levele után pár héttel, emlékezetem szerint 1991 kora tavaszán meghívtak egy nyugat-európai történész konferenciára, s ebből az alkalomból egy belgiumi román vendéglőben²⁸ egymás tenyerébe csaptunk. A hamisítatlan *gentlemen's agreement* úgy szólt, hogy én O'sváth intenciói szerint megszerkesztem távoli, fanarióta görögnek gondolt neves őse, és fiatalon, élete virágjában elhunyt nem kevésbé híres nagybátyja életrajzát, ő pedig mint a *Comission Européenne* egyik nagyhatalmú főembere bukaresti misszióm lejárta után szerez nekem egy *politikai elemző* státuszt az Európai Unió „kormányá” valamelyik belgiumi politológiai háttérintézetében vagy (geo)stratégiai kutatóközpontjában.²⁹

O'sváth György nem tartotta be ígéretét, nem tudott vagy nem is igazán akart „helyzetbe hozni”. Én pedig a magam feje után³⁰ írtam meg az *Őt nemzedék, és ami előtte következik... c.* monográfiámat, amelyet a könyv május végi megjelenése után körülbelül egy hónappal, 2006. június 30-án szabályos akadémiai doktori disszertáció³¹ formájában annak rendje és módja szerint meg is védtem egy Ormos Mária akadémikus által elnökölt rangos Bizottság színe előtt.³²

A monográfia recepciója finoman szólva is felemás volt, akadt olyan „vezető történész”, aki – természetesen csupán 'szűk szakmai körben' – „olvashatatlanak”³³

minősítette, de olyan tekintélyes irodalomtörténész-közíró is, aki egyenesen az „1990 óta legfontosabb magyar könyv”-nek tartotta.³⁴ Utólag azt is megtudtam, hogy az egyik legnevesebb rendszerváltó költő-esztétánk – a „szekértáboros logikán” elegánsan felülemelkedve – az „év könyvének” vélelmezte, s minden tőle telhetőt megtett, hogy az időközben megszűnt magas presztízsű díjat az általa irányított kuratórium 2006-ban nekem, illetve a Noran Kiadónak ítélje.³⁵ Ugyanakkor még csak különösebb rosszindulat sem kell hozzá, hogy (magyar) szakmai körökben „leszólják” az olyan opuszok szerzőjét, aki – úgymond – „nem forrásból/forráson dolgozik”, s csupán elvéve használja a levéltári fondokat. És persze tüstént elindul a szóbeszéd,³⁶ ami ellen nincs orvosság. Híre megy a dolognak, folyosói beszélgetések (mondjuk az OSZK katalógustermében vagy büféjében), jól elhelyezett szurkapiszkák, ’irányított’ recenziók,³⁷ s ki tudja még, milyen kideríthetetlen módon – igen gyakran a szóban forgó munka alapos átolvasása, olykor akárcsak átlapozása mellőzésével – kialakul a „vélemény”, miszerint „nem komoly mű”, nem kell foglalkozni vele, nem ’trendi’, idézni, hivatkozni³⁸ rá pedig végképp nem szükséges, hiszen furcsaságai, szokatlan szerkezete, túltengő jegyzetapparátusa (stb.) miatt „nem szerethető”³⁹... És bármennyire felületesekek és szubjektívek (nemegyszer kifejezetten rosszhiszeműek) is ezek a nem hivatalos – pletykaszintű – állásfoglalások, korántsem ártalmatlanok, rossz híret keltik a műnek, s nem kevésbé szerzőjének. A legkevesebb az, ami a híresztelésekből megmarad, hogy „nem stimmel” vele valami... gyanúba kerül... Ha pedig ezeket a korokon átívelő, idővel sajnos kölcsönössé válható, minden történész-nemzedékben megismétlődő szakmai ellenérzéseket⁴⁰ olykor még a rendszerváltás/változás/változtatás fedőnevű hatalmi játszmák a tudományba és a történetírásba is „begyűrűző” fejleményei is súlyosbítják, akkor az a legkevesebb, ami elmondható, hogy megnézheti magát az, aki „rosszkor van rossz helyen”, legalábbis ezt terjesztik róla...⁴¹

De „nem igazán” nyerte el O’sváth György tetszését sem „a magyar historiográfia első posztmodern monográfiája”.⁴² Ennélfogva minden, részben talán fanarióta ösapjától örökölt diplomáciai képességét latba vetve, rábeszél: „dolgozzam át”, immár az ő szája íze szerint, kutatási anyagomat, amelyet újabb, saját brüsszeli és sashegyi családi levéltárából származó eredeti dokumentumokkal egészített ki. Továbbá bemutatott elsőfokú unokabátyjának, (gyóni) Zlinszky János neves alkotmánytörténésznek és jogásznak, akitől további becses archív kútforrások kaptam a megismételt penzum teljesítéséhez.⁴³ Ennek eredménye lett a második, immár fesesebb, „klasszikusabb” szerkezetű, családtörténeti jellegű 2010-es verzió, új fejezetekkel és részfejezetekkel, s persze friss, illetve kiegészített (olykor terjedelmi okokból megrostált) jegyzetanyaggal. Mindazonáltal célszerűtlen lett volna a korábbi társadalomtörténeti elemzés a „Leventék kapitánya” sorsával, sőt családtörténetével szorosan összefüggő következtetéseinek az elhagyása. Azokat a fölismeréseket, amelyeket az első változat megírásakor (2005–2006-ban) fontosnak tartottam, jórészt a 2010-es változatba is belefoglaltam (néhol egyszerűsítettem, másutt finomítottam), de ennek társadalomtörténeti elágazásait, az ifj. Niamessny Mihály életéhez lazán kapcsolódó szálakat

O'sváth György kívánságára elváltam. Ugyanakkor kiegészítettem a szöveget a 2005 és 2010 között folytatott forráskutatásaim új eredményeivel, így ifj. Niamessny Mihály portréja is megrajzolhatóvá s főleg kerekébbé vált. S nem utolsósorban a 2010-es könyvben nyílt alkalmam a Levente-pörrel összefüggő legfontosabb források publikálására is.

Ugyanakkor nem hallgathatom el, O'sváth György is „szintet lépett” célirányos állhatatosságával! Magyarán a korábbi decens „felkérés” *megrendelésé* változott, emiatt értelemszerűen nagyobb lett a beleszólása az anyag megszerkesztésébe. Vagyis, mint főtebb már sejtetni engedtem, kénytelen-kelletlen nem hagyhattam figyelmen kívül szakmailag nem mindig indokolt kéréseit, példának okáért a többi Temesvárot folyó – a Levente-pörrel párhuzamosan zajló, nemegyszer „átfedéseket” is tartalmazó – szervezkedés taglalását egyszerűen törölte velem! Feltehetően azzal a bevallhatatlan 'hátsó gondolattal, hogy azok kifejtése ne homályosítsa el nagybátyja, ifj. Niamessny Mihály és a többi temesvári „kisfiú” (17-18 éves piarista gimnazista) amúgy cáfolhatatlan és elévülhetetlen honfíúi érdemeit. De rávett még valamire, amire nem lehetek büszke: az első változat megszületése időszakában (2003–2006) az akkor rendelkezésemre álló forrásokból az a következtetés adódott, hogy Zlinszky János és O'sváth György dédapja – Klapka György bizalmasa és temesvári szálláscsinálója, szintén [L.] Niamessny Mihály (1834–1901), akárcsak fia és unokája, „Mackó” – második felesége, „geboren Flora Roth” a bánági német telepesek leszármazottja. Vajay Szabolcs viszont nem sokkal halála előtt a Bécsi Állami Levéltár anyakönyveinek átrostálásakor minden kétséget kizáróan kiderítette: noha az evangélikus anyaszentegyház rítusai szerint keltek egybe, Flóra asszony – idézem – „a Választott Nép honleánya”.⁴⁴ Az új adatot természetesen automatikusan beillesztettem a „helyére”. Megrökönyödve tapasztaltam, hogy O'sváth György kihúzta azt, s nyomatékosan megkért, ne javítsam az első verzióban szereplő adatsort... Méltatlankodásomra, miszerint ez minimum „csúsztatás”, s „együtt fogunk szégyenszemre a Történelem ítélőszéke elé állni”, arcán hamiskás mosollyal csak annyit mondott, hogy – ezt is idézem – „ez a monográfia elbír ennyi történelemhamisítást”...⁴⁵

Én viszont *nem így* gondolom, s egy évtizede foháskodtam, hátha egyszer esély nyílik a korrekcióra.

És lőn...

*

2019 elején két váratlan fejlemény is történt: február első napjaiban⁴⁶ én is hivatalos voltam egy Temesvárott rendezett „trianoni” emlékkonferenciára – s éppen egy, a „Levente-pörről” szóló kiselőadással. A meghívottak között Tőkés László mellett egy negyven körüli kolozsvári magyar historikus is szerepelt, aki egy kissé bő lére eresztett, egyébként tartalmas előadása utáni koccintás során jelentőségteljesen a szemembe nézett, és fontoskodva, akárha hétpecsés titokról lebbentené fel a fátylat, tudatta velem: *a Levente-per hadbírósi aktáit a Román Hadsereg Pitesti-i Levéltárában őrzik!*

Többet nem árult el róla, de megadta e-mail címét, én pedig felvillanyozódva az értesüléstől, udvariasan megkértem, hogy ha valóban birtokában vannak a halálra keresett dokumentumok, sürgősen tegye közzé őket valamelyik erdélyi szaklapban, mondjuk az *Erdélyi Múzeumban*, vagy történelmi témájú írásokat is rendszeresen közlő folyóiratban (*Korunk, Székelyföld*), hogy övé lehessen a kutatói dicsőség – én pedig, ha csak másodkézből is, hozzájussak végre az olyannyira vágyott iratcsomókhoz... Vagy, amennyiben erre nincs érkezése, a történész céhben hagyományos íratlan szabályok – mondhatni 'szokásjog' – szerint, engedje át nekem azok felhasználási jogát, természetesen azzal, hogy az új produktumban félreérthetetlenül leszögezem: ő a szerencsés nyertes – én csupán haszonélvezője vagyok az ő kollegiális segítőkészségének...

A fiatal kolozsvári történész „nem értette a kér[d]ést”... Ötölt-hatolt, majd váratlanul, minden magyarázat nélkül megszakította velem a korántsem gyümölcsöző „együttműködést”...

A következő esemény *más kategória*, már-már mesébe illő, szinte hihetetlen: 2019 márciusa végén váratlanul elhárultak az akadályok egy másik, számomra személyes okokból rendkívül fontos pszeudo-futball tárgyú könyvem – *Az Aranycsapat és a kapitánya* – második, javított és duplájára bővített változatának megjelentetése előtt, amelyet sporttörténész riválisaim több mint egy évtizeden át sikeresen „blokkoltak”. A Kortárs Kiadónak nyújtott, rendkívül bőkezű szubvencióból pedig nem csupán a két kiló harminc dekás új változat – *Az Aranycsapat és ami utána következik* – színvonalas kiadására s angol nyelvre történő lefordítására futotta, hanem – harmadik tételként – lehetőséget teremtett a két korábbi, eltérő koncepciójú Temesváromonográfiám összegyűrására, szerves összeillesztésére – s természetesen 2020-as piacra dobására is.

S egy röpké pillanatig úgy tetszett, a fohász meghallgatásra talált, a határ maga a csillagos ég! Idén tavasszal levelet kaptam Koszta István erdélyi hadtörténésztől, akihez nem futólagos ismeretség, hanem szoros szakmai kapcsolat fűz, hiszen én írtam egyik fontos diplomáciatörténeti munkája⁴⁷ előszavát... Koszta kérés nélkül megadta a pitești-i archívumban lappangó két „gyanús” dosszié jelzetét,⁴⁸ és szkennelve megküldte ama román szaktörténész – Alin Spânu – munkájának címét és tartalomjegyzékét, amelyben a primér források alapján vélhetően és remélhetően feldolgozta a „temesvári leventék” históriáját...⁴⁹ Egyidejűleg azt is megígérte: mivel érvényes kutatói engedéllyel rendelkezik a Pitești-i Katonai Levéltárban való bűvárokodásra, minden további nélkül megrendeli a kérdéses iratcsomók digitális kópiáit. Annál is inkább, mert az általa is megírni szándékozott *nagyváradi magyar irredenta-per* dokumentumai is ezekben a fondokban találhatóak. Én pedig viszonzásképpen felajánlottam neki azokat a Hadtörténeti Intézet Levéltárából származó kutatási eredményeimet – egyebek közt a váradi *Cserey–Lukács összeesküvés* birtokomban lévő aktái xerox-másolatait –, amelyeket monográfiám 2006-os első változatának elkészítésekor *en passant* magam is használtam.

Ez is *gentlemen's agreement* volt tehát... Még abban is megállapodtunk, hogy július közepére/végére időzített újabb budapesti kutatásai idején – erre az időszakra kérte ki a HL-ben őrzött, őt különösen érdeklő anyagokat – megszállhat Limanova téri, „műhelynek” használt garzonlakásomban.⁵⁰ S természetesen nem csupán új publikációit⁵¹ és Alin Spânu két könyvét hozza magával, hanem a kutatói álmaina netovábbját jelentő digitális másolatokat is...

A találkozó, vagyis Koszta érkezése 2020. július 22-re (szerdára) volt kitűzve... Elő volt készítve minden: a műhelylakás kitakarítva, az ágynemű felhúzva, a hűtőszekrény megtömve... Ám Koszta István *helyett* csak egy kissé zavaros fogalmazású elektronikus levél⁵² érkezett, miszerint elég nagy ’malőr’ történt: a Pitești-i Katonai Archívum levéltárosa *nem azokat a kópiákat* küldte el, amelyeket a magyar hadtörténész megrendelt...

Itt tüstént két (de lehet, hogy három) verzió merül fel:

a Pitești-i Levéltár belső munkatársa figyelmetlenségből, illetve hanyagságból – a jelzeteket ’elnézve’ – más fondokból emelte ki a digitalizálásra kijelölt fóliókat;

hibásak az Alin Spânu által megadott és hivatkozott jelzetek;

logikailag, sajnos, az sem zárható ki, hogy a levéltáros – ’saját szakállára’ vagy utasításra – szándékosan keverte össze a dokumentumokat.

Koszta István is sokat próbált, szívós erdélyi ember, nem hagyta annyiban a dolgot, azonnal telefonált a jól megérdemelt évi rendes szabadságát épp egy Fekete-tengeri üdülőhelyen töltő Spânunak, aki megesküdött, hogy a jelzetek hibátlanok. A pitești-i levéltáros, akit Koszta szintén személyesen ismer, ugyancsak kötötte az ebet a karóhoz: márpedig ő lelkiismeretesen járt el, azt másolta le és postázta, amit kértek tőle, illetve amit a megjelölt iratsomók tartalmaznak...

A kialakult „patthelyzet” feloldására két mód is kínálkozott. Feltételezve, hogy Spânu németül alig, magyarul pedig egyáltalán nem olvas, bécsi, freiburgi és budapesti anyagok beszerzésére s azok lefordítására pedig a magyar anyanyelvű és németül kiválóan tudó Kosztára van szorulva, ergo: meg lehet környékezni, ő maga küldje el saját *korábbi* kutatási dossziéjának anyagát romániai magyar hadtörténész kollégájának, ő pedig nekem. Akár úgy is, hogy – szükség törvényt bont! – én is felajánlok némi „kenőanyagot” az ügylet gördülékeny lebonyolításához. Erre a nem túl elegáns, de szülőföldemen megszokott, s Magyarországon is terjedőben lévő módszerre nem is kellett fanyalodnunk, Spânu készségesen teljesítette Koszta kérését. Ám, újabb meglepetés: a Spânutól származó elektronikus küldeményben egyetlen olyan fólió sincs, amely bármilyen kapcsolatba volna hozható a „temesvári fiúk” és felnőtt bajtársaik kalandos cselekedeteivel, jóllehet a román titkosszolgálatok történetére szakosodott Spânu a román katonai és civil hírszerzés jelentéseiből szemelgetve, s bőségesen okadatolva állításait, az 1918–1919-es bánági szerb–román konfliktusról is részletesen beszél, annak magyar összefüggéseit sem rejtve véka alá.⁵³ De számos eddig jórészt ismeretlen epizóddal telítődött elbeszélését 1919 végén megszakítja... Vagy nem ismeri a kétfordulós „Levente-pör” hadbíróági periratait, vagy valamilyen, általunk ismeretlen okból *nem ír róla*...

Ez annál is inkább feltűnő, mert már 2012-es fontos könyvének címében is félreérthetetlenül jelzi, az 1920-as esztendő történéseivel zárja témáját! (Csak emlékeztetőül: a Levente-pör első felvonására 1920. március 31-e és április 7-e között került sor, míg a második, megismételt hadbíróági eljárás 1920. szeptember eleje és november közepe között zajlott le!)

Ezek után, noszogatósomra, Koszta István tett még egy kétségbeesett kísérletet: kérdőre vonta román céhtársát, végül is szerinte hol keresendők *egyáltalán* a Levente-pör hadbíróági aktái? A kényszeredett, nyögvenyelős, meglehetősen bizonytalan válasz az, hogy mintha a bukaresti Állami Levéltárban látott volna erre utaló iratokat, s az áhított dokumentumokat minden valószínűség szerint ott is őrzik. Vagyis nem, *mégsem*, a Pitești-i Katonai Levéltárban!⁵⁴ Más szóval minden korábbi mendemondát cáfolva *mégis* abban a műintézményben, ahová e sorok írója sem 1978 tavaszán, a román állam hivatalos ösztöndíjasaként (témavezetője, Alexandru Piru akadémikus háromszor megismételt írásbeli ajánlására), sem 1972 és 1984 között, többszöri nekifutásra a Cuza-korszak mezei magyar kutatójaként, sem pedig bukaresti diplomáciai missziója éveiben – 1990–1995 – hivatalos, kétoldalú – a sors iróniájaként éppen a levéltári kutatások kölcsönös egyszerűsítését célzó – tárgyalások előkészítésének megbízatásával nem jutott be.

Koszta István tehát minden követ megmozgatott, hogy célt érjünk: szívességeket tett, vállalta, hogy saját nevén megrendeli amaz iratcsomók másolatait, amelyekben sejtéseink szerint a periratok lappanganak, megszerezte Alin Spânu 2012-es könyvének a Bánságra vonatkozó dokumentumait, sőt még megjelenés előtt álló új műve iratanyagából is elkunyerált néhányat, hátha nyomára lelünk a „kincs”-nek...

Aztán, 2020. augusztus 13-án ez a rövid elektronikus levél érkezett tőle:

Kedves Béla!

Én nem hiszek az összeesküvés-elméletekben, de kénytelenek [leszünk] tudomásul venni, hogy bizonytalan időre bezárták a [bukaresti] Központi Történeti Levéltárban a kutatás lehetőségét. Ott sejtjük ugyanis a keresett anyagokat, Spânu ott kutatta az 1920-as évet, nem Pitești-in. Ezt találtam:

A KÖZPONTI ÁLLAMI LEVÉLTÁR KERETÉBEN MŰKÖDŐ KUTATÓTEREM A NAGYKÖZÖNSÉGGEL FENNTARTOTT ELEKTRONIKUS TÁJÉKOZTATÓ SZOLGÁLATA (E-MAIL, HONLAP) FELÜGGESZTI MŰKÖDÉSÉT⁵⁵

Bukarest, 2020. augusztus 4.

Költöznek tudniillik. Talán szeptember végéig, vagyis: Pech gehabt!⁵⁶

Sajnálom.

[Koszta] István

(Csíkszereda), 2020. augusztus 13. [Cs. 17:06]

És itt a kör bezárul, a kígyó a farkába harapott! A szerző harmadik nekirugaszkodásra is ugyanoda jutott, ahol a part szakad:

A nullától – a zéróig.

*

ZÁRÓTÉTEL(EK)

Különösebb „okoskodás” helyett engedtessek meg nekem, hogy idézzem két, kutatásaimat kezdettől fogva rokonszenvvel figyelő, s azokat minden rendelkezésükre álló eszközzel önzetlenül segítő idősebb történész kollégám a *Levente-pör* román hadbíróági iratainak beszerzésére irányuló erőfeszítéseimről kialakított véleményét – két tételben:

„[...] jómagam is tanúsíthatom, hogy a »Levente-pör« törvényszéki iratait mindmáig nem sikerült látnia, mert a Romániai Központi Nemzeti Levéltár nem hajlandó az anyagot kutatásra Borsi-Kálmán Béla kezébe adni.”⁵⁷

„[a disszertációban] két szál fut együtt, a rekonstruált eseménysor és a tanulságos kutatástörténet, hogyan kerülnek elő újabb források, köztük nem tervezhető felfedezések. Minden anyagra nagy szükség volt, hiszen a román hivatalos iratok hiányoznak. A szerzőt nyomasztja is ez a hiány – ami érthető. *Magam is keresttem, s biztosíthatom: nincsenek már. Régóta nincsenek. Ebben csoda sem történhet.* Igazán méltánylandó, hogy Borsi-Kálmán Béla mekkora erővel és eredménnyel gyűjtötte a hagyományos forrásokon túl a régi orálisnak tekinthető emlékeket is.”⁵⁸

Néhai Demény Lajos állásfoglalása – aki történészi tevékenysége és élete java részét Bukarestben, a *Nicolae Iorga Történelmi Intézet*ben töltötte, a román történész-társadalom megbecsült tagjaként – kicsit sarkosnak látszik (amiből logikailag esetleg az hámozható ki, hogy a keresett akták *mégis* Bukarestben rejtőznének), soha egyetlen szót sem ejtett róla, mire alapozta lakonikus állásfoglalását. Demény Lajos rámenősségét és közmondásos bátorságát ismerve nem kételkedem, hogy szerteágazó bukaresti levéltári kapcsolatait felhasználva megpróbált ő is utánajárni a periratok hollétének. Jó lenne, legalább utólag, értesülni róla, hogy az általa kérdőre vont román kollégák (levéltárosok, szaktörténészek) mit mondtak neki, illetve, hogy mondtak-e valamit egyáltalán? Ezt már sohasem fogjuk megtudni...

Szász Zoltán, aki az MTA Történettudományi Intézete tudományos titkáráként, majd igazgatójaként s később direktoraként – továbbá a Magyar–Román (Román–Magyar) Történész Vegyesbizottság tagjaként, titkáráként és elnökeként – talán még a Demény Lajosénál is hatékonyabb romániai kapcsolatrendszerrel rendelkezett, hiszen ő – *egy személyben* – a magyar historiográfiát képviselte a román kollégák szemében – a „dolog” természeténél fogva (minthogy a román kollégákat

a legutóbbi időkhöz a meghurcoltatás veszélye fenyegette, ha valamilyen, nemzetpolitikailag „kényes” kérdésben túlságosan közlékenynek mutatkoztak) hasonlóképpen a diszkréciót választotta... Igaz, sohasem faggattam erről, és ezt a jövőben sem szeretném megtenni... Abban ellenben biztos lehetek, hogy „hosszú kezei” nagyon messzire nyúltak, és, miként az opponensi véleményéből közölt passzusban láthattuk, nem jártak eredménnyel...

Annak eldöntése pedig, hogy a szerző közel három évtizedes, a babitsi „menet közben megismerés” módszerét alkalmazó, meg-megújuló kutatói erőfeszítései jártak-e valamilyen „járulékos” eredménnyel, 'trendi' szóval: „hozzáadott értékkel” – netán új „paradigmával” – a magyar társadalomfejlődés- és mentalitás (a „magyar alkat”) rejtett törvényszerűségeiről, homályban maradt összefüggéseiről, a magyar polgári átalakulás és kisiklatott nemzetépítés tipológiájáról, elfelejtett, végig nem futtatható („bezápult”) trendjeiről és esetleges halvány reményeiről, vagyis sikerült-e valamit „megfogni” a „lényegből” (mármint hogy: „mit jelent magyarnak lenni”,⁵⁹ magyarrá válni és magyarnak maradni), az már az Olvasóra, s még inkább – Fejtő Ferenc után szabadon – az Utókorra vár...

Itt mondom még egyszer köszönetet mindazoknak, akiknek segítségével Temesvárral kapcsolatos kutatásaim jóval kevesebb eredménnyel jártak volna.

Borsi-Kálmán Béla

Nemesvita–Budapest,
2020 szeptemberében

UTÓIRAT

Könyvem mindhárom változatának tudós szerkesztője – Filep Tamás Gusztáv – is azt tartotta volna helyesnek, ha a peranyag birtokában dolgozunk, de „nem rendítette meg” e dokumentumok hiánya. A kézirat első olvasása után kialakított és ma is érvényes álláspontja szerint a munka jelentőségét nem az összeesküvés- és kém történet adja meg, hanem a társadalmi folyamatok leírása, amelyhez a Levente-pör az ő értelmezésében inkább „ürügyül” szolgált... Ugyanő nem kárhoztatott azért sem, mert az eseményeket jórészt a korabeli temesvári sajtóból rekonstruáltam – szerinte ugyanis kimondottan megvan a jelentősége annak, hogy titkos források helyett az akkori társadalom által (a lapokból) megismerhető, hozzáférhető információk szerepelnek a könyvben – amely információk hathattak ennek a társadalomnak a viselkedésére, a „leventékkel” és az új, román „impériumváltó” közhatalommal való viszonyára.

S végül ő volt az is, aki munkám sokak által (ismét csak szóban) kárhoztatott jegyzetbősége⁶⁰ kapcsán megjegyezte, hogy „érti ugyan a másik álláspontot is, de úgy tudja, hogy az emberi agy nem lineárisan működik; elképzelhető tehát, hogy a könyv közepén vagy végén szereplő jegyzetek akár átstrukturálhatják azt, amit a korábbiakból felfogtunk”.

A szerkesztővel való beszélgetések során a linearitás problémája más vonatkozásban is napirendre került. Ő Thomas S. Kuhn klasszikus munkájából nemcsak azt vonta le, hogy a tudományos megismerés útja nem egyszerűen a korábbi tudás finomítása, továbbépítése, „lineáris felhalmozódása”, hanem paradigmaváltásokon vezet keresztül, azaz a korábbi bizonyosságok „gyengébb” pontjai vizsgálatával új, a korábbival el- lentétes alakváltozatok jönnek létre; a régi és új fogalmi keretek átjárhatatlanok, egymás számára lefordíthatatlanok, az új, érvényes tudás mégis ezek harcából jön létre – hanem azt is, hogy a régi paradigma nélkül az új sem születhetne meg, felté- telezik egymást, azaz a korábbi nélkülözhetetlen az új születéséhez.⁶¹

JEGYZETEK

- 1 Lásd Thomas Kuhn (Thomas Samuel Kuhn) ([hu.wikipedia.org > wiki > Thomas Kuhn](http://hu.wikipedia.org/wiki/Thomas_Kuhn), a további- akban Kuhn.)
- 2 Makkai László: *Magyar–román közös múlt*. Budapest, 1948, Teleki Pál Tudományos Intézet, 230–231. Én ellenben eme enyhén szólvá is elhanyagolt szakterület általam összegyűjtött kutatási anyagából nem kevesebb mint tíz (10) kötetet és számtalan szaktanulmányt és esszét publikáltam magyar, román, angol, francia, német és lengyel nyelven. A kötetek: 1) *Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1984, Magvető Kiadó (Nemzet és Emlékezet), 227 old.; 2) *Hungarian Exiles and the Romanian National Movement, 1848–1867*. [Ford. Pálmai Éva]. Highland Lakes, New Jersey, 1991 [1992], Columbia University Press (Atlantic Studies on Society in Change, East European Monographs) XVI+333 old.; 3) *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kap- csolatának történetéhez*. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó, 353 old.; 4) *Illúziókergetés vagy ismét- léskényszer? Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században. Tanulmányok*. Bukarest–Budapest, Kriterion Kiadó–Balassi Kiadó, 1995, 232 old.; 5) *Kibívás és eretnekség. Adalékok a román–magyar viszony történetéhez*. Sepsiszentgyörgy, 1996, H-Press Kft. (Kalácsa Könyvek), 111 old.; 6) *Liaisons risquées. Hongrois et Roumains aux XIXe et XXe siècles. Consciences nationales, interférences, et relations délicates*. Pécs, 1999, Éditions Jelenkor (Petite Eu- rope), 289 old.; 7) *A békétlenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó (Pro Minoritate Könyvek), 372 old.; 8) *Megközelítések. Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolattörténetéről és identitásról*. Budapest, 2011, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 219 old.; 9) *Megközelítések II. Tanulmányok, esszék, beszélgetések*. Budapest, 2012, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 256 old.; 10) *Au berceau de la nation roumaine moderne – Dans le miroir hongrois. Essais pour servir à l’histoire des rapports hungaro-ro- umains aux XIXe et XXe siècles* [Ford. Charles Kecskeméti]. Paris, 2018, Éditions des archives con- temporaines, 277 old.
- 3 *Az Aranycsapat és a kapitánya. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából*. Budapest, 2008, Kortárs Kiadó, 284 old.; *Pszeudo-fociesszék. Szélgjegyzetek a futball, a politika és az irodalom határ- vidékéről*. Budapest, 2018, L’Harmattan Kiadó, 229 old.; *Az Aranycsapat és ami utána következik. Adalékok a Rákosi-korszak és a Kádár-rendszer történetéhez a futball tükrében*. Budapest, 2019, Kortárs Kiadó, 512 old.
- 4 Ez irányú, sokak által szintúgy „atipikusnak” minősített historikus törekvéseim néhány számomra igen megtisztelő, jobbra pozitív visszhangja: Léka Géza: Borsi-Kálmán Béla: Az Aranycsapat és a kapitánya. Kortárs Kiadó, 2008 ([epa.oszk.hu > leka](http://epa.oszk.hu)); Gróh Gáspár: A sport, mint létezésünk tükre – Borsi-Kálmán Béla könyvéről [Az Aranycsapat és a kapitánya. Kortárs Kiadó, 2008] ([konyverdo.hu > borsi-kalman-bela-az-aranycsapat-es-a-kapitanya](http://konyverdo.hu)); Gáll Erwin (régész, Románia-szakértő, Bu-

- karest, Románia): Borsi-Kálmán Béla: Pseudo-fociesszék című könyvéről. *Válóság*, 2019/2. sz., 91–104. (epa.niif.hu > pdf > EPA02924_valóság_2019_02); Balog Iván: A könyv, amit nem lehet elfelejteni [Borsi-Kálmán Béla: Pseudo-fociesszék című könyvéről] (https://fociologus.wordpress.com/2019/01/01/a-konyv-amit-nem-lehet-elfelejteni/?fbclid=IwAR3t3VB0MZP-ngD67o95fWUVzDiTFxgXJ7_1mfOTYJ53NC3qTCsWXth42vI) továbbá *Aetas*, 2019/3. szám, 184–186.; Bíró Béla: Történelem alul- és felülnézetből [Borsi-Kálmán Béla: Pseudo-fociesszék című könyvéről] (szabadsag.ro > cikk > content > tortenelem-alul-es-felulnezetbol > pop_up); N. Pál József: Sorsunk – futballtükörben: Borsi-Kálmán Béla: Az Aranycsapat és ami utána következik. Kortárs Kiadó, Budapest, 2019, 507 oldal. *Országút*, 2020. július 10., 33–35.; Szakály Sándor: Futball, politika, állambiztonság. Borsi-Kálmán Béla: Az Aranycsapat és ami utána következik. Adalékok a Rákosi-korszak és a Kádár-rendszer történetéhez a futball tükrében. Kortárs Kiadó, 2020. *Magyar Napló*, 2020/október, 60–62.
- 5 Lásd erről bővebben: [Borsi-Kálmán Béla]. In *Nyolcvan jeles hetvenes. Napút évkönyv*, 2018. Irodalom, művészet, környezet. 2018/1. szám, 45–52.
  - 6 Lásd erről bővebben a Praor Lillával és Takács Tiborral folytatott televíziós beszélgetést: <https://www.youtube.com/watch?v=bgcRKzzHuFk>
  - 7 Erről ezt írja kortársunk, az 1956-ban született Balog Iván: „A nyolcvanas években többször jártam Nyugaton, és megdöbbenve vettem észre, hogy ott megnő a tekintélye annak, aki önként vállalja valamiért a felelősséget, és felvállalja önmagát, míg idehaza az előbbi balekságnak, mazochizmusnak vagy magamutogatásnak minősül.” Lásd Balog Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában – Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Budapest, 2004, Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely (Eszmetörténeti könyvtár 2.), 8. S tényleg „az utolsó szó jogán” arról se feledkezzünk meg, hogy miként vallott erről – a személyességről, önmagunk felvállalásáról – irodalmunk egyik legnagyobb költője, az ebben az írásban is hivatkozott Babits Mihály, aki szintén nem jutott tovább (ön)magánál... (Babits Mihály: A lírikus epilógja [vers-versek.hu > babits-mihaly > a-lirikus-epilogja])
  - 8 Lásd erről bővebben Gyáni Gábor: *A posztmodern kánon*. Budapest, 2003, Nemzeti Tankönyvkiadó.
  - 9 A történész céhben szerzett lassan fél évszázados tapasztalataim szerint a kollégák jobb szeretik egymást „beskatulyázni”: ez „középkorász”, az, mondjuk, Mályusz-(Szekfű, Hajnal, etc.) ’szakértő, amaz – ez volt kb. harminc éven át rám is érvényes – „romános”, és így tovább. S igazából nem ’szeretik’, ha valaki kitör a hámból, témát vált, netán az előzővel szerintük nehezen összeegyeztethető stúdiумokba vág bele... Azt pedig egyenesen megszólják, ha valaki, akár ideiglenesen, „dezertál”, teszem azt: külszolgálatot vállal, ráadásul mindhárom alkalommal „nemszeretem” kormányok regnálása idején. Csupán nagyon keveseknek „villan be”, hogy a kül- és belpolitikai háttérelmzés is, ha kellő elmélyüléssel végzi az ember, nincs túl messze a valódi történetírástól... (Még azt sem hajlandók tudomásul venni, hogy az elemző – a közvélekedés ellenére – nem „politikai kinevezett”, mint a mindenkor nagykövet, hanem ’sima’, ún. „beosztott diplomata!) Mi több, az ott szerzett jártasságok akkor is felhasználhatók, ha a „suszter” visszatér a „kaptafához”...
  - 10 „*Lassú, türelmes útra kell indulnunk, a lényegét majd megfogjuk útközben*”. Lásd Babits Mihály: A magyar jellemről. In *Mi a magyar?* Szerkesztette Szekfű Gyula. Budapest, 1939, Magyar Szemle Társaság (A Magyar Szemle Könyvei, XV) (reprint, Helikon Kft., 1992), 37–86. (Az idézett mondatot lásd az 51. oldalon. – Az én kiemelésem! – B.-K. B.) (A továbbiakban Babits 1939.)
  - 11 A birtokomban lévő felkérő levél adatai: [Feladó:] O’sváth György, Montagnes aux Ombres 13, Bruxelles; [keltezőse:] Brüsszel, 1991. január 2.; szövege:
„Tisztelt Barátom!
Engedd meg, hogy így szólítsalak meg Vajay Szabolcshoz fűződő közös barátságunk alapján. Vajay Szabolcs ajánlott Téged egy olyan tanulmány kidolgozása kérdésében, mely Temesvárt érinti az 1918-as évek után.

Leköteleznél, ha találkozhatnánk abból a célból, hogy e tanulmány kidolgozásának lehetőségét megvizsgáljuk, és ebben esetleg meg is egyezzzünk. Január 16–20. és február 8–13. között leszek Budapesten, és örülnék, ha ebben az időben találkozhatnánk.

Boldog Új Esztendőt kívánva, szívesen üdvözlettel [O'sváth György sk. aláírás]" (A levelet O'sváth György a brüsszeli magyar nagykövetség futárszolgálatára bízta, amely az első adandó alkalommal eljuttatta azt Bukarestbe.)

- 12 Az már egészen más lapra tartozik, hogy O'sváth külpolitikai szakértői tevékenységének nagyobb volt a füstje, mint a lángja: igen hamar kiderült, hogy tanácsai nemigen viszik előre az Antall–Jeszenszky kormány szekerét... Ennél fogva az akkori miniszterelnök hamar átlépett fölötte, irodáját azonban tudomásom szerint sokáig megtarthatta... De erről a kis bukaresti diplomata akkor még természetesen mit sem tudhatott ... (Vö. Bihari Tamás: Szegfűk, tulipánok, mákvirágok. *Magyar Nemzet, Látó-Tér*, 2003. május 31. [szombat], 4.)
- 13 Bukaresti misszióm kezdete épp a taxisblokádnappa, 1990. október 25. (csütörtök); berendelésem dátuma: 1995. június 15.
- 14 Lásd erről ismételt (s részletesebben) Borsi-Kálmán Béla: Védirat az örök névtelenek ügyében. Elfogult gondolatfüzerek egy ismeretlen szerző „Önéletrajzáról”. *Az irodalom visszavág*, Új folyam, 5. szám, 1999–2000. Tél, 106–124. Kötetben: B.-K. B., 2002, 145–181.; Életéhez lásd még a világhálóról letölthető fr. ny. összefoglalót: [en.wikipedia.org > wiki > Szabolcs_de](http://en.wikipedia.org/wiki/Szabolcs_de).
- 15 Lásd Vajay Szabolcs két megkerülhetetlen alapművét: Vajay Szabolcs: *A johannita rend lovagjai – 1854–1987 – Ordinis Sancti Iohannis in Hungaria Thesaurus Corpus – Obedientia Brandenburgensis – Repertorium Historicum Familiarum quibus Milites procedent*. Debrecen, 1987.; továbbá Vajay Szabolcs: *A máltai rend magyar lovagjai 1530–2000. Militenses ex hungarica stirpe*. I-II. köt. Budapest, 2002, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége–Mikes Kiadó Kft,
- 16 Erre az 1945 utáni magyar történetírás legnagyobb kollektív szakmai teljesítménye, a *Szász Zoltán* által szerkesztett háromkötetes *Erdély története* egyik zárt körű, magánjellegű genfi bemutatója teremtett alkalmat, ahová a korábban Genfben, az *Organisation Internationale du Travail* (OIT) magas rangú tisztviselőjeként tevékenykedő, később Párizs környékére költöző vajdasági eredetű *Vermes László* emez írás szerzőjét is meghívatta, s nem csupán a repülőjegyét fizette, hanem genfi garzonlakását is a nagyvonalúan rendelkezésére bocsátotta. A tanácskozás után a résztvevők – valamennyien a nyugati magyar emigráció svájci ágának illusztris figurái (Vermesen és Vajayn kívül Luka László és Kékessy Dezsó, hazánk későbbi párizsi nagykövete, etc.) – felkérték, hogy készítsen rövid francia nyelvű összefoglalót a tanácskozáson elhangzottakról, s kivált az *opus magnum*ról... Ezt ott helyben, egy genfi kávéházban három nap alatt megírtam... Ennek ismeretében tette meg javaslatát Vajay O'sváth Györgynek...
- 17 Kádár Béla ironikus véleménye a 2000-es évek elejéről, amikor együtt szolgáltunk Párizsban: ő Magyarország OECD mellé akkreditált nagyköveteként, én pedig a magyar nagykövetség külpolitikai elemzőjeként. (Főnökeim, sorrendben: Szombati Béla [1999. március–1999. június]; Kékessy Dezsó [1999. augusztus–2002. június]; Erdős André [2002. július–2003. augusztus 15.]
- 18 Ioana Orlea [Maria-Ioana Cantacuzino]: *Kövek a tengerparton*. (Regény) Az utósót írta Belia György. Budapest, 1974, Európa Könyvkiadó (Modern Könyvtár), 277 old.
- 19 Lásd erről Borsi-Kálmán Béla *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*. Budapest, 2018, Magyar Szemle Könyvek, 227 old. (Itt jegyzem meg kellő nyomatékkal, hogy O'sváth György főntebb már többször szóba hozott „célirányos állhatatossága” nélkül azokra az újabb alap kutatásokra sem kerül sor, amelyekre támaszkodva ezt a fontos kötetemet megírhatam.)
- 20 Halkan ismétlem meg itt is: ez ugyanolyan alap kutatásra épült, akárcsak futballtörténeti stúdiumaim, illetve a Levente-pör krónikája. Azzal a nagy különbséggel, hogy míg az első két esetben hozzájutottam a primér forrásanyaghoz, a harmadikban alig...
- 21 Lásd erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: *Klapka György, Genf és a románok, 1847–1868*. In *A békekéltenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó, (Pro Minoritate Könyvek), 39–145. (A továbbiakban B.-K. B.: Klapka.) Klapka életútjához

- lásd még Borsi-Kálmán Béla–Hermann Róbert–Urbán Aladár: *A kompromisszumok embere. Tanulmányok Klapka Györgyről* [Csetri Elek előszavával]. Bukarest–Kolozsvár, 2000, Kriterion Kiadó (Gordiusz könyvek). (Megjegyzés: ebbe a kötetbe ugyanazt a tanulmányt válogattuk be, amely a jegyzet elején van feltüntetve, *uo.* 89–235.)
- 22 Vezértársai közül a rá (gyors előremenetelére a ranglétrán s kétségbevonhatatlan hadvezetési képességeire) kicsit féltékeny és gyanakvó Mészáros Lázát ezt írta róla: „Uraim, itt már le a kalappal! Ez mindannyiunk között egy számmal többet bírt. Mint Triász áll ő, azaz: **temesvári lény**, magyar alakítmány és quod plus est: római lelkület. Utóbbivá forradalmunk egyik teremtője avatta akkor, midőn teremtvénye süllyedésnek indult –, hanem az mit sem tett: – ő rendületlenül állott.” Idézi – Hermann 1991, 5. nyomán – B.-K. B.: Klapka, 113. (a 102. sz. jegyzetben.) (Az én kiemelésem! – B.-K. B.)
- 23 Lásd erről *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárosodás” témaköréből*. Pécs, 2002, Jelenkor Kiadó 292 old. Vö. Pálmány Béla: Nemesedő városi követtek a francia és napóleoni háborúk magyar országgyűlésein, 1790–1812/Députés des villes en voie d’anoblissement à la Diète hongroise au temps des guerres françaises et napoléoniennes, 1790-1812. In *Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus/Zones d’ombre.Lumières et Liberalisme*. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára/Mélanges offerts à Charles Kecskeméti pour son 80e anniversaire. Szerk. Borsi-Kálmán Béla–Dénes Iván Zoltán–Ferge Zsuzsa–Filep Tamas Gusztáv–Miskolczy Ambrus–Henri de Montety. Budapest, 2019, Kortárs Kiadó, 47–91. Változatlanul az a véleményem, hogy a francia burzsoázia genezisének vizsgálata alapján kidolgozott *eliaszi modell* összességében több fogódzót kínál a magyar fejlődés makacsul továbbélő „feudális” jellege és immár tovább torzuló „rendies struktúrái” (stb.) megértéséhez, mint a többi modernizációs elmélet (Gellner, B. Anderson, Hroch, Brubaker etc.). Lásd ehhez újabban Gyáni Gábor: Huszadik századi magyar társadalmak. In Gyáni Gábor–Pritz Pál–Romsics Ignác–Szarka László–Tomka Béla: *A mi 20. századunk*. Szerk. Kovács Kiss Gyöny–Romsics Ignác. Kolozsvár, 2011, Komp-Press Kiadó, 51–99.
- 24 Lásd erről bővebben Apám a Kisebbségvédelmi Egyesület akkori elnöke felkérésére írt levélben elküldött összefoglalóját: Id. Kálmán Béla–Dr. Szabó András [a Kisebbségvédelmi Egyesület elnöke], Verőcemasar, 1989. április 23. (eredeti gépiratmásolat, a szerző magánarchívumából). Vö. Stefano Bottoni: Kényszerből stratégia: a román állambiztonság válaszlépései a magyar forradalomra (1956–1958). In *Folyamatok a változásban, A határváltozások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerkesztette Ablonczy Balázs és Fedinec Csilla. Budapest, 2005, Teleki László Alapítvány 2005, 221–254. (különösen: 224.). Apám esetének tágabb kontextusát lásd bővebben *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Főszerk. Stefano Bottoni. Csíkszereda, 2006, Pro-Print Könyvkiadó.
- 25 Valószínűleg kiterjedt kapcsolati hálóm szűrt szemet a Securitate ‘szakembereinek’, hiszen az a *Steaua București* nem sokkal korábban (1986-ban) BEK-et nyert híres társulatának korábbi csapatkapitányától, Josif Vigu *alias* Vigh Józseftől a Román Labdarúgó Szövetség három vezető tisztségviselőjén (Cornel Dinu, Adalbert Kassai és Mircea Sandu – valamennyien egykori válogatott labdarúgók), a román irodalom élő klasszikusain (Eugen Jebeleanu, Marin Sorescu, Constantin Ţoiu, Dumitru Radu Popescu, Mircea Dinescu, Gabriel Liiceanu stb.) át a román történetírás krémjéig (Apostol Stan, Andrei Pippidi, Dan Berindei, Florin Constantiniu) ívelt. Ha pedig arra is emlékeztetjük az Olvasót, hogy a mindenkori bukaresti magyar kulturális attasé feladatai sorába a vezető romániai magyar értelmiség magyar kiadványokkal való folyamatos ellátása, mi több – a ceauşescui „aranykor” végén, a hiánygazdaság tetőpontján járunk! – élelmiszer-csomagokkal való ellátása is beletartozott (ti. a bukaresti Magyar Kereskedelmi Kirendeltség udvarán működő kitűnően felszerelt magyar „közért”-ből), olyan sokat nem kell csodálkozni. Hát még, ha rövidesen az is kiderül, hogy a priuszos apjával megegyező nevű, hajdani Adalbert Kálmán (Coloman) a diplomáciai fogadásokon, kisebb létszámú vacsorákon és egyéb négy szemközti találkozókon francia és angol nyelvű rögtönzött kiselőadások formájában tájékoztatja lengyel, svájci, francia, japán, dán, olasz és spanyol kollégáit a román–magyar kapcsolatok útvesztőiről... Summa summarum: a román kém-

- elhárítás arra a bölcs következtetésre jutott – legalábbis bukaresti francia diplomáciai körökből pár héttel misszióm lejárta után ezt a „jelzést” kaptam –, miszerint voltaképpen én *nem* kultúr-diplomata, hanem a Romániában „dolgozó” magyar kémhálózat *rezidense* vagyok! (Azt azóta sem tudom eldönteni, hogy komolyan hitte is, vagy ez is csupán „féken tartásom” egyik körmönfont eszköze volt.) Ez, utólag, bármennyire hízelgő és megtisztelő is számomra, egyszerűen nem volt igaz, ugyanakkor talán némi magyarázatot adhat arra, hogy miért féltek tőlem sokan úgy, mint a tüztől, s miért nem léphettem át *soba* egyetlen román levéltár küszöbét sem... Lásd még ehhez Borsi-Kálmán Béla: „Mă consider un fel de nou Klapka, cărturar-diplomat” (Interjú realizat de Gabriela Adameșteanu). In *Bucureștiul Cultural*, Nr. 13 (63), 20 noiembrie 2007., 14–15.; kötetben (a szerző fordításában: Valamiféle új Klapkának gondolom magam, írástudó diplomatának. Gabriela Adameșteanu interjúja címmel): uő: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia) a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*. Méry Ratio–Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, 2013, 303–321. (Megjegyzés: Az interjú eredetileg jegyzetek nélkül jelent meg, de a 2013-as kötetünkbe felvett magyar fordításban magyarázó jegyzetekkel láttuk el.)
- 26 Apám kálváriáját, konkrét dokumentumok hiányában, nagy késéssel idén májusban írtam meg. A román tanügyből való eltávolításának legabszurdabb, egyszersmind legveszélyesebb indoka – fura „áthallást” teremtve a „Levente-pör” egyik harmincnyolc évvel korábbi főbenjáró vádpontjával – az volt, hogy – idézem Apám összefoglalójából –: „*Mint volt magyar zászlós 1956-ban a magyar forradalom alkalmával csapatokat szerveztem és listákat készítettem, hogy kiket fogunk kivégezni.*” Lásd Borsi-Kálmán Béla: Emlékeim Kádár Józsefről (1966 nyara). In uő: *Változatok az „aha-élményre”. Írások a magyar–szidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgy köréből* (L’Harmattan, előkészületben, az én kiemelésem!- B.-K. B.).
- 27 A kérdés inkább szónoki, mert Varga Andrea, Miskolczy Ambrus, Vincze Gábor, s különösen Stefano Bottoni (öt olasz családneve is nyilván segítette!) – s valószínűleg számos még fiatalabb történész – hosszú heteket, akár hónapokat is kutathatott a román archívumokban...
- 28 Ez a gesztus, amely akkor eléggé mehökkentett, hiszen Brüsszel telis-tele van jobbnál jobb, akár egzotikus éttermekkel, alighanem a Manasz család macedo-román gyökereinek tudat alatti visszfénye lehetett, amelyről akkor még egyikünknek sem volt tudomásunk. Amikor viszont második párizsi diplomáciai kiküldetésem 2015. augusztus 7-i befejeződése után, O’sváth újabb rámenős iniciatívája eredményeképp – a tervezett családtörténeti saga: *A Manaszok hat nemzedéke* elé megírtam velem a „fanariotizmus” historikumát – fogaimat csikorgatva 2016 januárjában harmadszor is átrágtam magam az időközben még tovább terebélyesedett szakirodalmon, egy Iorga-mű valamelyik eldugott lábjegyzetében megtaláltam a titokzatos „görög” (család)alapító atya édesapjának nevét és kenyérkereseti forrását: *Elie didaskalos* (dascălul Ilie), vagyis házitanító, preceptor. A családi legendárium tehát annyiban *tényleg* igaz, hogy a névadó ősapja „fanarióta”, hiszen az Ipsilantiak házanépéhez tartozik s egyik boszporuszi palotájukban él, de *nem* görög, hanem... *macedo-román* származású! Nicolae Iorga klasszikus *Byzance après Byzance* c. 1935-ös klasszikus könyvében félreérthetetlenül leszögezi: „*un Macédonien, Manassés Héliadé*”. Lásd Nicolae Iorga: *Nicolas Iorga: Byzance après Byzance. Avant-propos d’Alexandre Paléologue*. Paris, 1992, Éditions Balland, 226. Rövidre zárva: e kutatási „eredmény” napvilágra kerülése után a család azonnal minden kapcsolatot megszakított velem, s O’sváth György egy évvel később jobblétre szenderült... Lásd erről bővebben a monográfia *Legendák és új adatok a Manasses/Manasz család eredetéről és Manassis Eliadés pályakezdetéről, továbbá bukaresti tevékenységéről* c. fejezetét és vonatkozó jegyzeteit.
- 29 A bukaresti diplomáciai kiküldetésem időszakában a rutinszerű két-három oldalas jelentéseken túl igen sok, hosszabb, politológiai, geostratégiai jellegű elemzést írtam, és nagyon megkedveltem ezt a fajta tevékenységet, amely nem áll távol a hagyományos történeti munkától. Brüsszelben pedig több tucat olyan kutatóközpont, alapítvány, politológiai intézet van, amelyben adott esetben „elfért” volna egy, a Közép-és Délkelet-európai kisebbségi és nemzetépítési kérdésekre szakosodott magyar „kolléga”... Különb tizenhárom évet és egy hónapot felölölő diplomáciai pályám riportjait fölhasználva utóbb három politológiai jellegű kötetet közöltem: *Pillanatkép. Két írás a geopolitika*

tárgyköréből. Budapest, 2003, Nyitott Könyv, 140 old. (2., jav. kiadás: 2004); *Kérdések és alkérdések. Gondolatok a csoportérdek-érvényesítés, a nemzeti önkép és a globális stratégiaiak összefüggéseiről* [Politológia és társadalom-lélektan]. Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó, 297 old.; valamint *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia) a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*. Budapest, 2013, Méry Ratio–Kisebbségért Pro Minoritate Alapítvány, 329 old.

- 30 Első párizsi kiküldetése (1999. március 5.–2003. augusztus 15.) idején igen jó barátságba kerültem Fejtő Ferencsel, aki, maga is jártas lévén a témában, be volt avatva kutatásaim menetébe. Mivel a monográfia egyes fejezetei különböző időben és céllal készültek, például eredetileg a végül is 'Epilógussá' vált fejezetet szántam bevezetőnek, s a társadalomtörténeti elemzések is hamarabb készültek el, mintsem magát az eseménytörténetet rekonstruálni tudtam volna, a „cselekmény” a végére maradt. Megkérdeztem Fejtőt, hová illesztem: – „Tedd az elejére”! Kérdésemre, hogy mit fog szólni ehhez a „szakma”, Fejtő ezt mondta: „Ne törődj vele! Úgyis az Utókor dönt...” (Ezt magam is így gondolom, s egyre gyakrabban mondom s írom is...)
- 31 *A bánági nemzeti identitás problémái az 1918-as rendszerváltás után. (A temesvári diák-összeesküvés: 1919–1920)*. Doktori értekezés, 2005. – Előszó: 1–4. old. (számozatlan); I. fejezet (2–180. old.); II. fejezet (1–143. old.); Epilógus (1) (2–4. old.); Epilógus (2) (5–57. old.).
- 32 Opponenseim Arday Lajos, Gergely Jenő, Miskolczi Ambrus és Szász Zoltán voltak. A Bizottságnak korábbi tanszékvezetőm, Palotás Emil professzor, az MTA doktora is tagja volt.
- 33 Ennek oka majdnem mindig a sokak számára fárasztó jegyzetapparátus! Főként Gyáni Gábornak a *BUKSZ* 2004. novemberi számában (*BUKSZ*, 2004/3., ősz, 260–262.) megjelent, meglehetősen „érdes” hangú bírálata utóhatásaként történéssz körökben elterjedt (ismét főleg szóbeszéd formájában, s nemegyszer olyan kollégák részéről, akik alighanem egy sort sem olvastak még tőlem), hogy „valami gond van” a jegyzeteim és egyáltalán jegyzetelési technikám körül, holott, miként már többször is szóba került, valahogy mindig úgy alakult, hogy kevésbé látványos, igen csekély politikai haszonnal járó, jórészt alig feldolgozott történelmi témákat választottam, amelyek anyaggyűjtése jobbra „alapkutatásnak” nevezhető! Ez esetben pedig nem csupán 'elkél', de egyenesen *szükséges* is a kimerítő jegyzetelés. Már diplomamunkám – Kálmán Béla [V/2. (tanulócsoport)]: *Kogălniceanu és Magyarország*. Szakdolgozat. Budapest, 1973. Bíráló tanár: Dr. Szabad György egyetemi tanár – esetében így történt: A „Bevezetés” kétoldalas volt, a főszöveg terjedelme kereken nyolcvan, míg a jegyzetanyag 47 lapot ölelt fel, amely valamivel több, mint egyharmada a teljes dolgozatnak. Vagyis már akkor is igen sok jegyzetet írtam, amely későbbi munkáimra, különösen *Öt nemzedék, és ami előtte következik...* – *A temesvári Levente-pör...1919–1920*. címmel megjelent, 2006. június 30-án megvédett akadémiai doktori értekezésemre is jellemző: három részből álló főszövege 309 lapot, míg jegyzetanyaga 227 paginát számlál, s összesen 1244 lábjegyzetet tartalmaz. De ez körülbelül a fele csupán egyik példaképem, Szabad György: *A szabadságharc és a kiegyezés választóján, 1860–61* (Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó) c. monumentális (644 oldalas) alapmunkája 2435 lábjegyzetnek.
- 34 Alexa Károly: Múltunk elvesztése és visszavétele. 1990 óta a legfontosabb magyar könyv: Borsi-Kálmán Béla műve a temesvári leventepörről. *Magyar Hírlap* (Háttér), 2007, július 21., 14.; A monográfia recepciójához lásd még *Piarista diákokról elfeledett „irredenta” bűnei – az első román koncepció per* (Piarista diákok rég elfeledett „irredenta” bűnei ... – gondola.hu; gondola.hu > cikkek); Victor Neumann: Procesul Levente: Timișoara și Banatul după primul război mondial. *Orizont*, 2008/4., 22–23., 31. Uő: *Öt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levente-pör... 1919–1920*. Budapest, 2006, Noran Kiadó Kft, 540 p. *Revue roumaine d'Histoire*, 2008/1–2., 187–194.
- 35 Terve végül is azon bukott meg, hogy a kuratórium neves történéssz tagja, ahogy mondani szokás, „keresztbe feküdt” (érvelése lélektani elemzés tárgya lehetne!), pár esztendővel később viszont egy doktoranduszszemináriumon – megfélekezve korábbi „döntéséről” – azt találta mondani, hogy – idézem – „az Borsi-Kálmán legjobb könyve”...

- 36 Lásd erről bővebben Szvetelszky Zsuzsanna–Bodor-Eranus Eliza: *A pletyka természete*. Budapest, 2020, Typotex Kiadó. (Vö. Csepregi Evelyn: A szóbeszéd mindent túlél [Interjú Szvetelszky Zsuzsanna szociálpszichológussal]. *Népszava*, 2020. július 1., 11.)
- 37 Lásd például Varga Bálint (történelem szakos egyetemi hallgató [ELTE-CEU]): Magyarra válás és polgárosodás Temesváron. Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik...* A temesvári levente-pör 1919–1920. Budapest, Noran Kiadó, 2006. Ára 3990 Ft.– Megjegyzés: a birtokomban lévő *eredeti változat* szövegének kritikai része jelentős módosuláson esett át egy a *Regió* szerkesztőségében folytatott eszmecsere után, úgy is mondhatnám, hogy „eltérítették”: elismerő hangvételi, korrekt ismertetésből kritikus, már-már 'kekeckedő', számonkérő dolgozattá változott. Lásd Varga Bálint: Polgárosodás, magyarra válás és nacionalizmus Temesváron (www.epa.uz.ua > pdf); továbbá *Regio*. Kisebbség, Politika, Társadalom, 2007/2., 223–227. Okát sohasem firtattam, mindössze, nem tagadom: megdöbbenve, magát a *tényt* konstatáltam. Lásd még erről Major Zoltán: Szivárvány vagy lidércfény? – Öt nemzet(iség) és ami mindebből következik [Recenzió Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik* c. monográfiájáról]. *Polisz*, 2008/december/2009/január (120. szám), 88–91.
- 38 Egy 2020. február 25-i, az 1918 utáni „kéreszállamokról” szóló történezenkonferenciára készülődve (*ti.btk.mta.hu >Lendület Trianon 100*), amelyre egy volt doktoranduszom hívatott meg, futólag átlapoztam az elmúlt évtizedben napvilágot látott szakirodalmat, körülbelül két tucat könyvet, szaktanulmányt. Ezekben (de az azóta megjelentekben sem) egyetlen hivatkozást, még csak utalást sem találtam a két Temesvár-monográfiámra, pedig a másodikban külön fejezetet szenteltem a „Bánási Köztársaságnak” (egyébként ennek alapján készítettem el februári előadásomat is).
- 39 Az egyetlen kivétel egy erdélyi magyar történész munkája volt, aki a 2006-os változatot – talán udvarias gesztusként – fölvette könyve irodalomjegyzékébe (301.), ám hivatkozni ő sem hivatkozott rá. Ugyanakkor az is visszajutott, hozzám, hogy épp ő tartja „nem szimpatikus munkának”, s a bánási/temesvári integrációs/asszimilációs/magyarosodási trendekről kialakított véleményemmel nem ért egyet... „*Az nem úgy van!*” – jelentette ki szintén egy, az OSZK egyik olvasótermében lezajlott alkalmi társalgás alkalmából... Azt viszont nem tudom, hogy előrukkolt volna-e az elmúlt évtizedben egy másfajta koncepcióval... Vö. Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)* [Ford. Horváth Tibor]. Csitk-szereda, 2007, Pro-Print Könyvkiadó.
- 40 Újfennt nagyon ide illik egy ugyancsak Thomas Kuhntól származó megállapítás: „Kuhn szerint »Amikor a tudósoknak választaniuk kell a versengő teóriák között, előfordulhat, hogy két személy, akik a választási kritériumok teljesen megegyező listája iránt elkötelezettek, mégis különböző következtetésekre jutnak. Ezért a kritériumok mégsem 'objektívek' a szó szokásos értelmében, mert az egyes tudósok ugyanazzal a kritériummal eltérő következtetésekre jutnak azáltal, hogy az egyik kritériumot többre értékelik, mint a másikat, *vagy önös, vagy más szubjektív okból további kritériumot adnak hozzá.* Ezt követően Kuhn a következőt mondja: »Természetesen azt állítom, hogy a választási kritériumok, amelyekkel kezdtem, nem szabályként működnek, melyek meghatározzák a választást, hanem értéként, amelyek befolyásolják azt.«” (Kuhn *uo.* – az én kiemelésem! – B.-K. B.)
- 41 Ennek az írásnak, mint ahogy annak bevezető bekezdéseiben igyekeztünk rávilágítani – *minden látszat ellenére* –, nem vélt vagy valós sérelmek lajstromba vétele a célja; a szerző valószínűleg *tényleg* legfontosabb munkájának „gellert kapott” recepciója az egyik, talán a legfontosabb ihletője (mármint a háromszor is kudarcot vallott román forrásszerző akciói taglalása mellett). Mindazonáltal egy szerintem kulcsfontosságú jelenetet *mégis* rögzítenem kell: amikor, úgy az ezredforduló táján, megértettem, hogy a magyar történelemszociológia „fősodratú” kemény magja „nem igazán” értékeli sem megduplázott diplomáciai 'dezertálásomat', sem pedig szakmai irányváltásomat, gyanútlanul kikértem e történelmi elitscsoport egyik legnagyobb tekintélyű, velem egyébként szimpatizáló vezetője, néhai Benda Gyula (1943–2005) véleményét. Benda „Dani” bölcsészkarai egyetemi szobámban (nyakán kidagadó erekkel, s a szó szoros értelmében 'rám förmedve') így összegezett: – „*Te nem vetted észre, hogy [1988–1990-ben] rossz helyre álltál? ... akkor miért csodálkozol? No com-*

ment! E „megvilágító erejű” jelenet méltó párja szintén ez idő tájt született: Bencze György (1941–2006), aki jelen volt 1990. decemberi kandidátusi védésen, s elnyerte tetszését történetmondási technikám, 2002-es könyvem megjelenése után jóindulatúan figyelmeztetett a BTK Múzeum körüti udvarán, hogy – idézem – „Vigyázz, mert a dzsungel olyan területére tévedtél, amely 'körbe van pisilve...'” (Dacreakcióm egyébként az volt, hogy 2011–2015 között harmadszor is – immár túlkorosként – diplomáciai missziót vállaltam, én lettem a francia belpolitika 'gazdája' Magyarország párizsi nagykövetségén; főnökeim Trócsányi László [2011. szeptember 15.– 2014. május 31.] és Károlyi György [2015. január vége –2011. augusztus 7.] voltak.)

42 Ezt 2006 őszén – ugyancsak egy spontán „folyosói beszélgetés” során – hozta tudomásomra egy velem (s munkáimmal) rokonszenvező, nálam jó pár évvel fiatalabb pályatársam, egyszersmind értésemre adva, hogy a kényszeredett fogadtatás és alig palástolt ellenézés fő oka abban keresendő – megítélése szerint –, hogy a „posztmodern pászma foglalt”, s én elmulasztottam „engedélyt kérni”, hogy bebocsátást nyerjek a „kánon” letéteményeseinek és formálóinak exkluzív körébe... (Ezt a jövőben sem kívánom megtenni, s még ha akarnám is, túl késő volna, nemzedékem immár a „beta-karítás” időszakába ért, 'helyezkedésre', 'hercigeskedésre', 'smúzolásra' idő sem volna már... Arról nem is beszélve, hogy az ember nem tud kibújni a bőréből, olyan, amilyen. S ez így van jól!) Jut eszembe: nem sokkal „felvilágosításom” előtt – úgy rémlik, 2006 októberének első napjaiban – az OSZK katalógusterében odajött hozzám egy szintén a (hozzám képest) ifjabb nemzedékhez tartozó jó nevű kutató, diszkrétén félrevont, mélyen a szemembe fúrta tekintetét, s mindössze ennyit mondott: – *Te ne erőlködj, te már le van így írva!*... s magamra hagyott gondolataimmal. Amúgy köpninyelni sem tudtam, s azóta is azon töprengök, hogy ez saját vélemény volt-e, vagy valamiféle „üzenet”, s ha igen, kinek a részéről? Eddig még nem írtam le, de most megteszem: a „jelenet” iszonyatos dacot váltott ki belőlem, ez volt a magyar kontrasztelekció természetéről írt (pszeudo-)futball tárgyú elmélkedéseim első darabja – *Az Aranycsapat és a kapitánya* – megírásának legfontosabb alkotáslélektani mozzatja...

43 És egy váratlan, jelképes ajándékot! Ugyanis Bartók Béla úti lakása dolgozószobájában két dolog vonta magára figyelmemet: Klapka Tábornok Zlinszky János és O'sváth György dédapjának [I.] Niamessny Mihálynak dedikált arcképe és saját monográfiám az asztalon heverő „munkapéldánya”. Elképedve láttam, hogy a nefelejcskék, kemény fedeles borított cafatokban lóg: az 'Osváth–Zlinszky család’ egyetlen, a történelemhez valóban értő (maga is historikus lévén) tagja a szó szoros értelmében „ronggyá olvasta” a családja történetének szentelt munkámat... És 2015 nyarán bekövetkezett elhunytáig egyetlen bíráló megjegyzést sem tett rá! Ez számomra minimum felér Alexa Károly 2007 nyarán publikált igen elismerő recenziójával... A második változatot is mostohán kezelte a kritika: mindössze két, igaz, szintén pozitív kicsengésű recenzióról van tudomásom: Kulcsár Beáta: Ifj. Niamessny Mihály és a temesvári Levente-per. Borsi-Kálmán Béla könyvéről. *Limes*, 2011/1., 136–140., és Major Zoltán: Az áldozat értelme a múlt időkben, a Dunatáj viharverte földjén (Borsi-Kálmán Béla Ifj. Niamessny Mihály és a temesvári levente-per /1919–1920/ című könyvéről. Bp., Helikon Kiadó, 2010.). *Polisz*, 2011/szeptember (137. szám), 89–91. (Csupán az arányok érzékeltesül: első, *Együtt vagy külön utakon* c. munkámról 17 ismertetés jelent meg Magyarországon és külföldön, bővített és jegyzetapparátussal ellátott verziójáról [*Nemzetfogalom és nemzetstratégiák*, Akadémiai Kiadó, 1993] viszont egyetlenegy sem! Igaz, közben volt egy „rendszer váltás”... A román kollégák számára is hozzáférhető angol fordítás – *Hungarian Exiles and the Romanian National Movement* – kb. tizenöt recenziót „ért” Romániában. Az egyéni „csúcs” 2008-as pszeudo-futball könyvem [*Az Aranycsapat és a kapitánya*, Kortárs Kiadó, 2008] fogadtatása volt 34 méltatással.)

44 Részletek Vajay Szabolcs szintén birtokomban lévő leveléből:

[Feladó:] Szabolcs de Vajay; 6, Rue de L OYONNE, CH-1800 VEVEY, VAUD;

[keltezése:] Vevey, 2007. október 26.

Rövidített (betűhív) szövege:

„Kedves Béla, [...]

Találtam valamit, ami' érdekelhet. O'sváth barátunk ösfája szempontjából bizonyára, de esetleg a temesvári Levente-per társadalmi hátterének szempontjából is.

Úgy történt, hogy a napokban átnéztem a bécsi polgári anyakönyvek első kötetét (1870–82) Abban találok, hogy ott lépett házasságra Niamessni (így írva) Mihály, temesvári ügyvéd, Róth Flórával, 1874 augusztus 31.-én.

Émlékezhetsz, hogy Róth Flóráról – aki Mihálynak második neje volt – soká tanakodtunk, vajjon bánáti sváb, avagy erdélyi szász lett légyen-e. Nos, egyik sem volt, hanem a Választott Nép honleánya. Ezt persze a Niamessny-utódok nem feszegették. A menyasszony „R” alatt is említve: „Flora Roth, geboren Temeschwar, 24 Mai 1853, Ung. izr. mit M. Niamessni am 31 august 1874.”

Azaz házasságukkor Flora asszony 21, Mihály úr pedig 40 esztendő ösvegyember volt. Most már csak a temesvári zsinagógánál kellene megtudakolni, kik voltak Flóra szülei? A születési dátum pontos ismeretében ez nyilván lehetséges. Két gyermekük született: Mihály (Gyurkánk nagyapja) és Flóra. Hogy miért Bécsben házasodtak, azt csak a jóég tudja. De így volt. Mindenesetre, Flóra asszony születési helye és dátuma, illetve házasságkötésüké eddig ismeretlen volt. Ennyivel máris előbbre vagyunk.

S hogy ez a kapcsolat kihatott-é és mennyiben a Levente-perre, ezt már Neked kell tudnod. De, magam is kíváncsi lennék reá [...]

- 45 Osváth kívánsága indoklásaként családi érzékenységekre hivatkozott, Zlinszky János viszont nekem adott igazat, persze nem ő volt a „megrendelő”. Itt jegyzem meg halkan azt is, hogy ha még egy évig életben marad, nagyon valószínű, megakadályozza, hogy a család megszakítsa velem a pontosan huszonöt éven át tartó, számomra szakmailag rendkívül inspiráló (mert folytonos kutatómunkára serkentő) kapcsolatot...
- 46 Temesvári történetek a 100. évfordulón – A Kárpát-medencei Magyar Autonómianác (KMAT) és az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) Konferenciasorozatának temesvári állomása [2019. február 8.] A rendezvénynek a temesvári *Új Ezredév Református Központ* adott helyet. (www.erdely.ma > temesvari-tortenetek-a-100-evfordulo...)
- 47 Koszta István: *Királyi követ Párizsban – 1919. Nem (csak) Erdély volt a tét II. Királyi követ Párizsban – 1919. Levelek, feljegyzések, levéltári okmányok, emlékiratok, naplórészletek Mária román királynő párizsi követjárásáról.* [Az előszót írta: Borsi-Kálmán Béla.] Budapest–Csíkszereda, 2011, Kárpátia Stúdió.
- 48 Részlet Koszta István egyik leveléből: „A »Levente-pör« hadbírósi anyaga a román katonatörténeti levéltár (Pitești) nagyvezérkari aktái között van. Jelzete: *AMR, fond MCG, dosar 2895*. Közvetett infók ugyanott a *dosar 2950*-ben, illetve a 2697 és 2897 (nagyváradi „komplot”) címűekben van[nek].”
- 49 Alin Spănu: *Serviciul de Informații al României în Războiul de Întregire Națională (1916–1920)*. București, 2012, Editura Militară; továbbá uő: *Spioni, spioane și dandanale în România războinică (1916–1919)*. București, 2019, Editura Militară.
- 50 Ez a garzon, hogy, hogy nem, azonos azzal a kis zuglói lakással, ahová 1931-ben Fejtő Ferenc és ifjú felesége beköltöztek. Ez volt a nemzetközi presztízsű leendő párizsi politikai elemző (a *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása*. Budapest, 1990, Minerva–Atlantisz Kiadó szerzője) első budapesti otthona. Ez az ésszel szinte alig felfogható tény valószínűleg nagymértékben hozzájárulhatott kapcsolatunk elmélyüléséhez. (Ezt természetesen a másik „oldal” egyik hangadója „odadörgölődés” gyanánt értelmezte, s gyakorlatilag „kegyvesztett” lettem nála.) Lásd erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: *Limanova tér 1. (II. emelet 2.) Egy „véletlen” találkozás (hítes) története* (www.epa.oszk.hu > ...); továbbá *Korunk*, 2005/3., 75–79. Kötetben: *József Attila a Korunkban*. A kötet anyagát összeállította, gondozta és szerkesztette Kántor Lajos. Kolozsvár, 2005, Komp-Press Kiadó, 423–427.
- 51 *A sors kereke a végzetre forog?* Magánkiadás (2014) és *Erdély a Nagy Háborúban. 1914–1916. augusztus*. Magánkiadás, (2016). Vö. Makkay József: *Mitoszrombolás Trianon kapcsán* [Interjú Koszta István erdélyi hadtörténésszel]. 2018. február 09. (<https://erdelyinaplo.ro/interju/mitoszrombolas-trianon-kapcsan#>)
- 52 Részlet Koszta István 2020. július 25-i (7'40) leveléből:

„Kedves Béla!

[...] A történet:

Megkaptam a román katonai levéltárból az anyagot hiánytalanul, lazán, kedvesen. A meglepetésem az volt, hogy nem azt kaptam, amit reméltem, reméltünk. Őt napig szomorkodtam, hogy ne egyebet mondjak. Tegnap megtaláltam a katonai kiadó (Editura Militară) főszerkesztőjének a közreműködésével román tengerparton nyaraló szerzőt (Alin Spănu), akinek a könyvéből irtam ki a jelzetet. Az édesanyja sírjára esküdött, hogy jó a jelzet. A tegnap telefon elértem a levéltári barátomat (Sorin), aki viszont arra esküdött, hogy a vezérkari akták fundusa (mellékelem) egy más szám, az akta száma viszont nem hibázik. Egy szó, mint száz: Alin, amikor visszatér a szabadságáról felhív telefonon az aktával, amelyen rajta van a levéltár pecsétje mindenféle jelzettel, az asztalon, megbeszéljük és bepakolja, majd elküldi nekem. A biztonságért megkérem a levéltárból az egészet, ha oldalak hiányoznak. A malőr mögött Raffay szabadkőműveseit sejttem. Meg a vírus, amely ugyancsak gyanúsán egy szabadkőműves akcióra hajaz! [...] Látnod, elfoglatom magam és sűrűn együttérzésed és megértésed kérem, az akta késséért és fáradozásodért (ágyhuzat, törölköző, miegymás)...

Barátsággal üdvözöllek,

[Koszta] István”

53 Spănu 2012, 149–153.

54 Alin Spănu ezt írta Koszta István célratörő érdeklődésére, mármint készülő új könyvéről s annak forrásairól: „cartea mea nu are stabilit, încă, un titlu, dar cuprinde acțiuni de spionaj, contraspionaj și propagandă în Transilvania, Ungaria și Banat în perioada 1918-1920. Eu nu am studiat la Arhivele Militare dosare despre Banat în 1920, iar ceea ce am inclus în cartea mea am găsit la Arhivele Naționale Istoric Centrale.” (Könyvem címéről még nincs döntés, de Erdélyben, Magyarországon és a Bánságban az 1918–1920 közötti időszakban zajló hírszerzési, kémelhárítási és propaganda-akciókat tartalmaz. *Én nem kutattam a Katonai Levéltárban a Bánságban 1920-ban történt eseményeket tartalmazó dossziékat, s mindazt, amit könyvembe betettem, a Központi Állami Levéltárban találtam.*) Részlet Koszta István és Alin Spănu 2020. augusztus 10-én reggel folytatott levélváltásából, amelyet Koszta – tájékoztatásul – még azznap este (2020. augusztus 10., 20,40’) nekem is haladéktalanul megküldött.

55 SUSPENDAREA SERVICIILOR ELECTRONICE DE COMUNICARE CU PUBLICUL (E-MAIL, PORTAL) ALE SĂLII DE STUDIU DIN CADRUL SERVICIULUI ARHIVE NAȚIONALE ISTORICE CENTRALE

56 A teljes igazság az, hogy jómagam már a Kosztától érkezett első, zavaró mozzanatok tartalmazó levél olvastán megérezttem, hogy ebből sem lesz papsajt. A főszövegben idézett levelére – kicsit ingerülten – ezt válaszoltam:

„Kedves István,

Rajtam viszont nagyon régen – legalább bukaresti diplomata-korom óta – az a rossz érzés vett erőt, hogy anélkül fogok meghalni, hogy román levéltárba betehessem a lábam. S ez, úgy látszik, az én esemben mindenféle kutatási anyagra vonatkozik...

Már első próbálkozásom (1972 decemberében) – a Román Tudományos Akadémia Könyvtárában – teljes kudarccal járt:

Nem kaptam kézhez M. Kogălniceanu: Interpelețiunea privitoare la expulsarea Românilor de peste Carpați (adresat guvernului [Interpelláció a kormányhoz a Kárpáteken túli románok kitoloncolása ügyében], București, 1886.) c. nevezetes parlamenti beszédének szövegét...

Az Akadémiai Könyvtárban ez volt a kérelmem: la legat [kötészetem van]

A Központi Állami Könyvtárban (BCS), ahol szintén próbálkoztam, pedig az, hogy deteriorat (nu este accesibil publicului) [megrongálódott példány, nem kölcsönözhető]

Az akkor a Bukaresti Egyetem Hungarológiai Tanszékén dolgozó Zirkuli Péter másolta le kézzel a D. Berindei által 1967-ben botrányosan megcsonkított, nagyon töredékesen publikált szöveg kihagyott passzusait (M. Kogălniceanu: Texte social-politice alese. București, 1967, [Editura Politică, 356–368]) – jelentős román politikus azóta se szólt a magát ennyire a román–magyar (magyar–román) viszony tárgyában...

1978-ban államközi kulturális csereegyezmény keretében, kutatói ösztöndíjjal négy hónapot töltöttem Bukarestben. Témavezetőm Al. Piru akadémikus volt.

Nos, rövidere zárva, kevés volt a négy hónap, hogy bejussak a Központi Levéltárba. Kb. kéthetenként újabb és újabb folyamodványt kellett írnom, egyre pontosabb jelzeteket kértek, hogy mit is szeretnék megnézni... a végén már olyanokat, amelyeket csak úgy tudtam volna megadni, ha az irat a kezemben van... mármint a Cuza-archívumból...

(Scurtu és Lungu igazgató urakkal – a Központi Állami Levéltár akkori vezetőivel – pedig 1990. okt. 25. és 1995. jún. 15. között öt kerek esztendőm át nem tudtam még csak találkozni sem, pedig kultúratanácsosként hivatalos feladatom lett volna a levéltári kutatások kölcsönös megkönnyítésére vonatkozó kétoldalú egyezmény előkészítése [in concediu, bolnav, este în deplasare, în misiune în Occident, etc. – szabadságon van, beteg, vidéki kiszálláson tartózkodik, nyugati tanulmányúton van, stb.]

Az okát is tudni vélem: valaki a „kompetens szerv” részéről elbírta, hogy tkp. én nem kulturális attasé vagyok, hanem a „szomszédos baráti országban” működő fedett hálózat rezidense...

Úgyhogy ne haragudj: én már július 22-e óta biztosan tudom, hogy semmit se fogok kapni... most se...

Úgyhogy ne etessük egymást ...

Én leszek megint az utolsó, aki bármilyen archív anyaghoz hozzájut...

Legalább Spánu könyveit küldd el, hogy lássam, mire jutott...

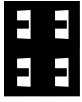
Költségeidet természetesen megtérítem.

Üdvözlettel,

Kálmán Béla”

[Budapest, 2020. augusztus 13., Cs 18:32]

- 57 Lásd Demény Lajos; Borsi-Kálmán Béla: Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár [Borsi-Kálmán Béla: *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből*. Pécs, 2002, Jelenkor Kiadó, 292 old. c. könyvről]. *Magyar Tudomány*, 2003/11., 1469–1471.
- 58 Lásd Szász Zoltán: Opponensi vélemény Borsi-Kálmán Béla: *A bánági nemzeti identitás problémái az 1918-as rendszerváltás után (A temesvári diák-összeesküvés: 1919–1920)* c. akadémiai doktori értekezéséről (kézirat, 9 fol., a szerző birtokában, az idézett passzus a 2. lapon található, az én kiemelésem! – B.-K. B.)
- 59 Babits 1939, 44. Vö. Csizmadia Ervin: A magyar történelem hosszabb trendjei. Zsákutca vagy normalitás? Bibó István, Babits Mihály, Szekfű Gyula és Concha Győző fejlődésüképe. In uó: *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan?* Budapest, 2017, Gondolat Kiadó, 266–269.
- 60 Itt jegyzem meg, hogy ez a fajta „jegyzetellenesség” engem is sokszor elgondolkoztatott, különösen, amikor egy nagyon értelmes, filozófia szakon végzett E-collegista barátom borközi állapotban – nem észlelve, hogy hallótávolságban vagyok – ’szűk baráti körben’ – beismerte, hogy amikor már vagy ötvenedszer kellett hátralapoznia, feladta, és a „nagy kék” monográfiát bevágta a sarokba... Ide kapcsolható a Párizsban élő Méray Tibor (1924–2020) intése, miszerint – idézem –: „Te egyszerűen lábon lövöd magad a jegyzeteiddel, nagyon megnehezíted gondolataid befogadását!” Egy igen neves, velem inkább rokonszenvező, pár évvel fiatalabb pályatársam pedig kijelentette, hogy – szerinte – azért nem fogok a „helyemre” kerülni nemzedékem történelem hierarchiájában, mert jegyzetelési technikám ürügyet szolgáltató rivalisaimnak, hogy hátrább soroljanak a műveimmel egyébként már régóta kiérdemelt pozíciónál... (Azt viszont elmulasztotta megkérdezni, hogy az ebben az esszében írásba foglalt „receptió-történeteim” ismeretében vajon volna-e még kedvem – az ő szóhasználatával – a „vezető történelem” státusz elnyeréséhez? A választ ezúttal is az Olvasóra bízom...)
- 61 Első magyar kiadása: Thomas S. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Fordította: Biró Dániel, az utószót írta: Fehér Márta. Budapest, 1984, Gondolat (Társadalomtudományi Könyvtár).

BAKA GYÖRGYI

Egyetleneim

Csillagfényetek áramlása ereimben
ismeretlen érzéseket kavar.
Mindeddig váratatok, hogy vakon is
reméljek, bízzak jöveteletekben.
Hittétek, hogy megnyílik látásom...
Úgy vélem, még most is formálódik
bennem, még mindig nem lett
nyilvánvalóvá, hogy kik voltunk,
vagyunk egymásnak.

Mindent kergetve elvesztettem
a már eddig létezőt is?
Mozdulatlan kő, lezárt szem.
Nélkületek hogyan ismerhetném
meg magam? Csendetek nélkül
hogyan szólhatnék? Szenvedéseitek
nélkül hogyan kiálthatnék?
Közelségeitek rügyeket fakaszt
sejtjeimben. Ami volt, és ami
most van fojtogat vagy ölelve ringat,
átalakít és megőriz, felforgat,
lehúz a tétovaság szikkadt mezőire.

Gyermeki arcotok átsugárzik
a ködburok-kérgen, egy új
tapasztalás sejtelve szakad fel,
csukódik befelé a lélek rejtekébe,
a felsejlő *közép* magába fogadja,
kiegyenlítve a szétfeszülő árnyakat,
mozdulatlan egybe gyűjtve a folyton
változót, a más léptékű,
idő nélküli, tüzes fókuszpontokat.

Szavaid forrása

CUKOR GYÖRGY 70. SZÜLETÉS NAPJÁRA

Akáclevelek rezgésében
szívverésed dobban, lombok
között éneklő rigók hangja árad,
egybeszakad múlt és jövő
a közelgő hajnalodásban.

Tárt szemedben ködgomolygás,
az összekarcolt egek mögött
a Kerka-patak hullámszik,
a rét fényrétegeiben kisgyermek
álldogál – aki voltál – ugrál,
hempereg, utánzással, átéléssel,
önátadással veszi birtokba
a létet, sehol sincs és mindenhol
van egyszerre egyedül és együtt.

A főiskolás társakkal ámulások
és zuhanások közben összeér
a múlt, lángoló képzetek,
fiatalság jobbító álmai,
sírások, álmok, nevetések,
éltető lélegzet-áramlások,
igazmondás égető tövisei.

Összegyűrt kéziratlapjaid
fölött csukott szemmel merengsz,
torokszorító előérzete sebes,
behorpadt homlokoknak –
az anyaföld kitéphetetlen gyökerei,
fölszálló pára, sejtek mélyén
örvénylő szeretet és fájdalom,
mind forrása szavaidnak,
mert *a szó haza is egyben.*

Felsejlő titkok

- H A I K U K -

tudatunk mélyén
sebek sejtelmek tépett
szárnyak titkai

gyermeki mosoly:
láthatatlan fény-szikra
csöndbe szótt titok

az időtlen és
a pillanat összeér
lángra lobbant lét

éber álomban
juharlevélen szálldos
titkos jelenlét

titkom mélysége:
sebzetten is repülni
mint fényes szilánk

DOMONKOS LÁSZLÓ

Attila hajóra száll

HORVÁTH JÚLIA BORBÁLA KÖNYVE ÉS

A MAGYAR IRODALMI SZOCIOGRÁFIA

Ha a parlament környékén vagy éppen a parlamentben akad dolgom, legtöbbször nem mulasztom el a kikukkantást a Duna-partra. Szokásommá lett, hogy a Költő rakparton ülő szobra előtt – mennyivel jobb ott és így – megállok kicsit, mielőtt tisztelegve körbejárnám. És elolvasom az emblematikus, annyit idézett-szavalt vers különlegesen jól kiválasztott sorát. „Mintha szívemből folyt volna tova,/ zavaros, bölcs és nagy volt a Duna.”

Bizonyára a Duna elemi erejű élménye hathatott – minden érző-gondolkodó magyarral megegyező módon – az írónőre is: Horváth Júlia Borbála *Dunai história* című könyve, melynek már alcíme is elragadtatott, mélyen átélt meseszöveget sejtet – *Az aranyfőveny* – , hangsúlyosan a magyar (és a közép-európai, de azt hiszem, helytállóbb jelen esetben Kárpát-medenceit írni) Duna történetiségének sűréjében merítkezik meg. Teljes joggal és maximális indokoltsággal: a Duna a magyar történelem folyama. Ha a Tisza – karakterében-históriájában-szellemiségében-hangulatában – a legmagyarabb folyó: a Duna vitán felül a leghistorikusabb. Sűrítmény és esszencia, kivonat és töménység, immanens lényeg és érzelmi-hangulati summa. Egészen elszédítő gondolati, intellektuális töltet-mennyiséggel. („Voltaképpen a folyó vezet a magyar történelem fejezetein: Visegrádon királyok találkoznak, Habsburg Mária hajón menti kincseit Bécs felé, Komáromnál kitelepített magyarok, svábok, szökdösnek át a folyón, egy komorna ellopja a Szent Koronát és a Dunakanyaron át kijuttatja az országból. Pozsonynál Árpád hadai csatáznak, és kisvasút kunkorodik a Koronázási templom körül” – íme a kötet elején a szerző több mint ígéretes „felütése”).

Ez a témaválasztás és feldolgozási módszer az, amiről úgy hetvenöt-nyolcvan százalékban az elragadtatás vagy legalábbis a lelkes(ült) elégedettség hangján kéne beszélni. Úgy értékelni-tárgyalni, hogy azonnal kiemeljük líraiságát, művés nyelvezetét vagy éppen átgondolt szerkesztési technikáját. A Duna, Közép-Európa, magyarság és nemzeti sors elválaszthatatlansága szerves, szép és meggyőző egységben áll előttünk, úgy, ahogyan igényes és eszmei-erkölcsi megfontolások tükrében állnia kell. A gondok, amennyiben vannak, egyetlen genitivuszban, a borítón a címhez képest feltűnően kisbetűvel szedett, legeslegálul található – varázslatos jelentéstartalmú – szóösszetételben keresendők: *Magyarország felfedezése*.

Amit szociográfiának neveznek – Csoóri Sándornak nem tetszett a műfaji elnevezés („a szó mögött nem sejlik föl, nem lüktet ott az irodalom világa”): *valóságirodalom*, amely viszont Magyarországon, megint csak Csoórit idézve, az irodalom karakterének tekintetében alighanem már Zrínyi Miklósnál megjelenik – a *Török áfium*, némi enyhe túlzással, akár egyféle országszociográfiának is tekinthető. Nem beszélve azután Petőfi útleírásairól vagy éppen az őspéldának nevezhető 1894-es Petelei István-írásról (*Mezőségi*

út) vagy Bartha Miklós híres, immáron klasszikus *Kazárföldönjéről* 1901-ből. Magyarországon, a huszadik század első felében nyilvánvalóvá lett, kifejezetten nélkülözhetetlen műfaj a szociográfia: a két világháború közötti, ma már legendás „első hullám” – a ma már valóban klasszikus, nagy darabokkal, Illyés *Puszták népétől* az erdélyi Bözödi György *Székely bánja* című könyvéig és tovább, Féja, Kovács Imre, Szabó Zoltán és a többiek ma már alaplűnek tekinthető alkotásaiig – bebizonyította, hogy Trianon után a társadalom-, az önismeret terén is el kellett kezdődnie a nagy leltárkészítésnek: mi és hogyan maradt meg, mi veszett el, mi zűllött szét, és legfőképpen: mi mindent is – és hogyan – lehet újra kilombosítani....Ki kell mondani végre: a Horthy-korszak hatalmas, rendkívüli valóságirodalma nélkül a magyar kultúra két háború közötti aranykora csonkább és jóval szegényebb volna. Azután jött a szovjet hódoltság és alig évtized múltán a gigantikus szépségében tragikus, óriási bilincstörési kísérlet. A forradalom vérbe-köpülése után, a hatvanas évek legelejére azonban érdekes új helyzet alakult ki. Miután az ország valós helyzetéről nyilvánosan mukkanni sem lehetett, a két világháború közötti szociográfiák azonban a „haladó hagyományokhoz”, a baloldali „forradalmi” tradíciókhoz soroltattak, Csoóri Sándor fogalmazta meg legfrappánsabban a következőket: „a hatalom Álszenteskedése kapóra jött néhányunknak. Amennyire tudtuk, ki is használtuk ezt.” Így aztán a hatvanas években a szociográfia – az egyéb enyhítő intézkedések részeként – egyre kevésbé számít kiátkozott műfajnak; Csoóri Sándor *Tudósítás a toronyból* és Csák Gyula *Mélytengeri áramlás* című kötetei után mindinkább megtűrt és művelhető, idővel és módjával úgy-ahogy már („szocialista társadalmi fejlődésünk eredményeit tükrözö”) kívánatos-támogatott, bizonyos erőteljes érdek-esetekben akár még nélkülözhetlenné is emelkedve. (Párhuzamosan a szociológia is visszanyerte tudomány-státuszát és – korántsem konfliktusmentesen – a hetvenes évek elején intézményesült, a tudományos akadémia kutatóintézetének létrejöttét egyetemi tanszékek megszervezése követte, különféle irányú szociológiai kutatások indulhattak.) A folyóiratok közül 1958-as (újra)indulását követően a Valóság biztosít állandó fórumot, de a hatvanas évek közepétől már szinte valamennyi irodalmi folyóirat is közöl(het) szociográfiát. A társadalmi állapotok kendőzetlen bemutatását célzó írások között például – nagy „balhék” kísérletében persze – olyan emlékezetesen kiváló műveket találmi, mint például Zám Tibor (1929–1984) *Hortobágyi jegyzetek* című munkája (1966), amely a Hortobágyi Állami Gazdaság vezetése körüli visszasságokat leplezte le, vagy Végh Antal *Állóvíz* című beszámolója (1968), amely a Szabolcs-Szatmár megyei Penészlek megdöbbsentő elmaradottságának okait feszegette. A nagy hagyományok már önmagukban is köteleztek, ráadásul egy váratlan és fura többlet-tényező óriási szerepet kapott: a rossz lelkiismeret olykor akár korszakosan nagy tettekhez is vezethet... Borbándi Gyula fogalmazta meg a legtalálóbban: „az életében sokat tévedett és sokat vétett Darvas József hervadhatatlan érdeme, hogy az újabb szociográfiai irodalom legnagyobb vállalkozását elindította és az első nehézségeken átsegítette. Talán valamit jóvátett abból, ami káros és ártalmast elkövetett.” Amit Darvas József (1912–1973), a népi írók Erdei Ferenc mellett legnagyobb árulója és „balos renegátja” e téren véghezvitt, az valóban szinte példátlan, a maga nemében szenzációs. A kezdeményezésben, az ismét – újra meg újra, olykor ijesztő erővel – előkerült „aggályoskodások”, ilyen-amolyan

fúrasi és kemény betartási kísérletek kivédésében, a tisztázásban – a nem akármilyen nehézségű út egyengetésében érdemei valóban elévülhetetlenek. Ez az 58 éves, korántsem tehetségtelen, magát egy jó szociográfiával is (*A legnagyobb magyar falu*, 1937) észre vétető, apai ágon román eredetű (Dumitrás) férfiú (alig 14 évvel korábban, 1956 október 27-én, mint arról *A forradalom éve – Krónika 1956-ból* című könyvében Zimándi Pius beszámol, az utcán a forradalmárok felismerik és jól helyben kívánják hagyni, a vele lévő Tamási Lajos, a *Piros a vér a pesti utcán* írója könyörgi ki a kezeik közül, mondván: „ő is író, ő is ember”, mire az orra elé tolnak egy papírt: „csirkefogó vagyok”, írja alá – aláírta), ő lesz az, aki – úgy is mint a Magyar Írók Szövetségének elnöke – kijelöli az újraindítandó Magyarország felfedezése szociográfia-sorozat céljait: írói eszközökkel feltárni, milyen a mai magyar valóság, szigorúan reális számvetést tenni arról, mit értünk el, mik az eredmények, mik a hiányok, mulasztások, „hol tartunk a szocializmus építésében s mik a feloldandó ellentmondások.” Tehát: segíteni a jövő megtervezését. Igen ügyesen kifejti, hogy a szociográfia „a szocializmus viszonyai között” nem „ellenzéki fogantatású”, s a hajdani sorozathoz „az igazmondás szenvedélyessége” kötheti, mégpedig oly módon, hogy „kevesebb legyen az impresszionista riportlítás és érvényesüljön a marxista tudatosság, a sokoldalú, ha tetszik, tudományos igényű elemzés.” És ez az ember elszántan, kitartóan, eléggé nem méltányolható, bölcs diplomáciai és taktikai érzékkel, csak főhajtásra érdemes következetességgel védelmezi a feltámasztani kívánt magyar valóságirodalom, a szociográfia önálló műfaji státuszát.

Így, ilyen előzmények, küzdelmek és teljesítmények után érkezik el a pillanat, midőn a szociográfia – hasonlóan a szociológiához – megkapja a maga sajátos intézménykeretét: a *Magyarország felfedezése* című sorozatot s a hozzá kapcsolódó ösztöndíjrendszert. A sorozat újraindítását – természetesen az MSZMP („kibrusztolt”) egyetértésével és a Művelődésügyi Minisztérium támogatásával – a Magyar Írók Szövetsége kezdeményezi, az első szerkesztőbizottságban Darvason kívül helyet kap – természetesen – Erdei Ferenc (1910–1971), továbbá a vezető kultúrdiplomata Boldizsár Iván (1912–1988), értelemszerűen Illés Endre kiadó, a Szépirodalmi igazgatója, valamint a hivatalos fő-főnéprajzos-exkiszgazda-kriptokommunista Ortutay Gyula (1910–1978), a korábbi miniszterelnök, most vezető ellenzéki-szociológus Hegedűs András (1922–1999) és a nagy publicista, Bálint György (1906–1943) monográfusa, Gondos Ernő (1919–1994). Később ugyanitt helyet kap Mocsár Gábor, Bertha Bulcsú (1935–1997) és Berkovits György író-szociológus (1940–2018), továbbá Körösi József, a Valóság főszerkesztője, valamint Vitányi Iván (1925–) és Huszár Tibor (1930–) szociológusok is. És – így megy ez – „hazánk felszabadulásának 25.évfordulója tiszteletére”, vagyis 1970. április 4-ére megjelenik a legelső kötet, Mocsár Gábor *Égő arany* című munkája. Az ekkor már több mint fél évtizede Szegeden élő Mocsár éppúgy látja, mint a hatvanas évek második felében a városban minden áldott lélek: „olajos világ” érkezik a Tisza partjára, a Dél-Alföldön felfedezett olaj- és gázkincs ki-termelése körüli, jellegzetesen „kádárszocialista” ízű, hamisítatlan hangvételő, ízlésű és kivitelezésű kampány egy-kettőre szinte fenekestől forgat föl mindent: az „olajosok”-kifejezés fogalommá válik, az olajosokhoz menni dolgozni rangot, erkölcsi-anyagi elismertséget, emelkedést jelent, „olajos házak” épülnek az olajipari dolgozóknak

– ha egy OLAJMÉRNÖK tér be egy akácillatú nyári estén a Tisza Szálló zenés presszó-jába, a zongora, a dob meg a gitár már csak neki szól egyedül, akárcsak egykoron a bácskai nagyuraknak a cigányprímás.... Még a város reprezentáns sportklubja, a SZEAC is – a kiemelt jelleget erősítendő – az „olajosok” bevonásával SZEOL-lá válik...

Ennek a szinte rajtaütésszerűen megjelenő új világnak az igazi valóját mutatja be az *Égő arany* – több szempontból a későbbi Magyarország felfedezése-könyveknek is mintát, mércét jelentve. Egy új, fiatal iparág országrészt átalakító (vagy legalábbis radikálisan átalakítani próbáló), táj- és emberformáló hatásáról Mocsár olyan – figyelemre méltó – előzmények után nyújt hiteles és átfogó képet, mint az 1967-ben a tanyavilágról és a szövetkezetekről beszámoló *Nálunk vidéken* vagy a Taar Ferencsel közösen írott, 1964-es *Tanyavilág – bomló világ* című munkái. Az *Égő arany* mottója akár az egész sorozat – sőt, az újjászülető magyar irodalmi szociográfia – mottója lehetne: „Az író, aki a társadalom mozgásának és állapotának leírására vállalkozik, az emberre figyeljen elsősorban.” Külön kiemelendő, hogy Mocsár műve hangvételét tekintve egyféle sajátságos (kényszerű!) fordulópontot jelent a műfaj alakulástörténetében. Míg a harmincas évek szociográfiai a fennálló rendszerrel szemben egyértelmű vádiratként jelentek meg, itt a felmutatás-leleplezés a kimondás szenvedélye és szenvedélyessége nem vagy csak alig, halovány nyomokban lelhető csak fel. Nyílt és leplezetlen vádirat-jellegről – hol vagyunk már Kovács Imréék, Szabó Zoltánék, Veres Péter és Féja indulatától? – szó sem lehet. (Gondolni sem igen lehet rá.) Itt is érvényesül Gombos Gyula megállapítása a *Húsz év utánból*: a magyar irodalom, ez esetben az irodalmi szociográfia a rá nehezedő politikai (el)nyomás alatt és miatt változik ugyan, de finomul és nemesedik is. (Súly alatt a pálma...) A vádirat-jelleg helyett megjelenik a hűvös-elegáns felmutatás, a szenvedély helyett a tárgyilagosan nyugodt, mondhatni otthonos vizsgálódás, annak minden szükséges – és így is kellőképpen hatásos – jegyével együtt... Mocsár Gábor külön érdeme, hogy ezt a módszert – szükségből erényt kovácsolva – úttörőként ha nem is megteremti, de (újra)alkalmazza, ezzel is etalonná téve a feltámadó magyar szociográfia metodikáját.

A Magyarország felfedezése-sorozat a Kádár-korszakban A szociográfia újrakezdődött „nagy menetelését” hozta (világ csodájára még a trianoni határokon túl is hatott): a Magyarország felfedezése sorozat olyan újabb darabokkal gazdagodik, melyek a korábbiakéhoz hasonló méltatást érdemelnek. Még a Darvas Józseféhez több szempontból erősen hasonló dicstelen pályát befutó Erdei Ferenc (1910–1971) esetében is a *Város és vidéke* című műve, bár semmiféle szempontból nem haladja meg a szerző egész életében legkiemelkedőbbnek minősíthető, még a két világháború között készült, *Futóhomok* (1937) című szociográfiáját, sőt, arra is példát mutat, mennyire nem szabad alapos, fontos társadalom- és tájismereti munkát ilyen gyalázatos „íráskészségtelenséggel” megírni (szinte-szinte olvashatatlanul unalmas-szintelen az egész kötet) – viszont tartalmi-„merítési” szempontból feltétlenül elismerésre méltó. Ráadásul – „helyi érintettként” – e sorok írója még azt is hozzáteheti, hogy – a szükséges és elkerülhetetlen politikai korlátok bekalkulálásával persze – nem készült hasonló nagyságrendű és igényességű elemző-összegző munka a Dél-Alföld egészének életéről-helyzetéről a hatvanas évek második felében...

És sorjáznak a lehetőségekhez képest a maximumig, a falig elmenő vagy elmenni próbáló, emlékezetes szociográfiák, Bertha Bulcsú, Fekete Gyula, Végh Antal, Moldova György, Zám Tibor, Kunszabó Ferenc művei, Erdélyben Beke György munkái vagy Horváth István *Magyarózdí toronyalja* című kötete, a Délvidéken Tari István (*Homokba kapaszkodva*) és Dudás Károly (*Jártatás*) című könyvei... És így tovább.

Így és ekképpen érkezik el az úgynevezett rendszerváltás – és mindaz, ami (e területen is) utána a Kárpát-medencei tájakon következik... A nagy változások lenyomatai pontosan és hűen tükrözik az általános és jó két évtizeden át tartó, sanyarú és igen-igen ellentmondásos állapotokat. Melyek folyamányai lassúdad hömpölygéssel kísérik végig életünket – mint a Duna a közép-európai história partjait. Igen, elérkezik a rendszerváltás és minden hozományával most, immáron évtizedek múltán itt áll előtünk. Következményeiben a szociográfia (majdnem) halálos sebét felmutatva: mivel – Csoóri Sándort idézve ismét – az irodalom 1990 után elveszítette (vagy – tegyük hozzá, enyhe opotimizmussal – erőteljesen elveszíteni látszott) hagyományos szerepét (nem, nem a kor maradt el tőle, fordítva: az irodalom maradt el a korától), a költő-esszéista tucatnyi esztendő múltán, 2002-ben így kényszerül fogalmazni: „kiderült, hogy legjobban az a terület szikessedt el, amelyet régen az irodalom gondozott: az erkölcs világa, az emlékezeté, a nemzeti önismereté, az anyanyelvé, a valóságé. (...) Ha az elmúlt tíz évben született volna néhány alapos látélet az országról, néplélektani mű, társadalomrajz – nem állnánk leesett állal a politikai lelátókon.”

Csoóri Sándor és a körülötte csoportosuló népi-nemzeti eszmeiségű irodalmárok próbálták is menteni, ami menthető, feltámasztani, ami feltámasztandó: ám heroikusan elszánt próbálkozásuk az ezredforduló kopár időszakában gyorsan hamvába holt – mert szinte eleve kudarcra volt ítélve. A korábbi időszak gazdasági és politikai merényeiből következő kóros pénztelenség jóformán csírájában fojtotta meg a kezdeményezést: a kiszemelt fiatal vagy középkorú szociográfia-elszántaknak már útba indítására sem nagyon jutott pénz, paripa, fegyver: hiszen még azt sem tudták finanszírozni, hogy egy valamirevaló – legalább két-háromhetes – szociografikus vizsgálódáshoz szükséges úti- és szállásköltség, no meg a létfenntartáshoz és a folyamatos munkavégzéshez nélkülözhetetlen anyagiak rendelkezésre álljanak...

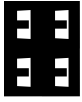
A vigasztalan helyzet majdhogynem mostanáig folytatódott. 2011-ben ugyan az Éghajlat Kiadó jóvoltából megjelent egy kötet, a szépreményű és (sajna) kissé túlzóan sokatmondó *A körbejárt ország – Szociográfiai írások a magyarság helyzetéről* címmel, amely a váltig próbálkozó Hitel és az ekkoriban egzisztáló Nagyítás című folyóirat 2010-es közös szociográfiai pályázatán díjazottak írásait tartalmazta, köztük néhány olyan, valóban komoly névvel, mint a szovjet kényszermunkatáborokba hurcolt nők világát „csak a napnyugtát néztük...” címmel már 1991-re feldolgozó, Kecskeméten élő és költőnek is kiváló Dobozi Eszter (1956–2019) vagy az erdélyi Zsidó Ferenc (ma már a Székelyföld főszerkesztője), és többek között olyan figyelemre méltó munkákkal, mint a valaha vezérkommunista létesítménynek kikiáltott csepeli mamut-üzem, az egykori Weiss Manfréd művek mai sorsát és állapotát bemutató *Nyitott kapuk* (Rab Imre), a piacosok világát feltáró *Vásárosok* (Bucsányi Krisztián) vagy a különleges kisteleplés-törtéret feldolgozó *Szentpéterfa merengőpadja* (Horváth Ildikó). Csakhogy összesen ennyi

(14), mégoly komoly és tisztességes helyzetjelentés együttese, úgy is mint kezdemény, egy egész ország mai valóságselejteinek egybemarkolását illetően vajmi kevéssé nevezhető körbejárásnak – a dolog körülbelül úgy fest, mint mikor az őrszem kimerészkedik a táborból, kicsit elnéz jobbra, kicsit elnéz balra, bekukkant az erdőbe meg a kerítés környékére is, azután jelenti: körbejártam a tábort.....

Hogy mi mindenre is volna szükség a valóságirodalom terrénumában: persze sokan tudják, érzik, sejtik, el is jutnak az új és még újabb próbálkozásokig. Még akkor is, ha Csoóri Sándor sarkos megállapítása is váltig érvényes: „a helyzet nem is fog megváltozni, míg az írók nem szerzik vissza valamennyire közéleti szerepüket. A kérdés, hogy politizáljon-e az író, réges-rég eldőlt. Az életünk legnagyobb részét a politika befolyásolja – épp az író tartsa távol magát tőle?” A Magyarország felfedezése újra létrejött – vagy igazából meg sem szűnt, csak szünetelve-álságosan „megszüntetve-megőrizve” feltámadott? – ám a dolog korántsem felhőtlenül örömteli, sőt. A Gondolat kiadó és a Magyarország Felfedezése Alapítvány által gondozott régi-új sorozatban saját honlapjuk szerint 2012 óta – mostanáig – mindösszesen hat (6) kötet jelent meg, Horváth Júlia Borbáláé a hetedik. Ám ezekből is három összegző jellegű tanulmánykötet, áttekintő, a szintézis kísérletének igényével fellépő összefoglaló munka. A sorozat kuratóriumának – végső soron tulajdonképpen mostani szerkesztőbizottsági tagjainak – szemrevételezéséből (Horváth Júlia Borbála kötetének tanúsága szerint) kiderül: az elnök történeti demográfus, a tagok között van nagyszerű, immáron akár klasszikusnak is nevezhető dokumentumfilmes, néprajzos-muzeológus, történész-szociológus, gazdaságsszociológus. Csak író nincs. Márpedig ha (szép)író sehol: nem igen lehet elvárni, hogy a magyar szociográfia szépirodalmi mivoltának óriási tradicionális felhajtó ereje akár nyomokban is kellő súllyal és a magyar irodalom múltjához és rangjához méltó gazdagságban, változatosságban és legfőként: színvonalban képviseltség. A szociológiai-tudományos jelleg kontra olvasmányos, nívós szépirodalom Erdei Ferenc már emlegetett Város és vidéke kapcsán vázolt antinómiája kísért, keserű-fájdalmas aktualitással. No meg ama kétszerkettő-szerű evidencia gyakorlati érvényesítésének kínzó-gyötrelmes hiánya, miszerint a szociológia (szak)tudománya sehol és semmikor sem helyettesítheti a tulajdonképpeni, igazi, klasszikus-hagyományos szociográfiai közelítés- és feldolgozásmódot. Nem ötvözhető, nem kombinálható, nem keverhető-házasítható az irodalmi, az „irodalom-birodalom” szerves részét képező, szigorúan odatartozó szociográfia műfajával. Amennyire – éppen József Attila nyomán – a líra logika, de nem tudomány, a szociográfia ugyan „szocio”, azaz társadalmi, de nem „lógia” azaz nem tudomány, nem diszciplína. Hanem „gráfia”: rajzolat, ábrázolás-ábrázolat. Mindazzal, amit és ahogyan ez a meghatározás – „törvényileg”, akár – megkíván. Ezért és így üdvözlendő külön is és igen nagy örömmel, hogy Horváth Júlia Borbála Dunai históriájával a ábrázolat – az igazi, hamisítatlan szépirodalom tör be, vonul be diadalmasan a szociográfia, Istennek hála, váltig élő vidékére, lelkes diadallal, mint anno a magyar honvédség Kolozsvárra vagy Szabadkára... És e ténynek még akkor is felhőtlenül örülni kell, ha az ezen – kényszerűen meghosszabbodott – írás elején említett gondok a Dunai história kapcsán meg is vannak: a mű ugyanis minősíthető eredeti, szuggesztív, irodalmi útikönyvnek, nívós történelmi esszékötetnek,

vagy csak egyszerűen – miként egyik kritikusa joggal nevezte – „masszív szépirodalmi alkotásnak”, amelynek lazán összefüggő fejezeteiben a főhős, a hajós Kapitány Szilveszter eredeti szerkesztéstechnikával villantja föl a Kárpát-medencei magyar história – és a magyar sors! – legdrámaibb, leginkább szívünkig érő különböző eseményeit, alakjait, fejezeteit, Attilától Bósig. Csakhogy ez, szépség ide, irodalmiság oda – minden, csak nem szociográfia. Ami a műfaj klasszikus kritériumait-alkotóelemeit, technikáját-metodikáját illeti: olyan, mintha Rabelais Gargantuáját hasonlítanánk Goethe Faustjához. Mindkettő maradandó, nagy érték, mindkettő nagybetűs irodalom. mindkettő a maga nemében rendhagyó és rendkívüli – ám a két világirodalmi figura és a hozzájuk kötődő műalkotás-egész nem rokonítható, nem tekinthető egyazon műfaj, műnem, stílus, alkotói szemlélet- és/vagy közelítésmód alkotórészének. Szóban forgó műből hiányzik például a Mocsár Gábor-i úttörő példa nyomán emlegetett hűvös-elegáns felmutatás, a szenvedély helyett tárgyilagosan nyugodt, mondhatni otthonos vizsgálódás, a minden szociográfiánál nélkülözhetetlen riportszerű elem, az ebből következő számbavétel tárgyiassága, elemzés-sorozata, hűvös-józan láttatása, a jelenidejűség, a szinkron helyzetjelentés, a beszámoló, a napi-heti-havi, rendszeresnek tűnő, jelentésszerű számadás-elem. Mindazonáltal a Dunai história egészen különleges és kifejezetten szerencsés példája annak, mi mindent és hogyan is kellene (fel)vállalnia a magyar szociográfia újjászületésének ügyét remélhetőleg határozottan és mindent eldöntő módon érvényre juttatni akaró Magyarország felfedezése-sorozatnak. Példázat, amely fel kell mutassa a követendő nyelvi-stiláris etalont. A szépírói igény magasrendű jelenlétét a jövőbeni magyar szociográfiáiban, ahogyan az Illyésnél vagy Féjánál vagy akár manapság mondjuk Sarusi Mihálynál, az elszakított területeken például Ferenczes Istvánnál látható. Horváth Júlia Borbála történelmi tablójában József Attila a Duna partjáról hajóra száll, hogy kövesse nagy druszája-elődje, Attila, Árpád, Szent István, Szent László, Hunyadi Mátyás, Bethlen Gábor, Rákóczi, Kossuth nyomain a Kárpát-medence Duna-történelméről („a világ vagyok – minden ami volt, van”), a tragikumában is felemelően gyönyörű magyar történelem és magyar sors valóságába merítkezve. Attilánk egyébként már annak idején meghirdette a hajóra szállást: 1930-ban Fábian Dániellel közösen írt felhívásában látszólag „csak” a faluba, a vidék magyar népéhez indította útba a magyar szellemi élet ifjú tehetségeit – ám valójában fajtánk, a magyar vidék, a magyar tájak, a haza teljes és mély, felelős és alapos – és legesleginkább: igaz és pontos – feltérképezésére szólított. Csak egy-két idézet, mutatóba. „Megfigyelendő a népélet (...) általában a népélet minden mozzanatának leírása. Társadalmi, gazdasági rajza.(...) Meg kell ösmernünk fajunkat, meg kell ösmernünk elevenen azt a magyar kultúrát, amely előtt a múzeumok halottasházában báméskodunk.(...) Lélekhez közel férközni pedig csak a formáján, a kultúráján keresztül lehet. Nemcsak gazdag népiséget, etnikumot ismertek meg így, nemcsak magában érdekes ’egzotikumot’, hanem megösmertek saját fajtákat, hogy miből vagytok, – így leszték magyar és ember és nem pusztá természeti tünemény.”

Most sincs másra szükség. Sőt: csak erre van szükség.

DEBRECZENY GYÖRGY

az én legendám

KOLLÁZSOK THOMAS BERNHARD VERSEIBŐL

csillagom reszket az estben
pedig halandó az én legendám
hajlandó halandónak lenni
egy villamos odújában
dobogok lábaimmal
megyek még egy kört
a csillagok pereméig
komor álmokból láttok kiszállni
a komor végállomásokon
hosszú oldalszalonnákkal

oldalszalonnám reszket az estben
pedig halandó az én villamosom
a hajlandóság odújában
megyek még egy kört
lábaimmal
hajlandó vagyok dobogni
csillagom
komor végállomásokon
látom a csillagos álmokat kiszállni
az én legendám hosszú és komor

reszketésem csillog az estben
pedig hajlandó az én villamosom
menni még egy kört
az oldalszalonnák pereméig
halandó csillagok végállomásain
komor álmokat látok kiszállni
az én legendám dobog
hosszú lábaimmal
reszketsz az estben
csillagodúmban csillagom

engedd néznem

engedd néznem ezt a tavaszt
ami jön
a verseket elhagyatott falakon
a nagy fekete erdőben
lehúzza nadrágját a nappal

engedd nézmem ezt a verset
ami jön
a tavaszt elhagyatott falakon
nappal lehúzza nadrágját
a nagy fekete erdő

engedd nézmem ezt a falat
ami jön
a verseket elhagyatott tavaszon
nagy fekete nadrágját
lehúzza az erdőben a nappal

engedd nézmem ezt a nappalt
ami jön
elhagyatott tavaszi falakon
nagy fekete nadrágját
lehúzza az erdőben a vers

engedd nézmem ezt az erdőt
ami jön
a versek tavaszi
nagy fekete nadrágját
lehúzza az elhagyatottság

micsoda reggelek

micsoda mennybolt nélküli reggelek ezek
micsoda reggeli nélküli reggelek ezek
feketén nyújtja ki lábát a pocsolya
és nagy bánatomra
ma nem tart igényt bánatomra

ki állít majd sírkövet a pocsoljáknek
ki állít majd sírkövet a sírköveseknek
feléle néztem a feketeségbe
lefele néztem a pocsolyába
nem hallottad sírbeszédemet

nem láttad reggeli nélküli reggeletem
nem láttad a mennybolt
sírkövét a pocsolyában
feketén nyújtják ki lábukat a sírkövesek
ma nem tartok igényt bánatukra

Se böllér, se hentes!

Nagy István szarvaskendi lakost 1944 június végén behívták az I. Magyar Hadseregbe. Addig megúsza, de a sorozást végül nem kerülhette el. Erősen bizakodott, hogy nős, kétgyermekes, harmincöt éves férfiként túlkorosnak minősül, csakhogy a korhatárt negyven évben állapították meg. Július 14-én több száz angol-amerikai bombázó támadta Budapestet és a pétfürdői olajipari központot. 23-án a szovjet csapatok a Keleti-Kárpátok előterében a magyar arcvonalat áttörték, ezzel megkezdődött a visszavonulás. Nagyt az erdélyi VII. hadtesthez vezényelték volna, de nem jutott idő rá. A katonák a Vereckei, a Tatar- és az Uzsoki hágót védték, csakhogy a románok kiugrásával a helyzet tarthatatlanná vált. Nagy hadtáposként a pesti közvágóhídra került, daraboló hentes beosztásba. Hozzáértése és az emberhiány miatt szeptemberben őrmesterré léptették elő, november elején törzsőrmester lett, a hónap végén főtörzsőrmester, brigádaparancsnok. Napi tizenkét-tizenöt órában végezte a dolgát, végkimerülésig. Őt és embereit egy barakkban szállásolták el. Ott legalább nem dideregték, mert az épületet a vágóhíd gőzével fűtötték.

Nem sokkal a szovjet ostromgyűrű bezárulva előtt átirányították a pápai húsüzembe, hogy a német csapatok ellátásáról gondoskodjanak. Így közelebb került Vas vármegyei szülőfalujához, de még huszonnégy órás eltávozást sem engedélyeztek. Felesége csak annak örült, hogy Pista legalább a harcokban nem vesz részt. Éjjelnappal robotoltak. A híreket rég nem hallgatták, a hadi helyzetről egymás közt sem beszélgettek. Minek is? Az összeomlás elkerülhetetlennek látszott.

Az emberek családjaikról meg a szülőfalujukról társalogtak, valamelyest abban bízva, hogy az életet folytatják, ahol abba hagyták. Egy lakatos-karbantartó Nagyra kérdezett:

- Főtörzsőrmester úr mit tervez a háború után?
  - Még nem úsztuk meg.
  - S ha megúsznánk?
  - Hazamék. Hentesüzletet nyitok, böllérkedek... Ezt tudom, semmi más.
  - Mé' nem marad itten?
  - Ölég vót. A család se jönne.
- Ebben maradtak és dolgoztak tovább.

VÉGÜL MEGJÖTT A HÍR: a főváros február 13-án elesett, a kitörési kísérlet kudarcba fúlt. Magyar és német katonák ezrei veszték oda. Pfeffer-Wildenbruch SS tábornok és Hindy Iván vezérezredes a szovjeteknek törzskarával együtt megadta magát. A hátráló csapatok a támadókat nem tudták föltartóztatni. A front egyre közeledett, bár a németeknek sikerült visszafoglalniuk a Dunántúl egy részét és Si-

montornyát. Átmeneti sikernek bizonyult, többek közt azért, mert az üzemanyaghiány a páncélosokat megbénította, végül arra kényszerültek, hogy tankjaikat maguk robantsák föl.

Mielőtt a szovjetek befutottak Pápára, az altisztek rangjelzéseiket lázasan letépkedték, aki tehetett, civilbe öltözött. A tisztek egy része elmenekült, mások maradtak, de a parolikat megtartották. Nem bíztak a hadifoglyoknak kijáró méltányos elbánásban, de semmiképp sem akartak gyávának mutatkozni.

Ám a megszállók a katonákat békén hagyták, mert a hadiüzemként működő vágóhíd életbevágóan fontos. Parancsnoknak kineveztek egy tatár alezredest meg egy századost részlegvezetőként. A vágáshoz és a feldolgozáshoz nem értettek, magyarul szót se tudtak. Az alezredek már délelőtt berúgott, részegen megfogdosta a fertály marhát meg a félsertéseket, valamit vakkantott és elvonult inni. Katonái az udvaron bókászta vagy bementek a városba, a boltokat fosztogatták, a járóelőktől elszedték az órákat és nőket hajkurásztak, süldő lányoktól a vénasszonyokig. A pápaiaknak volt annyi eszük, hogy családtagjaikat falura menekítsék, de nem mindegyik tehetett. Nagy Pista hálát adott a Jóistennek, hogy az övéi Szarvaskenden laknak. Hírt nem kapott róluk, de remélte, nem esik bántódásuk s a háznak, a jószágnak sem.

Berlin bevétel után pápaiak százait hurcolták Szibériába – málenkij robotnak nevezték –, a városka jóformán elnéptelenedett. Az embereket a nyílt utcán vagy a határban összefogdosták és menetoszlopban a vasútállomásra terelték, de a húsüzem zavartalan működését nem akadályozták. Kellett az ellátáshoz, bár a vágómarha meg a sertés jócskán megfogyzott.

Végül a városban megalakult a nemzeti bizottság, kishivatalnokokból, pár vasutasból, segédmunkásokból, frontot sose látott civilekből és környékbeli zsellérekéből. A közutálattal mit se törődve mondogatták: – Eljött a mi időnk! Sokat nem tehetek – egyelőre – mert a főtisztviselők, földbirtokosok, gyártulajdonosok, módosabb iparosok falura menekültek, vagy Ausztriába, de páran kezdtek visszaszállingózni. A papok és lelkészek maradtak, noha a bizottság a listázást velük kezdte. A vágóhídon az emberek egymás közt morogták: – Rongyemberek. – Csúnya világ jön!

Nagy Pista hallgatott. Esze csak azon járt, mikor mehet haza. Otthon hiányzott a munkás kéz, neki az asszony megölelgetése, gyerekei és a kis gazdaság. Csakhogy egy napra se távozhatott, felesége a megszállók miatt nem jöhetett. Üzenni is nehezen tudott. Végül egy fuvaros vállalta, azzal az ígérettel, hogy a Nagy-portán kap pár csirkét. Pista megbiztatta némi kicsempészett kolbásszal, így aztán megegyeztek.

A város képtelen volt magához térni. A boltok többsége bezárt, az utcákon az öregek lehajtott fejjel sietősen baktattak, az asszonyok ki se mertek lépni. A szovjetek sűrűn őrzáratoztak, ki tudja, miért? –, mert a férfiak jórészét sihederektől a javakorabeliekig kényszermunkára hurcolták. Végül belátták, nincs kit letartóztatni, a pincéket, kocsmákat sem érdemes feltörni, mert minden iható megittak. A gimnázium biológia szertárában az üvegekbe töltött spirituszt is. Volt, aki belehalt, mások összefosták magukat, de túléltek. Erre a parancsnokság a fosztogatást megtiltotta s a ka-

tonákat visszarendelte, kivéve azokat, akik az éjszakai kijárási tilalmat foganatosítják. Pápa jóformán haldoklott.

Érdemi munkát csak a húsüzemben, a pékségekben, pár műhelyben és a környékbeli kertekben végeztek, meg két-három hentesnél, azok is többnyire mócsingot, fagyasztott húst, konzervet árultak. A település egyetlen nyitva tartó mozija szovjet háborús- és propagandafilmeket játszott a katonáknak meg a nemzeti bizottság tagjainak. Rajtuk kívül a kutya se volt kíváncsi rá.

Nagy Pista végül két nap eltávozást kapott. Rájött, hogy a részlegvezetőt egy vadonatúj húsforintos papírpénzzel megvesztegetheti. Másik huszat a százados az alezredesnek kért, megkapta, az orosz nyelvű engedélyt nagy nehezen kiállították, majd a nemzeti bizottság elnöke láttamozta. Másnap hajnalban mehetett. Szerencsére Szarvaskend környékén a fuvarosnak is dolga volt. Az oda-vissza szállítást pár csirke és két tucát tojás fejében vállalta. Nem veszélytelen, mert a szovjetek az utakat éjjelnappal ellenőrzik, az iratokat hosszan vizsgálgatják s jó vagy rosszkedvüktől függően a szekeret tovább engedik, vagy órákig várakoztatják. Az is előfordul, hogy a lovat szekeret lefoglalják, netán a hajtót puskatussal leütik.

Fél nap szekerezés után bezötyögtek a faluba. A családok a háborúban elesetteket gyászolták, a határban szorgoskodtak vagy a jószágot gondozták, máskülönben senki se mozdult. A gyerekeket sem engedték a rétre futkározni vagy a kiserdőbe bújócskázni. Inkább otthon rosszkodjanak, semhogy bajuk essen. 1946 kora őszen a dimbes-dombos táj ugyanúgy lélegzett, mint máskor, a fák rozsdavörösen lángoltak, a kaszáló buján zöldellt, a vadvirágok színes szőnyegként tarkállottak a dombhátakon, de az emberek magukba zárkózva várták, hogy a megszállók elvonuljanak. Szarvaskendre nem szállásoltak katonát, de jelenlétük mindenfelé érezhető volt.

A kocsi megállt a Nagy-porta előtt, a fuvaros megbökte a kalapját, átvette a tojást és a csirkét s máris indult. A házaspár megvárta, míg a kanyarba ér, némileg zavartan átölelték egymást, a két gyerek viháncolva az apjuk nyakába ugrott, aztán beballagtak. Pista leült a konyhában és várta a tyúklevest. Felesége nem kérdezett semmit. Tudta, az ura evés közben nem szeret beszélni. Az ételt jóízűen fölkanalazta, nagyot szusszant, végül kisétált az ólba, hogy a disznókra vessen egy pillantást. Kölyökkora óta ismeri a mondást: gazda szeme hizlalja a jószágot; azóta is így nézegette. Az asszony elmenőben csak annyit mondott: – Egy süldőt le kéne vágni. Elígértem a szomszédnak.

– Meglesz.

A kocák elégedetten rőfögtek, a baromfi a kiskertben kapirgált, a borjas tehén a gulyával a rétről még nem jött meg, a veteményes zöldellt, mint tavasszal. Pista visszaballagott és nekiállt a nagykést kifenni. Fia-lánya elmélyülten bámulták, mintha köszörősnek készülnének. Nyikkanni se mertek, mert tudták, apjuk utálja, ha zavarják munka közben.

– Te Mári! – szólt az asszonyra – a disznóér' a szomszéd mit ad?

– Kukoricát. Öregek, nemigen tudnak vele mit kezdeni. Nem árt, ha jóba' vagyunk.

– Osztán mér?

– Eladnák a nagyházat. Csak a nyári konyhát tartanák meg. Jégvermük is van.
– Afenébe! Honnan tudod, hogy bótot nyitnék?
– Ha nem akarsz a más cselédje lenni...
– Nem hát. Ölég vót. Pápán még a ruszkik parancsolnak, de idővel eltakarodnak. Hónap vissza köll mennem. Addig megalkudhatunk. Pízem kevéske, de a bót kitermeli.

A családdal hátramentek az ólakhoz, a szalontait kihajtották, a gyerekek a szerűn jól megkergették, hogy a húsa porhanyós legyen, végül az asszony lefogta, Pista torkon szúrta, a kislány a kiömlő vér alá lábast tett, aztán nekiálltak a szórt leperzselni. Még temérdek munka volt hátra. Pista a gyerekeket elzavarta, a süldőcske bőrét lesikálta, majd kezdte bontogatni, mindjárt a fejénél. Lefejtette a kevés tokaszalonnát, pácoláshoz az oldalast, az apró csülköket, körmöt, miegyebet, közben az asszony begyújtotta a füstölőt, kihozta a kolbásztöltőt, két tisztára súrolt teknőt meg egy kiskondért a máj, a szív és a lép kifőzéséhez. Végül az ura szeme láttára fűszert válogatott. Pista szerette ellenőrizni, noha Mári is ért hozzá. Hiába: egy vérbeli hentes csak a maga keverékében bízik.

Kora estig dolgozgattak, ráérősen, hisz más dolguk nincs. Az asszony egyet-mást kérdezett volna, de tudta, Pistát hagyni kell. Beszéljen, ha kedve tartja és alkalom lesz rá. Végül betoppant a szomszéd házaspár, nagyot köszönve, ezerráncúan mosolyogva. – Hát meggyóttél? – kérdezte az öreg. Felesége sűrűn bólogatott.

– Ha van szeme, látja.
– Énnye de mufurc vagy öcsém! Megfogtam a fülit-farkát, aggyatok egy darab hurkát!

– Na, igyunk egy pohárkával.

Bementek, a konyhaasztal mellé telepedtek, Mári töltött, kocintottak s egyhajtásra kiitták.

– Méregerős! – közölte a vénség.
– Az, de jó pálinka. Rég ittam belőle.
– Oszt’ mi a helyzet Pápán?
– Az oroszok az emberek javát elvitték. Mások elmenekültek. Nézze meg, ha kíváncsi rá.

– Láttam őket az első háborúban. Ölég vót.

Hosszan hallgattak, Mári töltött az öregnek és Pistának, fölitták és várták, hogy a másik kezdje.

– A kukorica dógában megegyeztünk – közölte a szomszéd. Felesége reszkető fejjel újfent bólogatott. – A házat akarod- é?

– Hogy adja?

– Nem sokér’... Öregapám építette, Isten nyugosztalja. Jó gazdája legyen, ez a fő.

– Lesz, ha tudom az árát.

– Tízezer forintér’ a tied. Fizethetsz részletekben is.

Pista utál alkudozni, az ajánlat méltányos, így aztán biccentett. Minek a szót szaporítani? Negyedannyija sincs, de csak összekuporgatja.

A két öreg érezte, a házaspár szeretne magára maradni. Föltápászkodtak, a pálinkát szépen megköszönték és elbotorkáltak.

Mári az urára szól: – Kemény vótál!

– Az élet kemény. Éngem is azzá tett.

– Akarsz beszélni róla?

– Majd az ágyban. Fektesd le a gyerekeket.

KURTA ÖLELKEZÉS UTÁN Pista azt se tudta, mivel kezdje. Mári nem noszogatta, mert az urának idő kell, hogy belefogjon.

– A menetparancs az utolsó pillanatba' gyött. Az oroszok má' Soroksáron ágyúztak. A vágóhidat rommá lőtték. Épp hogy megmenekedtünk.

– Na és aztán?

– Asse tudtuk, hogy Pápara megyünk. Itt is robotolunk, mint Pesten. Eleinte a németeknek dógoztunk. Ahogy a környéket kiürítették, máris megjelentek az oroszok. Dzsanibekov nevű tatár parancsnokuk nem sok vizet zavar. Iszik, mint a gödény. Katonái raboltak, fosztogattak, nőkkel erőszakoskodtak, a férfiakat elhurcolták... De az üzemet békén hagyták. Szerencsénk vót.

Mári a takaró alatt megsimogatta a kezét, ura mozdulatlan tűrte. Gondolatai a bolt körül csapongtak, amivel új életet kezdhet, ha a két öreg nem gondolja meg magát. Az is kérdés, a kommunisták milyen világot hoznak, lesz-e disznó, vágómarha, elegendő baromfi, hogy alakulnak az árak, a fizetőképes kereslet, és így tovább. A pápai nemzeti bizottság nem sok jóval kecsegtet. No de minek búsítsa az asszonyt? Megvan a gondja-baja szegénynek. Két esztendő férfi nélkül, magára hagyva a kis gazdaságban emberpróbáló. Csoda, hogy a gyerekekkel átvészelték.

Sóhajtva elfordult és nagy nehezen álomba szuszogta magát.

Másnap hajnalban megjött a ravasz képű keszeg fuvaros. Pista a ház előtt felöltözve várta. A jóember rákérdezett: – A visszaútér' mit ad?

– Egy derék valagba rúgást. Ami jár, megkaptam.

– Legalább egy tucat tojást aggyon.

A borostás, vállas-termetes Pista Mária-ra szól: – Keríts ennek a szarházinak.

Egy szütyűben kihozta, ura fölkapta a gyerekeit s jól megölelgette, feleségének biccentett és föllódult a bakra, azzal szaporán elzötyögtek. A család addig nézett utánuk, míg a szekér eltűnt a dombhajlatban.

Jelentkezett Dzsanibekovnál, a tatár oldaltáskájából kihúzott egy zabrált vekkert, sokat-mondóan rápillantott, azzal nagy kegyesen elbocsájtotta. Pistának a brigádban földije nincs, úgyhogy társai nemigen kérdezték. Egyiküknek csak annyit mondott: – A faluban béke van. Kérdés, meddig.

Dolog egyre kevesebb akadt, a szovjetek a városba csak elvélve mentek ki, a járókelőket sem zargatták. Az emberek kissé nekibátorodtak, de félelmük nem múlt el. Sejtették, az élet sose tér vissza a régi kerékvágásba. Az üzletek egy része kinyitott, megindult a cserebere. Akinek nem volt pénze, arannyal, családi ezüstökkel, ékszerrel fizetett vagy próbált hitelbe vásárolni. Hírlett, hogy az üzemet, a boltokat meg a

nagyobb műhelyeket államosítják – Pesten meg is kezdődött –, de Pápán még nem került rá sor. Így is megindult az elvándorlás Ausztriába. Főképp svábok mentek el. Fülükbe jutott: az ideiglenes kormány miniszterelnöke, Nagy Ferenc ígéretet tett Vorosilov marsallnak, hogy a németajkúakat – hiába élnek százegynéhány éve vagy régebben Magyarországon –, családostul elzavarja. Ráadásul Nagy Imre miniszter a földosztást már '45 március 17-én bejelentette, ami a kisbirtok ellehetetlenülésével jár. Nagy állítólag közölte: „Aki a másik embert elítéli, tévedhet, aki megbocsát, az gyáva és ostoba.”

A pápai és környékbeli svábok többsége a föld meg a jószág kisajátítását és a kitelepítést nem várta meg. Púpozásig telt szekérkaravánok indultak a határra, a szovjeteket megvesztegették, így jutottak el az angolszász megszállási övezetbe. Legtöbben sajnálták, mondván: kár értük, szorgalmas népség, de voltak kárörvendők is. Gyűlölködő irigy fajzat – suttogták a jobb érzésűek –, de a maguk baja bőven elég, sem hogy hangosan tiltakozzanak. A megfélemlítés nem múlt el, inkább fokozódott. A nekibátorodó nemzeti bizottság alig várta, hogy a vörös karszalagos policáj a városkában is megjelenjen. Alakulataik dologtalan, züllött értelmiségiekből, elítélt bűnözőkből, viceházmesterekből, kisnyilasokból, meggyőződéses kommunistákból, hazatért zsidó munkaszolgálatosokból s a közmunkát megúszni szándékozókból szerveződtek.

Pista az üzemből ki se mozdult. Egy kockás füzetlapon számolgatta, mennyi lenne a kiadás, mit hozna a bolt, érdemes-e segídet fölvenni és betanítani vagy győzné egyedül, hogy működne a beszerzés, kell-e a földolgozott hús meg a felvágott a gazdálkodó falusiaknak, beállíthatná-e az asszonyt az üzletbe és így tovább. Nehezen jutott ötről a hatra, jobban mondva sehogy sem. A gyötrő bizonytalanság hol riasztó bizonyosságra fordult, hol tápot adott a pislákoló reménynek, de szívósan kalkulált, míg elnyomta a kimerültség.

Közben Pápán is megalakult a kommunista sejt. Első dolguk volt létrehozni az úgynevezett R Gárdát; afféle pártszolgálatot, hogy az embereket ijesztgessék s eszközbe se jusson mozgolódní. A húsüzemben a termelés némileg föllandült, mert szállítaniuk kellett Győrbe, Szombathelyre, Tapolcára és máshová. Szabadságolásról szó se lehetett. A falusiak kezdtek a városba merészkedni, de Márinak otthon kellett maradnia. Nem volt, ki vigyázzon a gyerekekre. Az öregszülék elhaltak, a szomszéd házaspár örül, ha magáról képes gondoskodni. Az őszi munkák az embereket lekötötték, az asszonynak a gazdaság elég dolgot ad s az iskola is megkezdődött.

- Egy társa Pistára kérdezett:
- Mit gondolsz, meddig tart a nyomorúság?
- Lesz ez rosszabb is.
- Legalább a háborút megúsztuk.
- Hamarost egy másféle háború gyön.
- Oszt' kivel víjuk?
- A komonistákkal. Lopnak, erőszakoskodnak, mint az oroszok. Tőlük tanulták.

Pista nekiállt egy féldisznót csontozni. A kelletténél így is többet mondott. A bizalmatlanság az üzemben is terjed, mint a futótűz. Az a fajta tartózkodás, mely a falusiakra századok óta jellemző, városban fokozódik. Kinek-kinek megvan a maga baja, úgyhogy gondjaikat, félelmeiket magukba zárták. A nemzeti bizottság két-három hetente vörös zászlós felvonulásokat szervezett, a munkásokat, a tanárokat, a kistisztviselőket, még a környékbeli zselléreket is kivezényelték, de a hentesek fölmentést kaptak. A templomokat a hívők titokban látogatták, a pártok röplapjait és ingyenes újságjait gyűjtősnak használták vagy a szeméttel dobták. Az új világért csak egy szűk réteg lelkesedett, fővárosi aktivistákkal, a hozzájuk csapódó köpönyegforgatókkal és megfélemlített kisemberekkel, köztük szocdemekkel, a Kisgazda- és a Parasztpárt tagjaival, bámész tanyasiakkal, kíváncsi kölykökkel. A boltosok kiálltak az ajtó elé, de az is előfordult, hogy az előjáróság felvonulás idején az üzleteket rendeletileg bezáratta.

Pestről egyre riasztóbb hírek érkeztek. A koalíciós kormány igazolóbizottságokat állított föl, hogy a politikailag megbízhatatlanokat foglalkozásuktól eltiltsák vagy hosszú évekre bebörtönözzék. Megszületett az „osztályellenesség” szó, melyet faluhelyen értelmezni se tudnak. Köz- és magántisztviselőktől a katona- és rendőrtisztekig, jogászokig, orvosokig, színészekig, újságírókig, mozitulajdonosokig meg az iparosokig egyetlen följelentés alapján bárkit elmarasztalhatnak. Legkevesebb, hogy a delikvenseket munkájuktól vagy a nyugdíjuktól megfosztják. Járási székhelyenként legalább egy bizottságot kell szervezni, külön a nyugatosoknak, vagyis azoknak, akik a háború elől menekültek, majd óvatlanul hazatértek. Még egy minisztériumi segédfogalmazó, gyógyszerész, kocsmáros sem érezheti biztonságban magát. A népbíróságok az ítéleteket ezrével ontják, köztük százával halálosakat, de a legtöbb állásvesztéssel és vagyoneklobzással jár. Akit háborús bűnösnek minősítenek, kivégzik vagy átadják az oroszoknak. Országszerte nagy port vert föl Szombathelyi Ferenc vezérezredes, honvéd vezérkari főnök megkínzása, majd agyonlövése Jugoszláviában, a péterváradi erőd falánál.

Pistáék nagyjából tudták, kiről van szó, bár a gyilkosságról a Magyar Távirati Iroda meg a hírlapok szűkszavúan számoltak be. Ám a vészjósló folytatás elkerülhetetlennek látszott. Őket ugyan nem érinti, de ki tudja? Végezték a dolgukat, egyre kedvetlenebbül. Pista hiába szereti a foglalkozását, már-már meggyűlölte s nem csak azt; a nyomasztó légkört és a bezártságot is.

Hazavágyott. Otthonról csupa jó hír jött: fia, lánya szorgosan tanul, a gazdaság eljár a maga tengelyén, a jószág gyarapodik. A szomszéd tartja a szavát. Alig várja, hogy a vételt nyélbe üssék.

A szovjetek századonként elvonultak, egy részük a pápai repülőtér biztosításához, a többiek nem tudni, hová. Csak a pilóták, a rádiósok meg a szerelők feleségei, gyerekei maradtak a kisajátított Református Nőnevelő Intézetben. Az asszonyok szerettek az éledező városkában lakni, mert gyűlölködést nem tapasztaltak, ellátásuk az otthoninál sokkal jobb, a nőket a boltban előreengedik, páran már azt is megta-

nulták, hogy kell oroszul köszönni: – Zdravszvujtye! Dobre jutro! Mire ők: – Janapot!

Pista munka közben csak annyit mondott: – Ők is emberek. Nem tehetnek a háborúról.

Az üzemben a rend nagy nehezen helyreállt. A munkásokat szabályos műszakokba osztották, fizetésüket órabérben állapították meg, teljesítményprémiumot helyeztek kilátásba, hetente egy munkaszüneti napot engedélyeztek, amit némi ügyeskedéssel kettőre lehet kitolni. Pista csaknem minden hétvégén hazalátogatott. Néhány társával összeállva lovas kocsit bérelt, a fuvaros az embereket falvanként kirakta, úgyhogy Szarvaskendig csak öt-hat kilométert kellett talpalni a földúton meg a dűlön. Ha szerencséje volt, egy gazda fölvette és a portáig fuvarozta.

A falu lassacskán magához tért. Bár a családok halottaikat gyászolták és hazavárták a hadifoglyokat, a betakarítással és a szürettel végeztek, fát fűrészelték télire, szénát báláztak, a jószágot gondozták, olykor esténként a kocsmában tereferéltek. A ragyogó napsütéses ősz békét sugallt, melyet nem lehet eléggé becsülni. A haragosok közt szokásos gyűlölet alább hagyott. Valamicskét a napszámosoknak meg a béreseknek is jobban ment. Kellott a munkaerő, hogy az elesetteket pótolják. Családos özvegyek, egyedülálló öregek mindet fölfogadták, hogy a szántó, a gyümölcsös ne maradjon megmunkálatlan, takarítsák az ólakat meg az istállót, gondozzák a konyhakertet, pár liter bor, eleség, liszt, tojás fejében. Végül megindult a piacolás, a gazdák pénzhez jutottak s a béreseket ki tudták fizetni.

Pista dolgozott, mintha hajtanák. Ki tudja, a jó idő s a felhőtlen ég meddig tart? – de érdemes legalább belekezdeni. Az ólak meg az istálló bővítéséhez kiásta az alapot s egy környékbeli cigánnyal vályogot vetett – a talicskázásba befogta a családot – majd a szomszéd házban méricskélte, hol kell falat bontani, hová kerüljenek a kampok a húsoknak, a daráló, a vágódeszka meg a pult s a szűk bejáratot hogyan bővítse. A felvágottaknak az üveget Pápán már kinézte, egy címfestővel is tárgyalt. Azonfelül járta a környékbeli tanyákat, kérdezősködött és számolgatta, mennyi élőállatra lesz szükség s hogy adják. Estére alig maradt ereje, hogy megmosdjon, bekapjon valamit, gyerekei fejét megsimogassa és ágyba zökkenjen. Holtfáradtan, Mária megnyugtató közelségében hamar elaludt.

A vágóhídon végezte a dolgát. Igyekezett elsajátítani a fűszerezést és a tartósítást nagyobb mennyiségben, úgy, hogy a hazai ízek megmaradjanak. Faluhelyen az embereket nem lehet becsapni, nem is törekedett rá. A vele született tisztesség visszatartja, a hamisságot utálja, mint a vizezett bort. Kerülte a lógósokat az üzemben is. Rájuk dörrenhetett volna, de a németek meg a szovjetek kedvéért eszébe se jutott. Szorgalmát, hozzáértését, szükszavúságát az emberek szeretik. Minek rontaná a kedvüket? Sose lesznek önállóak.

Karácsonyig az élet csöndeskén folydogált, ki-ki dolgozott vagy épp csak dolgoztatott. Pista egy ideje nemigen járt haza. Az utak fölfagytak, a határt kötésig be-terítette a hó, az erdőszélen bókászó özek s a dombhátak fölött kavargó varjak dide-regtek. Csapatostul berepültek a városba, a vágóhíd hulladékán úgy-ahogy elétek,

az őrség párat söréttel lepuskázott, azt is mulatságból, hogy az idő teljen. A pártgyűlések meg a fölvonulások abbamaradtak, az emberek adventre készülődtek, a kapukra koszorút aggattak, gyertyát gyújtottak és várták a szentestét.

Pista szorgos templomjárónak nem mondható, de a nagymisét nem mulasztotta el. Rájött, hogy mégiscsak kell valami kapaszkodó, testnek-léleknek egyaránt. A háborús pusztítás a gondviselésből egy időre kiábrándította, de hogy családostul sikerült átvészelnie meg a tudat, hogy a halál az élet velejárója – bárhol, bárhogyan következik be –, a hitét visszaadta. Imádkozott a maga módján –, és reménykedett.

Az üvegesnek nagy nehezen sikerült anyaghoz jutnia és nekiállt leszabni. A címfestő cégért pingált, szalonnával, kolbásszal, hurkával, sonkával, meg egy felirattal: HAZAI. A nevet Pista találta ki a mihez tartás végett. NAGY ISTVÁN HÚS ÉS HENTESÁRU – ez valahogy száraznak és feleslegesnek tűnt. Szarvaskenden tudják kicsoda, azt is, mi a mestersége. Úgy gondolta, a pultot és a tárolót a felvágottaknak asztalos sógorával maguk is megcsinálják.

Az üzem karácsonykor jóformán kiürült, a gépsorok leálltak, az emberek hazamentek. Pista szekeret fogadott, az üvegtáblákat meg a cégért szalmába csomagolva a kasba pakolták, bár az ég ólomszürkére váltott, a felhők a napot eltakarták és föltámadt a viharos szél. Indulás előtt szállingózni kezdett a hó. A kövér pelyhek a kocsit, a két embert meg az utat puha fehérségbe mártották.

– Érdemes ebbe’ a zegernyébe’ elindulni? – kérdezte a kocsis szorongva.

– Csapjon a lovak közé, oszt’ indícs. Megfizetem.

– Na te édes Jézus, most segícs!

Megrántotta az istrángot, a két szürke nekifeszült, a kerekek csúszkálva megindultak. Egy sarokkal odébb beleolvadtak a kavargó hóesésbe.

NAGY NEHEZEN ELVERGŐDTEK Szarvaskendig. A kocsis ugyan ijedezett, de Pista megnyugtatta: – Lerakodunk, oszt’ megiszunk egy pálinkát. Némi harapnivaló is akad.

– A’ jó lesz.

Lekászálódtak, a lovakat kifogták és bevezették az istállóba, Pista a jászolba szénát lökött, az üvegeket meg a cégtáblát óvatosan becipelték a fészerbe. Mári és a gyerekek az ajtóban ácsorogtak, a kocsis nagyot köszönt, lábukról toporogva leverték a havat és a konyhába léptek. Az asszony szó nélkül hozta a pálinkát, fonott kosárban kenyeret, mázas tányéron szalonnát, kolbászt, némi savanyúságot, de nem ült a férfiak közé. A tűzhelynél foglalatoskodott, a gyerekek átmentek a kiszobába. A kocsizás veszedelme után az asztalra békesség telepedett, nem szólva a húсок illatáról és az asszony halk szöszmötöléséről. Ettek-ittak, végül Mári föltett egy üveg savanykás bort, vállára nagykendőt terített és kiment az ólakhoz. Hátha a vihar fölszakította a tetőt vagy a lábazatnál a jószágra havat sodort.

A két férfi jóllakottan méregette egymást. Előbb a vendégnek illik megszólalnia. A kocsis nem kérte magát:

– Mongya gazduram, bótot akar nyitni?

– Miből gondolja?

– Ha a cégtábla a magáé....

Egy sort erre is hallgattak.

– Azé' kérdem, mer' onokabátyáméknak van egy hizlaldájuk meg egy tehenészetük. Ide húsz kilométer. Centivel se több.

– Ösmerem Müller Ferit. Azt hittem, a svábokkal ő is elmenekült.

– '41-ben magyarnak vallotta magát. Ha ki nem telepítik, alkuggyanak meg.

– Adja előlegér'? Hajlandó hitelezni?

– Beszéljék meg.

A szél viharra erősödött, megzörgette az ablakokat, a hó beterítette a tornácot s a küszöb alatt beszívargott a konyhába. Az ólban riadozó kocák rőfögése elhalkult, csak a tyúkok káráltak a ketrecben meg a lovak dobogtak az istállóban, azt is elmosódva hallották.

– Gazduram, bajos lesz elindulni. Ha nem bánja, megaludnék a padláson.

– Szép kis szenteste elé nézünk! Kend aluggyon a konyhában. Hozok egy derék-aljat, pokrócot, cihát. Az asszony elrendezi.

– Isten megáldja. A fuvarér' nem számítok semmit. A szállást megfizetem.

– Szó se lehet róla. Míg a hófúvás kitart, vendégünk.

– Nem fogadhatom el.

– Ne szaporíccsa a szót.

– Ha ilyen nagylelkű, lenne egy ajánlatom.

Pista a kocsist várakozóan méregette.

– A jószágot Feriek levágják. A féldisznókat, fertály marhát fölpackolnám, oszt' magam szállítanám. Amikor gazduramnak alkalmasos.

Pista végre elmosolyintotta magát.

– Kenddel örömost megalkuszom. A szállítást különben se győzném.

Csendesen borozgattak, az asszony közéjük ült, a gyerekek a leckéjüket írták.

– Énnye de szorgalmasak! – közölte a kocsis. – Minek készülnek?

– A fene jobban tudja.

– Én hentesnek, mint idesapám! – vágta rá a fiúcska.

– Én... Nem tudom – szerénykedett a kislány.

Lassacskán beesteledett, az emberek kifogytak a mondanivalóból, Mária lámpát gyújtott, a kocsis kinézett az istállóba, visszaballagott és várta, hogy a család lefeküdjön. Az asszony elértette, hozta a derék-aljat, végül csak annyit mondott:

– Ha fázik, lökjön egy hasábot a tűzre. Nyugodalmas jóccakát.

– Pista is fölállt, biccentett, Máriával elvonultak a hálószobába, az ajtót halkan betették, attól fogva csak a gallyak ropogása hallatszott. A szél elállt, a hó diónyi pelyhekben hangtalan szállongott, végül a Nagy-portára áldott csönd telepedett.

A KOCSIS HAJNALBAN pár falatot bekapott egy pohárka pálinkával megfejelve, föltápáskodott és indult az istállóba. Pista vele tartott, hogy segítsen a lovakat befogni. Lassacskán kisütött a nap, a havas tájat elöntötte a fény, a fák jégkristályosan

ragyogtak. Nézni is vakító. Hunyorogva letisztogatták a szekeret, Pista a két szürke pofájába nyomott egy-egy ráncos almát, kitérte a léckaput és várta, hogy elköszönjenek. A kocsis elé toppant:

– Köszönöm a szállást meg a fröstköt. Ha Ferivel megegyeznek, számíthat rám.

– Tavasszal akarok nyitni. Visszamék Pápára, elvégzem a papírmunkát, közben itthon is dógozgatok. Csak gyűljön a píz.

– Úgy legyen. Áldott ünnepet kívánok gazduramnak meg az egész családnak.

– Magának is. Jó utat, jó egészséget!

Kezet ráztak, a kocsis fölépett a bakra, megrántotta az istrángot, a lovak nekife-szültek, a szekér csúszkálva elzötyögött. Pista hosszan bámulta, ahogy felbukkan a dombháton, majd eltűnik a lejtőn. Akkor jutott eszébe, nevét se volt érkezése megkérdezni. No de van idő bőven. Jó dolgosnak látszik, nem szószátyár, a szorgos sváb, Müller Feri rokona... Ha nem válik be, legföljebb más fuvarost fogad.

A jóember kivívta felesége bizalmát is. Ahogy a reggelit elé tette, mozdulataiban szívélyesség látszott; több, mint háziasszonyi udvariasság.

Pistát az, hogy szent karácsony napjára szép idő köszöntött s együtt ünnepelnek a családdal, feje búbjától a csizmája sarkáig boldogsággal töltötte el. Beballagott a házba – Mári a havat a tornácon söprögette – és azon törte a fejét, estig mivel tegye hasznossá magát. Beszéljen a szomszédokkal? Nyomja a markába az előleget? Illik az ünnepen a két öreget adásvétellel zargatni?

A gondot Mári oldotta meg. Csak annyit mondott:

– Várják, hogy bekopogj. Vidd a píz, oszt hídd át őket gyertyagyújtásra. Maguk vannak szegények.

– Essünk túl rajta.

A házaspár beinvitálta a tisztaszobába, hellyel kínálták, a vénasszony az almáriumból előszedett egy kisüveg pálinkát, poharakat. – Igyuk az enyimét – közölte Pista. – A maguké jó lesz tartaléknak.

Az öreg ráfordult:

– Ne sérts meg!

– Ahogy akarják.

Derúsen koccintottak.

– Emmá' nem is pálinka! Likőr! Jó érett! – mosolygott a vendég.

– Utoljára '43-ban ittuk, mikor a fiunk a fronton elesett.

– Isten nyugosztalja.

– Az Úr adta, az úr elvette. Magunkra maradtunk.

– Nem egészen, de arról később. Ezer forintot vegyenek át, oszt írják alá az elismervényt. Benne van, hogy a vételár felit tavasszal törlesztem, a többit két évre elosztva. Jó lesz?

– Jó. Add a papírt.

A tinta meg a toll elő volt készítve, az öreg reszketősen aláírta, majd várakozóan Pistára meredt.

– Márival megbeszéltük, gyöjjenek át. Ünnepejünk közösen. Lesz tyúklevés, rántott karaj, ponty, vajas-mazsolás kalács... Borunk is van.

A két öreg hosszan hallgatott, az asszony feltörő zokogását épp csak vissza tudta nyelni. A vénember nagy nehezen megszólalt:

– Köszönöm a jóságtokat, de nem mehetünk. A fiunkat a Donnál karácsonykor lútték le. Őrá emlékezünk.

PISTA AZ ÚJÉVIG eltelt időt serény munkával töltötte. Átballagott a sógorhoz a szomszéd faluba, hússal, kolbásszal, szalonnával fölszerelve, a napokat fűrészeléssel, gyalulással, a pult meg a tároló összeillesztésével morzsolgatták, esténként boroztak s a kilátásokról beszélgettek. A sógor úgy tüsténkedett, mintha magának dolgozna. Nem csak rokonok, komák is. Pistát szereti-becsüli, húga férjeként, jó apaként, szókimondó emberként egyaránt.

– A bót szerencsés ötlet – mondta két korty közt. – A járásban tuggya mindenki, micsoda hentes vagy. A svábok is elösmerték, míg el nem mentek. Márpedig ők nagyon értettek hozzá.

– Müller Feri maradt.

– Épp ez a gond. Előbb-utóbb néki is menni köll. Nem csak azér’ mer’ sváb, hanem mer’ nagygazda. Ne nagyon számíts rá.

– Meglátjuk. Tervezem, hogy a napokban átmék hozzá. Hajlandó vagy befogni?

– Én nem, mer’ vót egy elszámolási vitánk. De a kocsit viheted.

– Megyek, ha végzünk.

A munkát befejezték, Pista fölszerszámozott és elszekerezett. A hó olvadásnak indult, a csúszós latyakban alig tudott a pusztára elvergődni. Müllerék némileg gyanakvóan fogadták, de betessékelték, pálinkával is megkínálták, végül a gazda nagy nehezen a tárgyra tért. Keserű kifakadással kezdte:

– A család százötven éve él Vasban, oszt’ ki akarnak ebrudalni. Németül nem tudok. Élő rokonom a határon túl nincs. Dógoztunk látástól mikulásig, hogy a föld meg a hizlalda összejöjjen. Benne vót szépapám, ükapám, minden felmenőm... Hiába vagyok magyar, nemsoká hazátlan csavargó. Miféle igazság ez?

– Nékem hiába mondja. Nem a magunkfélén múlik, hanem a komonistákon.

– Rohadnának meg a ruszkikkal együtt! De minek siránkozok? Onokaöcsém aszongya, vevőm lenne. Ha jól tudom, hitelbe vásárolna, a’ meg bajos. Két fiam elesett a Donnál vagy hadifogságba’ senyved. Béreseket dógoztatok, azokat meg pénzeln köll.

– Adnék előleget. A bót behozza az árát.

– Tudom én... Azt is, hogy szavatartó.

– A részleteket ráérünk megbeszélni.

– Jól van. Fizet... Mondjuk havonta. Ha maradhatok.

Pista föltápáskodott, kezét ráztak, Müller elkísérte a kapuig s a latyakban görnyedten visszacaplatott. Csizmájáról a tornácon még havat se volt kedve lerugdálni.

PÁPÁN AZ ÚJÉV karbantartással folytatódott, majd a húsüzem visszaállt a vágásra és a feldolgozásra. A nemzeti bizottság kinevezett egy szombathelyi kommunistát igazgatónak, helyettese egy falusi szocdem tanító lett. Csöppet sem értettek a szakmához, ráadásul gyűlölték egymást. Annyi eszük mégiscsak volt, hogy a vezetést Pistára, azaz Nagy elvtársra bízzák, irodájukból legföljebb hébe-hóba mozdultak ki. Az első héten még szembenéztek a munkások lenéző mosolyával, fülükbe jutott pár gúnyos megjegyzés, de a tapintható ellenszenvet a továbbiakban nem kockáztatták.

Pista a kinevezést írásban kapta meg. Az igazgatóhelyettes zsirosan mosolygott:

– A nagyfőnök bizik magában. Végezze a munkáját. Szolgálja a dolgozó népet, ahogy eddig.

– Azt csinálom.

– Úgy tudom, a politika nem érdekli.

– Nem bírok eligazodni benne.

– Előléptetését a mi pártunk támogatta. Helye lenne köztünk. Nem akar belépni?

– Ahogy mondtam, nem értek a politikához.

– Jó népi káderként beletanulhatna.

Pista hosszan hallgatott, végül rákérdezett:

– Miben különböznek maguk szocdemek a komonistáktól?

– Nem sokban. Hamarosan egyesülünk.

– Minek lépjek be magukhoz, ha egyfajta? Mé' nem a komonistákhoz?

– Nagy elvtárs, ez bonyolult kérdés. Parlamenti képviselőnk, Kéthly Anna...

Tudja, kiről beszélek?

– Nem én.

– A fúziót keményen ellenzi. Az országgyűlésben egyetlen férfi van, azt is Kéthly Annának hívják.

– Az a maguk dóga, a termelőmunka meg az enyim.

A kisleány mosolya sebesen elolvadt. Már-már vicsorogva ráfordult:

– Ahogy akarja. Elmehet.

Pista nagy nehezen kikönyörgött magának egy szabadnapot, azzal, hogy ledolgozza. Elballagott az ipartestülethez, majd az előjáróságra, a tisztviselők szívélyesen fogadták, végül a nemzeti bizottsághoz küldték. Az ő jóváhagyásukra van szükség, hogy iparendélyhez jusson. Onnan majdhogynem kiebrudalták. Ez a szerencsétlen most akar boltot nyitni? Cégtábláját alig hogy kiteszi, rögvést államosítják, legyen Szarvaskenden vagy akárhol. Mindenesetre beadott egy kérvényt, de annyi fáradságot se vettek, hogy iktassák.

Elhatározta, ha a fene fenét eszik, akkor se adja föl. Tudta, az igazgatóhelyettesnél elvágta magát, az üzemből különben sem engedné el. Tán lesz egy jóakarója vagy változnak a viszonyok. A boltba túl sok munkát és pénzt fektetett, semhogy a nagy tervet hagyja pár bitang miatt kisiklatni.

Eltelt egy hónap s még egy, de választ a kérvényre március elejéig se kapott. Vasalt ládaként magába zárkózva végezte a dolgát, vasárnap elballagott a misére. Gondolatait

a szentbeszéd más irányba terelte s némileg megnyugtatta. A plébános az örök igazságot emlegette, amiről maga úgy véli: létezhet, de csak a mennyekben, nem a földön. Egy alkalommal istentisztelet után kifelé ballagva a pap rákérdezett:

– Ismerjük egymást? Mostanság gyakrabban látom.

– Jövök, ha lehet. Nagy István hentes és mészáros vagyok Szarvaskendről. A húszüzembe' dógozok. Tisztelendő úr prédikációja valahogy... Fölemel. Amit mond, jól mondja. Az orgona meg a kórus gyönyörű szép. Utána másképp látok.

– Kedves barátom. Ezen a világon három dolog old és köt: a hit, a nyelv és a muzsika. A bizalom gyalog jön, vágató lovon távozik. A templomban előbbire törekszünk. Isten áldja.

Pista derűje nem soká tartott. Pár nappal később a pápai Igazoló Bizottság felszólította, hogy a testület előtt jelenjen meg. Ha elmulasztja, karhatalommal előálítják. A papírt az igazgató személyesen adta át, azzal, hogy jót ne reméljen. Helyettese a háta mögött vigyorgott.

– Ha belépsz, a szocdemek megvédtek vón' – közölte a szakszervezeti bizalmi.

Pista a fickót semmi embernek tartja, így hát szó nélkül odébbállt. Mi tagadás, fött a feje – a berendelésre végképp nem számított, hisz egyszerű iparos, félig-meddig parasztember – de a parancs az parancs. Fölvette egyetlen váltó ruháját, ingét torkig begombolta és nehéz léptekkel a városházára ballagott. A tárgyalást a nagyteremben tartották – a korábbi aljegyzőt előtte hallgatták ki – majd jó másfél óra után sorra került.

Leszegett fejjel a bizottság elé lépett és várta hogy megszólítsák. Neve, születési ideje, helye, anyja neve, családi állapota, foglalkozása, katonai rendfokozata, szolgálati beosztása; csupa fölösleges kérdés, hisz tudják, de tisztelettudón megválaszolta.

– Maga a Horthy hadsereg tisztje volt – kezdte az elnök.

– Csak altiszt.

– Ne hazudjon!

– A hadseregben hentes vótam. A frontra se vittek ki.

– A haditermelésben elősegítette a harcok elhúzódását. Háborús büntényt követett el.

– Fegyvert legföljebb messziről láttam. Az én kezembe' bárd, csontozó kés, daraboló fűrész vót, más semmi.

– Rossz kezekben fegyver az is. Lépjünk tovább. Falujából jelentették, nem csak kulák, kapitalista üzemet akar létrehozni. A maga célja a kizsákmányolás. Ehhez mit szól?

– Kulák tíz hold földdel? Egy tehénkével, fél tucat disznóval, ültetett baromfival? Csak egy kis bótot akarok nyitni. Szarvaskenden nincs hentes. A szomszéd falvakban sincs. Böllért a Müller tanyáról hínak.

Arról is tudunk. Az a sváb nem soká uraskodik. Megvan a végzés. Kitelepítjük.

Pista hökkenten hallgatott. Nem hitte, hogy a magát magyarnak valló, közmegebecsülésnek örvendő Müller Ferit kiebrudalják.

Az elnök szárazon kérdezte: – Akarja, hogy igazoljuk? Ha nem, átadjuk a szovjeteknek.

– Letartóztatnak?

– Ahogy mondja. Gondolja meg.

– S ha igazolnak?

– Végzi a dolgát a vágóhídon. A termelésben szükség van magára is. Az igazgató elvtárs közölte: ha nem vállalja, azt tesszünk, amit akarunk. Megértette?

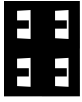
– Haza se utazhatok?

– Hétvégén, az üzemvezetés engedélyével. Otthon se böllér, se hentesmunkát nem vállalhat. Világos?

Pista szótlán biccentve, lehajtott fejjel, egyenes derékkal távozott.

Nagy István a pápai húsüzemből ment nyugdíjba. Megbecsülték, bár álmai meghíúsulását sose feledte. A testes férfi lefogyott, de Szarvaskenden volt mivel elfoglalnia magát. A termelőszövetkezet földcskáját betagozta, de a háztájiban tarthatott dísznót. A környéken böllérnek is elhívogatták. Elhalálozásakor a kis gazdaság megszűnt, a ház megmaradt afféle családi nyaralóként.

Gábor unokája, aki tanár és jeles költő lett, gyakran időzik itt – pihenve, élményeit rendezgetve, családjá múltján merengve.

N A G Y   G Á B O R

Udvar diófával

Mahagóni barnára festették a régen rozsdaszín
kaput, nyolcévesen a harmadik
lépcsőről pipiskedve is alig érem fel
a rézhideg kilincset, keservesen felnyög

a zsanér, egész testemmel ellenfeszülök,
a lépcsőház nyirkos, félkörív boltozat mögött
nyílik az udvar a két hatalmas, nagypapa
ültette diófával, a kék eget zöld

lombok ringatják, ilyennek hittem az édent
sokáig, mégsem lepődtem meg, csak
elszontyolodtam, mutattam a gyerekeimnek
a félrebillent udvart, itt játszottam indiánosdit,

csak az egyik diófát kivágták, dédapátok
mikor ültette, rátok is gondolt, közben
a hideg kirázott, a hold maszatos
lencséjében egy rövidnadrágos kisfiú játszik,

felénk fordulva kikerekedik a szeme,
de a gyerekeim észre sem veszik az idegen
kölyköt, ahogy a diótörővel ügyetlenkedik,
a konyhaasztal csataterén gyülekeznek

a dióbél-koponyák, nagypapa roppant,
én leszedem a csonthéjat, lehúzó a keserű
sárga hártyát, fehér húsup mint a velő,
édes és ropogós, emlékeztek

ti is a vasszécsenyi diófákra,
egy a belső udvaron, terebélyes, hangyák
mászta, göthös, a zöld dióburok
üszkösödött, a béle üveges, hitvány,

a külső udvari fiatalabb, nagy szemű
és ízes, mintha csak távoli rokonok lennének,

de nagypapa fái egymásra hajoltak,
ikrek, elámulva közös különségük titkán,

nem tudom, az udvarral mit akartam
mondani nektek, de azóta nagyapával
ha sétálunk, szabad bal kezem felétek nyújtom,
mintha lenne már, aki belekapaszzkodjon.

Harag

Mért nem vigyáz rá jobban a mama,
kértem számon anyámat, *nyitva*
a papa slicce, elfúlt a hangom,
anyám csitított, *elfáradt a mama is*,

tüdőrákos nagyapámat markos férfiak
lebbentették a kórházba, szenteste délután,
többé nem láthattam, Kádár alatt puritánul
viszonyultak betegséghez, fenyőfához,

szilveszter előtti reggel apámat hívatta,
borotválja meg – benne bízott, bár
a késtől apám már elszokott, zsilett-
pengéje volt osztrákból –, kisimult arccal

halni meg, akkor ez megnyugtatót:
akarata szerint való, akarni a meghalás
rituálóját, ez illett nagyapámhoz,
idősebb volt az évszázadnál,

apám viszont nem volt a formák embere,
bólintott, mikor biztattam, *kitartás*,
Apu, bénult szemhéja alól
meredt rám vizenyős kék szeme,

utólag számolt be a doktornő,
nem tudott a horizont fölé pillantani,
a hátsó agyat ért trombózis következtében
beszélni se haldokló apám,

a telefonban némán sírt a fiam,
nemrégiben kipirosodó szemöldökkel
állt élelem: *nem kéne cigiznie a Papának,*
láttam, nem csak apámra, rám is haragszik.

Halálhír

Meghalt a papa mondtam fiamnak
mintha én haltam volna meg öneki
most akkor ki is halt meg
igazán ki a halandó

